

**ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

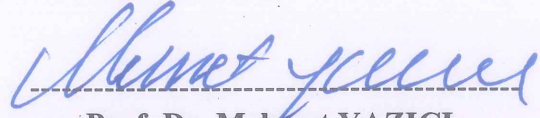
**MİZAH DERGİLERİNDE SİYASAL LİDER TEMSİLLERİ: GIRGIR
DERGİSİ VE TURGUT ÖZAL ÖRNEĞİ (1983-1989)**

ECEM ŞENER BALIKÇIOĞLU

OCAK 2018

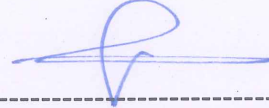
Tez Başlığı : Mizah Dergilerinde Siyasal Lider Temsilleri: Gırgır
Dergisi ve Turgut Özal Örneği (1983-1989)
Tezi Hazırlayan : ECEM ŞENER BALIKÇIOĞLU

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı:

Prof. Dr. Mehmet YAZICI
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin yüksek lisans derecesi elde etmek için gerekli koşulları sağladığını
onaylarım.

Prof. Dr. Tanel DEMİREL
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkanı

Bu tez, tarafımdan incelenmiş olup Yüksek Lisans Tezi olarak uygun bulunmuştur.

Doç. Dr. Hasan Bahadır TÜRK
Tez Danışmanı

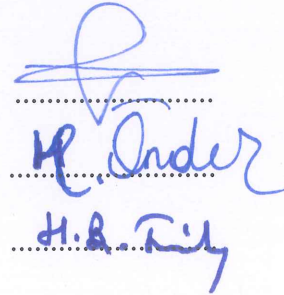
Tez sınav Tarihi : 17.01.2018

Tez Jüri Üyeleri :

Prof. Dr. Tanel DEMİREL (Çankaya Üniv.)

Doç. Dr. Tuncay ÖNDER (Gazi Üniv.)

Doç. Dr. Hasan Bahadır TÜRK (Çankaya Üniv.)

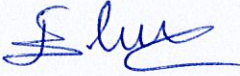

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, tez çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları bilimsel etik kurallar gözeterek ifade ettiğimi ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Adı, Soyadı: **Ecem ŞENER BALIKÇIOĞLU**

Tez Teslim Tarihi: 09.02.2018

İmza:

ÖZET

MİZAH DERGİLERİNDE SİYASAL LİDER TEMSİLLERİ: GIRGIR DERGİSİ VE TURGUT ÖZAL ÖRNEĞİ (1983-1989)

ŞENER BALIKÇIOĞLU, Ecem

Yüksek Lisans Tezi

M.A., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler
Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Hasan Bahadır TÜRK

Ocak 2018, 197 Sayfa

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin en önemli mizah dergilerinden biri olan Gırgır dergisinde Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde nasıl temsil edildiği üzerine tasvir edici bir çerçeve sunmaktır. Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Turgut Özal'ın siyasal yolculuğuna genel hatlarıyla değinilecektir. Bu çerçevede ANAP'ın kuruluş süreci, Özal'ın başbakanlığı dönemindeki temel politikalar ve tartışmalar ile bu hat üzerinden Özal imgesinin genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. İkinci bölümde ise, Türk mizah tarihine Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrası mizah dergileri üzerinden kısaca bakılacaktır. Bu doğrultuda söz konusu bölümde Gırgır'ın doğuşuna ve Gırgır'ın kurucusu Oğuz Aral'a dair bir tartışma yürütülecektir. Ardından, Turgut Özal'ı başbakanlığı döneminde Gırgır Dergisi'nde nasıl temsil edildiği üzerine düşünülecektir. Çalışmada söz konusu temsillerin özellikle seçimler, yolsuzluklar-usulsüzlükler, hayat pahalılığı, yabancı sermaye ve Özal'ın aile bağları ile ilgili konulara odaklandığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Gırgır, mizah dergileri, ANAP, siyaset

ABSTRACT

REPRESENTATIONS OF POLITICAL LEADERS IN HUMOR MAGAZINES: THE CASE OF GIRGIR MAGAZINE AND TURGUT ÖZAL (1983-1989)

ŞENER BALIKÇIOĞLU, Ecem

Master Thesis

M.A, Political Science and International Relations

Supervisor: Assoc. Prof. Hasan Bahadır TÜRK

January 2018, 197 Pages

This study generally aims to provide a descriptive framework of how Turgut Özal is represented in his prime ministry period in *Gırgır*, which is the most important humor magazine in Turkey. This study consists of two main chapters. In the first section, Turgut Özal's political life will be outlined. Within this framework, the establishment period of the ANAP, its main policies, debates concerning Özal's prime ministry period and Özal's public image will be evaluated. In the second chapter, history of Turkish humor before and after the Republican era will be explained briefly. In this chapter, the origins of *Gırgır* and founder of the magazine, Oğuz Aral will also be discussed. Accordingly, how Özal is represented in this magazine during his prime ministry will be illustrated. The major argument of this study is that representations of Turgut Özal in *Gırgır* magazine are particularly based on the themes of elections, corruption, inflation, foreign capital and Özal's family ties.

Keywords: Turgut Özal, *Gırgır*, humor magazines, ANAP, politics

TEŞEKKÜR

Tez çalıőmam s¼recinde benimle t¼m bilgisini, birikimini, deneyimini paylaőan ve 10 yıldır desteğini benden esirgemeyen, kıymetli tez danıőmanım Doç. Dr. Hasan Bahadır T¼RK'e, lisans ve y¼ksek lisans d¼nemimde hayatıma y¼n veren, deneyimleriyle her daim yanımda olan ve olmaya da devam edecek sevgili hocalarıma, Gırgır'ın tozlu arőivinde kaybolmamam için bana çok yardımcı olan derginin son genel yayın koordinat¼r¼ Rıdvan BAğIŞ'a, tez savunmamda bulunan sayın j¼ri ¼yeleri Prof. Dr. Tanel DEMİREL ve Doç. Dr. Tuncay ÖNDER'e, beni yalnız bırakmayan sevgili hocam Kerem G¼N ile canım arkadaőım Mert KARAKUŞ'a ve son olarak y¼ksek lisansa baőlamam ve sonrasında tez yazmam için beni her zaman destekleyen bir tanecik eşim Anıl BALIKçIOğLU'na ve sevgili aileme emekleri için sonsuz teőekk¼rlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İntihal Bulunmadığına İlişkin Sayfa.....	iii
Özet.....	iv
Abstract.....	v
Teşekkür Sayfası.....	vi
İçindekiler.....	vii
Karikatürler Listesi.....	ix
Kısaltmalar Listesi.....	xii
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM ÖZAL VE ANAVATAN PARTİSİ

1. Turgut Özal'ı Konumlandırmak: Özal'ın Yaşam Öyküsü.....	6
2. “ANAP’ın Kuruluşu”: Yeni Bir Siyasal Serüvene Doğru.....	14
3. “Özal İktidarda”: Türkiye Siyasetinde ANAP Dönemine Bir Bakış (1983-1989).....	33
4. Genel Değerlendirme: ANAP’lı Yılların Mirası ve Özal İmgesi.....	59

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE’DE MİZAH VE GİRGİR DERGİSİ

1. “Cumhuriyet Öncesi Mizah”.....	80
2. “Cumhuriyet Dönemi Mizah Dergileri”.....	92

3. “Gırgır’ın Doğuşu ve Oğuz Aral”	101
4. “Gırgır Dergisinde Özal Temsilleri”	113
1. Özal ve Hayat Pahalılığı.....	122
2. Özal ve Yabancı Sermaye.....	129
3. Özal ve Yolsuzluklar-Usulsüzlükler.....	134
4. Özal ve Aile Bağları.....	144
5. Özal ve Seçimler.....	155
Sonuç.....	168
Kaynakça.....	172
EK 1. ÖZGEÇMİŞ.....	185

KARİKATÜRLER LİSTESİ

Karikatür 1.....	86
Karikatür 2.....	86
Karikatür 3.....	90
Karikatür 4.....	96
Karikatür 5.....	97
Karikatür 6.....	100
Karikatür 7.....	101
Karikatür 8.....	103
Karikatür 9.....	109
Karikatür 10.....	110
Karikatür 11.....	114
Karikatür 12.....	115
Karikatür 13.....	116
Karikatür 14.....	117
Karikatür 15.....	118
Karikatür 16.....	119
Karikatür 17.....	120
Karikatür 18.....	121
Karikatür 19.....	121
Karikatür 20.....	122
Karikatür 21.....	123
Karikatür 22.....	124
Karikatür 23.....	125
Karikatür 24.....	126
Karikatür 25.....	127
Karikatür 26.....	128

Karikatür 27	129
Karikatür 28	130
Karikatür 29	131
Karikatür 30	132
Karikatür 31	133
Karikatür 32	134
Karikatür 33	135
Karikatür 34	136
Karikatür 35	137
Karikatür 36	138
Karikatür 37	139
Karikatür 38	140
Karikatür 39	141
Karikatür 40	142
Karikatür 41	143
Karikatür 42	144
Karikatür 43	145
Karikatür 44	145
Karikatür 45	146
Karikatür 46	147
Karikatür 47	147
Karikatür 48	148
Karikatür 49	148
Karikatür 50	149
Karikatür 51	150
Karikatür 52	150
Karikatür 53	151
Karikatür 54	152
Karikatür 55	153
Karikatür 56	153
Karikatür 57	154
Karikatür 58	154
Karikatür 59	155
Karikatür 60	156

Karikatür 61	157
Karikatür 62	158
Karikatür 63	159
Karikatür 64	159
Karikatür 65	160
Karikatür 66	161
Karikatür 67	162
Karikatür 68	163
Karikatür 69	163
Karikatür 70	164
Karikatür 71	165
Karikatür 72	165
Karikatür 73	166

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.: Adı geçen eser

Ibid.: Aynı eserde

ANAP: Anavatan Partisi

HP: Halkçı Parti

MDP: Milliyetçi Demokrasi Partisi

SODEP: Sosyal Demokrat Partisi

MSP: Milli Selamet Partisi

AET: Avrupa Ekonomi Topluluğu

IMF: Uluslararası Para Fonu

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DPT: Devlet Planlama Teşkilatı

DİSK: Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

TRT: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

DYP: Doğru Yol Partisi

KİT: Kamu İktisadi Teşebbüsleri

GİRİŞ

1970’li yıllar Türkiye siyaseti için bir dizi kaotik gelişmeye tanıklık etti. Dünya ekonomisinin bu dönemde yüzleşmek zorunda kaldığı krizler Türkiye’yi de etkiledi. Aynı yılların ortalarından itibaren Türkiye’de yüksek enflasyon, döviz krizi, karaborsacılık gibi ekonomik problemler meydana geldi. Yine dünyadaki gelişmelerden bağımsız olmayan bir biçimde hem siyasal hem toplumsal zeminde ideolojik kutuplaşmalar ve çeşitlilik belirginleşti. Bu çeşitlilik bir gerilim atmosferi içinden şekillendi.

Bu gerilim atmosferinin nihai durağı bir askeri darbe oldu. Askerler 12 Eylül 1980 tarihinde ülke yönetimine el koydu. Mevcut siyasi liderler, siyasetten men edildi. Böylece askeri vesayete dayanan bir teknokratlar hükümeti kuruldu. Cumhurbaşkanlığı görevini devralan dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Bülent Ulusu’ya hükümeti kurma görevini verdi. Turgut Özal da Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine getirildi. Özal, beraber çalışmak istediği Kaya Erdem’in de Maliye Bakanı olmasını sağladı. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de değinilecek olan 24 Ocak Kararları’nın önemli bir bölümünü oluşturan, Türkiye için Dünya Bankası’ndan kredi sağlamak gibi adımlar Özal tarafından bu dönemde atıldı.

24 Ocak Kararları’nın amaçları; enflasyonu azaltmak, devlet borçlarını en aza indirmek, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, ihracatı arttırmak, devletin ekonomiye olan müdahalesini sınırlandırmak ve KİT’leri özelleştirip vergileri düzenlemektir. Bu amaçlar doğrultusunda, 1982 yılına kadar görevini ifa eden Özal, banker krizi sonrasında istifa eden Kaya Erdem’in yerine getirilecek olan Maliye Bakanı ile çalışmayacağını belirterek görevinden ayrıldı.

Beklenenin aksine 24 Ocak Kararları’nın sonuçları pek olumlu olmadı. Ülkeye giren döviz sayısı çoğaldı, yabancı sermayenin dikkati çekildi ama faiz oranları kontrol edilemedi ve KİT’lere zam yapılmaya devam edildi. Memur ve işçi maaşlarına yeterli ölçüde artış yapılamadı ve işsizlik sayısı günden güne artış gösterdi. Ayrıca dış borçlar da alınan krediler neticesinde arttı.

Askerlerin gölgesinde girilen yeni süreçte ilk genel seçimin tarihi 6 Kasım 1983 oldu. Bu tarihe kadar daha çok bir teknokrat olarak bilinen Turgut Özal, her ne kadar 1977 yılında MSP'den İzmir Milletvekili adayı olup seçimi kazanamasa da 20 Mayıs 1983'de Anavatan Partisi'ni kurdu ve siyasete girmeye karar verdi. Özal kurduğu partinin eski hiçbir partinin devamı niteliğinde olmadığını her fırsatta belirtti ve dört eğilimden herkese kucak açan bir parti olduklarını vurguladı.

1983 genel seçimleri öncesinde 15 parti kuruldu, ancak askeri yönetimin vetosuyla seçimlere sadece 3 parti katılabilir. Bunlar: Özal'ın Anavatan Partisi, Calp'ın Halkçı Partisi, Ulusu'nun Milliyetçi Demokrasi Partisi oldu. Özal'lı ANAP, 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimler neticesinde %45.15 oy oranı olarak tek başına iktidar oldu. Turgut Özal'ın 6 yıllık başbakanlığı döneminde 2 yerel seçim, 2 referandum, 1 ara seçim gerçekleşti. ANAP, 25 Mart 1984 tarihli yerel seçimlerinde %41.5 oy oranıyla birinci parti oldu. 28 Eylül 1986 tarihinde 11 seçim bölgesinde boşalan milletvekilleri yerine yapılan ara seçimde, oyunu düşürerek sadece 6 milletvekili çıkartabildi. Siyasetten yasaklanmış olan liderlerin geri dönmelerinin oylandığı 6 Eylül 1987 referandumunda, "Hayır" oyları %49.76 çıktı ve tüm liderler yeniden siyaset sahnesine adım attı. Geri dönen liderlerin, yapılacak olan genel seçimlere çok iyi hazırlanamaması için, ANAP hükümeti tarafından seçim tarihi öne alındı ve genel seçim 29 Kasım 1987 tarihinde gerçekleşti. Bu seçim özelinde Anavatan Partisi'nin oy oranı %36.31'e geriledi. Oylardaki bu düşüşün 1989 yılında gerçekleştirilecek yerel seçimleri etkilememesi için, bir kez daha seçim tarihinin öne alınması istendi ve 25 Eylül 1988'de yerel seçim tarihini öne almak için referandum yapıldı. Çıkan sonuç Özal'ın beklediği gibi olmadı ve "Evet" oyları %35'te kaldı. Böylece yerel seçim zamanında yapıldı. 26 Mart 1989 tarihinde gerçekleştirilen seçim sonucunda Anavatan Partisi'nin ve aslında Özal'ın oyları bu kez %21.80'e geriledi. 6 Kasım 1983 tarihinden, 31 Ekim 1989'da Cumhurbaşkanı seçilene kadar olan süreçte, ANAP lideri Özal başbakanlık koltuğunda oturdu ve yıllar içinde hem genel hem de yerel seçimlerde oy kaybı yaşasa da iktidarı başka bir partiyle paylaşmadı.

ANAP iktidarı boyunca bilhassa ekonomi politikaları çokça tartışıldı. Yeni bir zengin kategorisi oluştu. Öte yandan yoksulluk önemli bir sorun olmaya devam etti. Grevler ve fabrika işgalleri, memurun ve işçinin beklediği oranda zam yapılmaması sonucu yaşanan geçim derdi gibi sorunlar da artarak devam etti. Başbakan olduğu ilk yıllarda basın ile arası çok iyi olan Turgut Özal, seçimlerde oy

kaybı yaşamaya başladıkça kendisine yapılan olumsuz eleştirilere karşı sert tavrını göstermeye başladı. Bu çalışmanın da konusunu oluşturan mizah dergileri özelinde de bu tavır farklı biçimlerde somutlaştı. Basına ve mizah dergilerine açılan davalar artış gösterdi.

Tam da bu noktada mizah kavramına kısa bir parantez açmak gerekebilir. Mizah en kısa tanımıyla, gerçekleri eğlenceli bir yolla sunma anlamına gelir ve çokça kullanılan bir tasnifle görsel ve yazılı mizah olmak üzere ikiye ayrılır. Görsel mizaha fıkra, hiciv, şiir, tiyatro, sinema, çizgi film, vb. örnekler verilebilir. Yazılı mizah ise, mizah dergileri ve karikatürlerden oluşur. Yazılı mizahın en yaygın örneği olan karikatür, abartıcı üslubuyla, düşündürücü ve güldürücü resimdir.

Türk mizah tarihi, Avrupa ülkelerinden yıllar sonra gelişmeye başlasa da önemli çizerler ve yazarlar yetiştirdi. Bunlar arasında yeri doldurulamayacak olan Oğuz Aral, birçok mizah dergisinde karikatürlerini yayınladı ama ismini Günaydın gazetesindeki Gırgır adı köşesinde çizdiği karikatürlerle daha geniş bir kitleye duyurdu. 1972 yılına gelindiğinde de aynı adla Gırgır Dergisi'ni kurarak, mizah dergiciliği ve karikatürcülük adına bir okul açmış oldu. Kısıtlı bir kadroyla yayın hayatına başlayan Gırgır dergisi, zaman geçtikçe Oğuz Aral sayesinde yeni nesil karikatürcülere ev sahipliği yapmaya başladı. Dergiye Çiçeği Burnunda Karikatürcüler adında bir bölüm ayrıldı ve dergi ülkenin her tarafından gençlere karikatürist olmaları yolunda rehber oldu. Çoğu genç, Aral'dan ders alma şansını yakaladı, bazıları beğenildi ve dergiye kadrolu karikatürist yapıldı, bazılarının da daha çok çalışmaları yönünde tavsiyelerde bulunuldu.

Önceleri İstanbul dışındaki illere birkaç gün sonra ulaşabilen dergi, dağıtım ağının güçlenmesiyle beraber, yayımlandığının ertesi günü diğer şehirlere ulaştırılmaya başladı. Ayrıca ofset basım tekniğinin uygulanması sayesinde dergi, güncel olaylar ile ilgili mizah yapabilme şansını elde etti. Gırgır, 12 Eylül'e kadar olan süreçte siyasi mizaha çok fazla ver vermedi ve 12 Eylül darbesiyle de birlikte de bu konudan iyice uzaklaştı.

Turgut Özal'ın 1983 yılında iktidara gelmesiyle beraber, Gırgır'ın da siyasi mizaha doğru kaydığı görüldü. Her sayısında en az bir kere de olsa hükümetin yaptıklarını ya da Özal'ı eleştirdi. 500 Bin satış rakamıyla dünyada Mad ve Krokodil dergilerinden sonra en çok satış rakamına ulaşan üçüncü mizah dergisi konumuna gelen Gırgır dergisi, kendisinden önce çıkarılmış olan mizah dergilerine de benzemedi. Mizaha yeni bir ivme katarak, hemen her konuda mizah yaptı.

Hayatını bu dergiye adayan Oğuz Aral, 6 Kasım 1989 tarihine kadar karikatürlerini çıkartmaya devam etti. Bu tarihten itibaren dergi Asil Nadir'e satıldı ve derginin tüm kadrosu işten atıldı. Böylece mizah dergiciliğinde bir devir kapanmış oldu. Yukarıda değinilen bu iki tema, yani Turgut Özal ve politik mizah ile ilgili olarak akademik olarak yapılan çalışmalara bakıldığında; Turgut Özal ile ilgili 56, siyasi mizah ile ilgili 4 ve Gırgır Dergisi ile ilgili 6 adet tez karşımıza çıkmaktadır.¹

---

¹ Ulusal Tez Merkezi'nde yer aldığı haliyle Turgut Özal ile ilgili tezlerden bazıları: Satı Tatlısu, "Türkiye'de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği: 24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi'nin Değerlendirilmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Bilecik, 2017., Necla Merve Görgün, "Turgut Özal'ın Üç Hürriyet Teorisi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2016., Yunus Emre Aysel, "Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Siyasal Liberalizm Açısından Analizi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bilecik, 2016., Bülent Bozkan, "Türk Dış Politikasında Turgut Özal Dönemi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2016., Gül Nazik Ünver, "Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin Balkanlar Politikası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Karabük, 2016., Özgür Kaçan, "Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (1989 - 1993) Türk Dış Politikası, Türkiye - Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir, 2015., Mehmet Soysal, "Turgut Özal'ın Başbakanlık Döneminde Kentleşme ve Medya", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2015., Nazmi Güçlü, "Avrupa Birliği'ne Giden Süreçte Turgut Özal Dönemi Türkiye'nin AET Politikası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gediz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı, İzmir, 2015. Siyasi mizah ile ilgili yazılan tezler: Gözde Cöbek, "Rethinking Political Humor: A Dialogical Analysis of Social Media in Turkey", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2017., Sema Kahraman Vurucu, "Türkiye'nin Değişim Yıllarında Siyasi Mizahla Muhalefet Örneği: Marko Paşa Gazetesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 2013., Gözde Sevil Kılıçer, "Karagöz (1930-1938) Siyasi, Mizahi Bir Halk Gazetesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2005., Murat Erdem, "Türk-Amerikan Kültürel İlişkileri: 1945-1960 Döneminde Türkiye'de Yayınlanmış Siyasi Mizah Dergilerinde Amerika ve Türk-Amerikan İlişkilerinin Yansımaları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İzmir, 1999. Gırgır dergisi hakkında yazılan tezler: Gökhan Demirkol, "Gündelik Hayat ve Basın: Gırgır Mizah Dergisinde Gündelik Hayatın Dönüşümü, 1972-1989", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Gazetecilik Bilim Dalı, Ankara, 2015., Ufuk Boz, "Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah: Türkiye'de Mizah Dergisi Örnekleri (Gırgır, Penguen, Uykusuz, Bayan Yanı Dergi Kapakları)",

Bu çalışmanın amacı ise Özal'ın başbakanlığı döneminde Gırgır dergisindeki temsillerine bakmaktır. Çalışma, 1983-1989 yılları arasında ANAP dönemi politikalarına odaklanacak, Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemini kapsayamayacaktır. Bu çerçevede, çalışmanın ilk bölümünde, “ANAP tek başına iktidar olma şansını nasıl yakaladı?”, “Hangi şartlar altında kuruldu?”, “ANAP’lı yılların Türkiye’indeki genel siyasi manzara nasıldı?”, “Özal nasıl bir liderlik performansı sergiledi?”, “Özal’ın ve ANAP’lı yılların siyasal mirası nedir?” gibi sorulara cevap aranacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise mizah ve karikatür tarihine odaklanarak Türk mizah dergiciliğinin nasıl ilerlediği ve Gırgır Dergisinin 1983-1989 yılları arasında dönemin Başbakanı Turgut Özal’ı hangi yönleriyle ele aldığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bunu yapmak için öncelikle, mizahın ve karikatürün anlamlarına ve tarihsel geçmişine bakılacak, bu paralelde Osmanlı dönemi mizah ve karikatürcülüğü üzerinde durulacaktır. Ardından, bu hat üzerinden Cumhuriyet dönemi Türk mizahı ve karikatürü üzerinde düşünülecektir. Sonrasında bu çerçeveye bağlı kalınarak Gırgır Dergisinin kurucusu Oğuz Aral’ın hayatından bahsedilecek, derginin kuruluş amacı ve yükselişi ele alınacaktır. Bölümün sonunda ise 1983-1989 yılları arasında Gırgır dergisi özelinde ortaya çıkan Özal imgesinin tasvir edici genel bir değerlendirilmesine yer verilecektir.

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı İletişim Bilimleri Bilim Dalı, İstanbul, 2014., Yonca Güneş Yücel, “1972-1980 Yılları Arasında Bir Mizah Dergisi: Gırgır’da Yoksulluk Temsiliyetleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kocaeli, 2008., Gülnaz Çetinkaya, “Gırgır Dergisinin Türk Halkbilimi Açısından İncelenmesi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, Ankara, 2006., Bilal Arı, “Gırgır ve Lemana Dergileri Örneğinden 1980 Sonrası Mizah Basını ve Muhalefet Anlayışı”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2008., Mehtap Karacabey, “Mizah Dergilerinin Halk Eğitimindeki Yeri ve Önemi: Gırgır Dergisi Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995. Çalışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. <http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?OPER=MAINPAGE&PAGE=X>, Erişim Tarihi: 03.11.2017.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZAL VE ANAVATAN PARTİSİ

Bu bölümdeki amacımız 1983-1989 yıllarını referans alarak, Turgut Özal ve kurmuş olduğu Anavatan Partisi'nin başlıca özelliklerini tartışmaktır. Bunun için, önce Özal'ın yaşam öyküsüne kısaca değinilecektir. Ardından, ANAP'ın kuruluş sürecine ve bu süreçte yaşanan önemli siyasal olaylara parantez açılacaktır. Takip eden kısımda ise Özal'ın genel başkanlığındaki ANAP'ın iktidar yıllarının genel bir muhasebesi yapılacak ve Özal imgesinin kurucu unsurlarına değinilecektir. Bu çerçevede “ANAP tek başına iktidar şansını nasıl yakaladı?”, “Hangi şartlar altında kuruldu?”, “ANAP'lı yılların Türkiye'sindeki genel siyasal manzara nasıldı?”, “Özal nasıl bir liderlik performansı sergiledi?”, “Özal'ın ve ANAP'lı yılların siyasal mirası nedir?” gibi sorulara yanıt aranmaya çalışılacaktır.

1. Turgut Özal'ı Konumlandırmak: Özal'ın Yaşam Öyküsü

“40 yaşındayım ve günde 17-18 saat çalışırdım. Bu Türkiye'nin öğrenmediğim konusu kalmadı.”²

Turgut Özal, 13 Ekim 1927 yılında Malatya'da doğmuştur. Banka memuru olan babası Mehmet Sıdık, öğretmen olan annesi Hafize Hanım ve kardeşleriyle beraber, babasının görevi gereği çok fazla il değiştirmişlerdir. Eğitim hayatına Söğüt'te başlamış, ortaokulu Silifke ve Mardin'de, liseyi Konya ve Kayseri'de okumuştur. Son olarak üniversite öğrenimi için İstanbul'a gitmiş ve 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'nden mezun olmuştur. Lisans eğitimini tamamladıktan hemen sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde görev almaya başlamış, iki yıl sonra yani 1952'de, ekonomi eğitimi alması ve yabancı dil

---

² Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 84.

öğrenmesi için ABD'ye gönderilmiştir. Aydın ve Taşkın'ın deyişiyle ABD'ye giden Özal'ın, kuşağının diğer mühendisleri gibi bu ülkenin teknik başarılarından etkilendiğini ve bu etkinin siyasi görüşlerine de yansıdığını söylemek mümkündür.³ Turgut Özal da Amerika seyahati ve sonrasında kafasında oluşan düşünceleri şöyle dile getirir:

“Ben 1950’de üniversiteden mezun oldum. İki yıl sonra da Amerika’ya gönderildim... Tabii, Türkiye’den Amerika’ya hele o yıllarda giden insanın ne kadar büyük bir şaşkınlığa düştüğünü tasavvur edemezsiniz. Bizi New York’a götürdüler. New York’la o tarihteki İstanbul’u yahut Ankara’yı bir mukayese edin. Acaba biz bunlara nasıl yetişeceğiz, bu korku benliğimizi sardı. Bunlar yetişilmez insanlardı. (...) Çok şey öğrenmeye çalıştım. Hep etrafı inceledim. Bunlar nasıl bu işte muvaffak olmuşlar, nasıl başarılı olmuşlar, niçin böyle yapmışlar? Tabii, bir yıl içinde bunları öğrenmek kabil değildi... Aynı şekilde, incelemek, değerlendirmek lazım. (...) Avrupa’yı gördüm. İngiltere, Almanya daha sonra da Planlama Müsteşarlığım sırasında Japonya’ya gittim. Tekrar Amerika’ya gittim. Dünya Bankası’nda çalıştım. Bu arada da devamlı olarak niçin geri kaldık? Nasıl yaparsak bu aramızdaki mesafeyi kapatabiliriz? Bunların metotları ve uygulamaları, düşünce tarzları nedir? diye düşündük... Kendime göre birtakım sonuçlara vardım.”⁴

Özal 1954 yılında, görevine devam ederken tanıştığı Semra (Yeyinmen) Özal ile evlenmiştir. Bu evlilikten Ahmet, Zeynep ve Efe isimli üç çocuğu olmuştur. 1961-1962 yıllarında Milli Savunma Bakanlığı’na bağlı Bilimsel Danışma Kurulu Üyesi olarak askerlik hizmetinde bulunmuş, 1965 yılında Süleyman Demirel’in başbakanlığı sırasında teknik danışmanlığını yapmıştır. Sonraki süreçte “müsteşar Memduh Aytür bütçe görüşmeleri sırasında hükümetle anlaşmazlığa düşüp, istifa ettiğinde, Başbakan Demirel hiç vakit kaybetmeksizin harekete geçmiştir”⁵ ve Özal’ı Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı’na getirmiştir. Özal için DPT’de çalıştığı bu dönem yıldızının parladığı ve başbakanlık müsteşarlığına kadar yükseleceği

---

³ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 350.

⁴ Turgut Özal, “Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın ‘2000’li Yıllara Doğru’ Konulu Konuşmaları”, *İstanbul Bilgisayar Kongresi, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi, 28 Mayıs 1990*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1990, s. 8-9. Ayrıca bkz. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_ozal-de-i-im-2c-d-n, Erişim Tarihi. 26.11.2017.

⁵ Yusuf Tümtürk, haz., *Yeni Türkiye’nin Mimarı*, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği, Ankara, 2008, s. 31.

kariyerinin başlangıcı olmuştur.⁶ Müsteşarlığı devam ederken ayrıca, Para Kredi Başkanlığı, AET, RCD Koordinasyon Kurulu ve Ekonomik Koordinasyon Kurulu başkanlıklarına da devam etmiştir.

Özal ve ailesi kendilerini her zaman Adalet Partisi'ne daha yakın hissetmişlerdir. Bu yakınlığa dair bir emareye Çölaşan tarafından işaret edilir: “Üniversite yıllarında Turgut, sol görüşlü Tan gazetesinin yakılması olayına karışanlardan biri oluyor. Mareşal Fevzi Çakmak'ın olaylı cenazesinde de ön sıralarda kendisi var.”⁷ Acar da Özal'ın, atandığı tarihe kadar solun müstahkem mevkii olmuş olan DPT'nin başına geçtikten sonra, bu kuruma çok sayıda muhafazakâr görüşlü kişiyi atamaya başladığını ve o sırada Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) genel müdürü olan kardeşi Korkut Özal'la birlikte, ‘takunyalı biraderler’ diye anılmaya başladıklarının altını çizer.⁸ 12 Mart 1971'de verilen muhtıra sonrasında, “DPT'deki vazifesine, ‘takunyalılara’ yakınlığı dedikoduları nedeniyle olsa gerek, 12 Martçılar tarafından son verilmiştir.”⁹ Bu

---

⁶ Hacer Kavak, “Türkiye Siyasetinde Bir Dönüm Noktası: Özal”, (ed.) Z. Kesriklioğlu, R. Çiftlikçi, *Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal*, Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, Malatya, 2010, s. 34.

⁷ Emin Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor ve Turgut'un Serüveni*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2008, s. 21. Ayrıca Recai Kutun, Özal'ın siyaset hayatıyla ilgili şu anıyı anlatmıştır; “AP'nin o kuruluş döneminde Sayın Demirel devrede yok idi. Bu İstanbul'dan daha çok buna öncülük eden, Merhum Ali Fuat Başgil, Türkiye Yayınevi'nin sahibi Tahsin Demiray ve bu işte de en büyük oynayanlardan birisi Sayın Erbakan ve Ankara'dan da Turgut Özal, Mehmet Turgut ve arkadaşları, Sadettin Bilgi, Faruk Sükan vs. şimdi o siyasî çalışmalar hakikaten bu ekip tarafından yürütüldü ve AP döneminde o anlayış içerisinde kuruldu ve Turgut Bey'in siyasete aktif olarak katıldığı dönem o dönemdir. Ve gene merhum Ali Fuat Başgil'in cumhurbaşkanlığı meselesinde de en aktif gayret içerisinde olanlardan birisi Turgut Özal'dır.” Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s. 32. Ayrıca bkz. <http://www.turktoresesi.com/viewtopic.php?f=138&t=7146>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁸ Feride Acar, “Turgut Özal”, (ed. M. Heper, S. Sayarı), çev. Z. Bilgin, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008, s. 187. Ancak Mehmet N. Yavuz'un anlattıklarına göre, Özal “DPT'de göreve gelmesini müteakip, solcu çalışanlar valizlerini hazırlamaya başlamışlar. Nasıl olsa sağcı, hatta bir ara MSP'den milletvekili adayı olacak kadar dindar birisi göreve gelmiştir, bu da normal şartlarda kendilerine yol görünmesi demektir. Zira, kendisine yapılan telkinlere ‘farklı fikirlerin bir arada bulunmasından rekabet doğar ve bu rekabet bizim verimliliğimizi artırır. Farklılıklardan korkmayın’ tavsiyesinde bulunmuştur. Mehmet N. Yavuz, *Özal'ın Değişim Modeli İkinci Cumhuriyet*, Öncü Kalem, Tarihsiz, s. 55-56.

⁹ Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 226.

‘takunyalılar’ benzetmesine neden olan olay, Özal’ın DPT tuvaletinde abdest alırken takunya kullanması ve sonrasında Teşvik ve Uygulama Dairesi’nde onu örnek alan çoğu kişinin, aynı şekilde takunyelerini giyerek abdest almaya başlaması olarak açıklanmıştır.¹⁰ Ancak, bu durum onun ‘Demirel’in bir numaralı adamı’ olmasını engellememiştir. Konuyla ilgili Demirel’in söylediklerini Hüsamettin Cindoruk şöyle aktarmaktadır: “Siz Turgut’u tanımıyorsunuz. Özal bir dehadır, ondan asla vazgeçmem.”¹¹

12 Mart sonrasında, Dünya Bankası Sanayi Dairesi’nde danışmanlık yapmak üzere için yeniden Amerika’ya gitmiş, döndüğünde de başta Sabancı Holding¹² ve Elektro Metal olmak üzere özel sektöre yönelmiştir. 1976 yılında MESS (Madeni Eşya İşverenleri Sendikası) Başkanlığı yapmış, ayrıca Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde matematik dersleri vermiştir. 1977 yılında abisi Korkut Özal’ın ve özellikle İskenderpaşa Cemaati önderi Mehmet Zahid Kotku’nun da isteğiyle, MSP’den İzmir Milletvekili adaylığını koymuş ancak seçilememiştir.

1979 yılında yeniden Demirel sayesinde başbakanlık müsteşarlığına getirilmiş ve kendisinden ekonomi ile ilgili düzenlemeler yapması istenmiştir. Akar, bu noktada, “1971 muhtırası sonrası bir ‘kurtarıcı’ olarak ekonomi yönetiminin başına ‘atanan’ Atilla Karaosmanoğlu’ndan sonra ilk kez bir kişi (...) bürokrat kimliğiyle bile- kamuoyunun aşına olduğu ve (...) siyasetçilerden daha çok konuşulan bir kişi olma özelliğini kazanmıştı.”¹³ tespitinde bulunmuştur. Bu yaşanan hadiseler sonucunda, Vurgun’a göre Özal: “O anın getirdiği koşullar altında yenilikçi fırsatlar geliştirip, bunlara yöntem araştırarak, politika belirleyip, kültürel farklılıkları da olumlu olarak nitelendirip geleceğe yönelik adımlar atarak, ileri görüşlü ve transformatör bir lider olarak tarihe adını yazmıştır”.¹⁴

---

¹⁰ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 39.

¹¹ Hayrullah Mahmud, *Özal’ın Değişim Paradigması Tonton Zamanı*, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 8-9.

¹² Ayrıca Sabancı Holding’in Adana’dan İstanbul’a taşınması için Sakıp Sabancı ile görüşmeler yaptığı da bilinmektedir.

¹³ Rıdvan Akar, “Turgut Özal, Özal’a 488 Yıl Geriden Bakmak”, *Homopolitikus, Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. Seyfi Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 203.

¹⁴ Levent Vurgun, “Dönüştürücü Liderlik Konsepti ve Turgut Özal’ın İç ve Dış Politika, Ekonomi, Silahlı Kuvvetler, Yürütme ve Yargı Alanlarındaki Dönüştürücü Liderlik

Nakşibendiliğin İskenderpaşa Cemaati'ne bağlı olan Özal, Nakşibendi cemaatinin ilk modern toplumsal örgütlenme girişimlerinden İlim Yayma Vakfı'nın da kurucularındandır. Tanıl Bora, söz konusu vakfın önemine dair şunları söyler: “İlim Yayma Cemiyeti ve Vakfı, milliyetçi-muhafazakâr ortalamayı gözetirken, onun siklet merkezini İslâmcı-muhafazakâr kutba doğru büken bir lobi gücüdür.”¹⁵ Bu yönüne ilaveten Özal, aynı zamanda “milliyetçi-muhafazakâr bir otoriter rejim arayışını temellendiren ‘Türk-İslam (Batı) Sentezi’ ideolojisiyle tüm sağ bir cephede bir araya getirmeye çalışan Aydınlar Ocağı'nın da önde gelen üyelerindendir.”¹⁶ Bu doğrultuda sözgelimi Özal'ın 1979 yılında Aydınlar Ocağı'nın Milliyetçiler Küçük Kurultay'ında sunduğu tebliğin, bir sonraki bölümde işlenecek olan 24 Ocak Kararları'nın ve ANAP'ın hükümet programının taslağını oluşturacağına da işaret edilir.¹⁷

Turgut Özal her ne kadar siyasete girme konusunda adımlar atmış olsa da, onu “tarih sahnesine tüm modernleşme krizlerinden (meşruiyet, bütünleşme, kimlik, temsil, katılım ve bölüşüm) ülkeyi kurtaracak bir kahraman olarak çıkartan şey de yine küresel konjonktürün Türkiye uzantısı olan 12 Eylül 1980 askeri darbesidir.”¹⁸ Bu darbe sonrasında Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasına devam edilmesi için getirilir Özal.¹⁹ Rifai Filizer'e göre: “Darbe sonrası sadece iki alana dokunulmamıştır. Birincisi: dış

Uygulamaları”, *Turgut Özal Değişim, Dönüşüm* (ed. Erkan Ertoşun ve Erkan Demirbaş), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 60.

¹⁵ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 399.

¹⁶ Tanıl Bora, “Turgut Özal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm* (ed. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 593.

¹⁷ Faruk Mercan, *Turgut Özal Bir Dönemin Hikayesi*, İstanbul, Feza Gazetecilik, 2001, s. 39.

¹⁸ Halis Çetin, *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler 12 Eylül Rejimi ve Özal Dönemi: 1980-1993*, VI. Cilt, Orion Kitabevi, Ankara, 2016, s. 172.

¹⁹ “Özal o günleri şöyle anlatır: Ben pazarlıkla geldim (12 Eylül’de başbakan yardımcılığına). Bana bu görevi teklif ettikleri zaman, (...) Rahmetli Feyzioğlu dedi ki: ‘Size devlet bakanlığı ve dış iktisadi işler görevini vereceğim.’ ‘Ne yapacağım?’ dedim. İşte IMF ile Dünya Bankası ile ilişkiler... Ben bunun üzerine dedim ki Feyzioğlu’na, ‘siz herhalde benim ne yaptığımı bilmiyorsunuz’. Hayatımda ilk defa pazarlık yaptım bir mevki için. (...) ‘Açık söyleyeyim, bu görevi kabul edemem’, deyince sordu: ‘Ne istiyorsun?’ dedi. Başbakan yardımcısı olmayı, maliye ile ticaret bakanlıklarını da kontrol etmeyi istediğimi söyledim.” Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

politika ve ikincisi ise: Demirel Hükümeti'nin 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe koyduğu ekonomik programdır.”²⁰ Pamuk'un da belirttiği gibi, İran'da meydana gelen devrim sonrasında stratejik olarak Türkiye'nin çok daha fazla önem kazanması²¹ ve Özal'ın Dünya Bankası, IMF gibi kuruluşlarla arasının iyi olması, ayrıca kredi alma konularında diğer kişilere nazaran daha fazla yardımcı olacağına bilinmesinden dolayı, Özal'ın askeri yönetimde böyle büyük bir konuma gelmesi açıklanabilir bir durumdur.²² Ayrıca Mehmet Keçeciler anılarında, askerlerin Özal'a ekonomiyi düzelttiği için güvendiğini, çünkü askerlerin ekonomiden anlamadığını ve Özal'ın her ne dediyse çıktığını²³ belirtmektedir.

Bülent Ulusu hükümetinde, reform paketi üzerinde çalışmalar devam ederken ortaya çıkan banker krizi neticesinde, Özal 1982 yılında istifa etmiştir.²⁴ Ardından Side'deki yazlığına giderek, yakın çevresiyle parti kurma fikrini münazara etmiş, halk ile konuşarak, onların da bu konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Özal ile birlikte bu dönemde Side'de bulunan Kaya Erdem, Özal'ın parti kurma konusundaki çalışmalarını özetle şöyle ifade etmiştir:

“Side'de baş başa geçirdiğimiz bu uzun günlerde yeni bir parti kurma fikrini alıp nasıl gerçekleştirebileceğimizi, öncelikle, yapılması gereken hususları tayin etmeye çalıştık. Kurulduktan sonra vatandaşa ne yapacaklarımızın anlatılmasının çok önemli olduğunu, parti programına dahil etmemiz gereken hususlar üzerinde saatlerce düşündük, tartıştık. Partinin ismini düşünürken, eşlerimiz de parti amblemini seçme işini üstlendiler.”²⁵

²⁰ Rifai Filizer, “Türkiye’de Neo-Liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta, 2013, s. 84.

²¹ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Nisan 2015, s. 266.

²² “Örneğin, 1950–1979 yılları arasında Dünya Bankasıyla 72 kredi anlaşması imzalanmışken, 1980’li yıllarda yalnız on yıl içinde 60 anlaşma imzalanmıştır.” Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları 1980–1995*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 11.

²³ Mehmet Keçeciler, *Merkez Siyasetin Perde Arkası*, (Söyleşi Hale Gönültaş), Hayykitap, İstanbul, 2014, s. 75.

²⁴ Bu olaydan yıllar sonra Kenan Evren şu açıklamayı yapmıştır: “26 Ağustos 1982: Turgut Özal, Milliyet gazetesine verdiği beyanatta, şartlar uygun olursa siyasete atılacağını söylemiş. Başbakan Yardımcılığı'ndan ne için istifa ettiği yavaş yavaş anlaşılmaya başlandı. Ben daha evvel de tahmin etmiş ve kendisine bunu sorduğumda ‘hayır’ demişti.” Kenan Evren, *Zorlu Yıllarım I*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994, s. 474.

²⁵ Kaya Erdem, *Demokrasinin İlk 50 Yılı 12 Seçim, 37 Hükümet, 4 Darbe*, Doğan Kitap, İstanbul, 2016 s. 159-160.

Side'deki tatilinden sonra Özal, birçok yurtdışı seyahati yapmış, en son Amerika'ya gitmiş, imajını değiştirmiş, daha sağlıklı ve daha genç görünerek ülkeye geri dönmüştür. O dönemlerde evinde kendisiyle sohbet eden Osman Ulagay'ın, parti kurma fikrini ve seçimdeki şansını sorması üzerine Özal'ın cevabı “Ben kendi çizgimi çizdim, o çizgide partimi kuracağım... İlk hedef oyların yüzde 10'undan fazlasını alarak barajı aşmak ve Mecliste temsil edilmektir”²⁶ olmuştur.

Esasen başlangıçta, 1977 yılında MSP adaylığı sırasında başarı yakalayamayan Özal'a parti kurması için çok teklif gelmiş, ancak Özal parti kurmayı ve siyasete girmeyi istemediğini belirtmiştir. Bu isteksizliğinin sebebini de şu cümlelerle açıklamıştır: “Bak İsmet Paşa'ya. Ömrünün sonunda CHP'li olarak ölmedi. Ondan istifa etti, hâlbuki o İsmet Paşa ki partisinde millî şef ilan edilmişti. Menderes, Polatkan, Zorlu'ya bak, idam edilerek öldürüldüler. Bu memleketin siyaseti onları idam etti. Bugünkü liderlere bak, Demirel'e, Ecevit'e, Türkeş'e, hepsi içerdeler, hepsi gözaltında, gözetim altında veya hapisteler. Dolayısıyla bu memlekette siyaset adam yeme makinesidir. Ben siyasete girmem.”²⁷ Özal'ın bu sözleri sarf etmesindeki nedeni, Türkiye'deki siyasi liderliğin kalıcılığından şüphe duyması olarak açıklayabiliriz.²⁸ Aynı şekilde Mehmet Keçeciler de kendisine parti kurma konusunda telkinde bulunduğu anda; “Bu ekonomik programın uygulanmasında çok emeğim geçti siyasete girsek programı bozarlar diyerek konuyu kapattığını”²⁹ anlatmıştır. Ancak, daha sonra ANAP'ı kurma girişimlerine başladığı sıralarda siyasete sadece ekonomiyi düzeltmek için gireceğini belirtmiştir.

---

²⁶ Osman Ulagay, *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı, Kim Kaybetti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 70.

²⁷ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 144-145.

²⁸ Bir yandan parti kurma ve siyasete girme fikrine endişe ile yaklaşan Özal, kardeşi Korkut Özal ile 1983 yılı başlarında yaptığı konuşmada şu açıklamada bulunmuştur; “Yahu Korkut 56 yaşına geldim. Elhamdülillah geride çok hizmetler bıraktım. Ama istediğim pek çok şeyi yapmama imkan ve müsaade verilmedi. Çok iyi biliyorum ki bunlar yapılabilse Türkiye dünyaya açılır, çok daha hızla gelişir ve kalkınır. (...) İçimde bir his var ki eğer bir siyasi parti kurup seçimlere girsem inşallah kazanır ve düşündüklerimi yapmağa muvaffak olurum. Ama buna teşebbüs etmezsem, yarın hesap günümde Allah'ın bana; ey kulum sen ülken ve insanların için yapılacak çok güzel şeyler biliyordun. Seçimlere girseydin kazanabileceğinin ve bu bildiklerini hayata getireceğinin de farkındaydım. (...) diye bana hesap sormasından korkuyorum.” Faruk Mercan, *a.g.e.*, s. 92-93.

²⁹ Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 79.

Nihayetinde Turgut Özal radikal bir karar alarak parti kurmaya karar verdiğini açıkladı. Ama öncelikle ‘ağabey’ dediği ve ‘sağ kolu’ olduğu Süleyman Demirel’e danışmak istedi. Hatta bunun dışında, partisine onun adamlarından da almak istediğini belirtti, fakat gelen cevap olumlu olmadı.³⁰ Demirel, hem Özal’ın yeni bir parti kurma fikrini uygun bulmadı hem de adamlarından kimsenin Özal’ın partisine geçmesine izin vermedi. Özal’dan, kendi kuracağı partiye destek vermesini istedi ama bunu da Turgut Özal kabul etmedi.

Özal her ne kadar bu konuyla ilgili konuşmaktan kaçınsa da ‘Ben öldükten sonra yayımlansın’ diyerek katkıda bulunduğu Mehmet Barlas’ın kitabında bu olayı şu şekilde anlatmıştır: “Süleyman Bey, bir de şöyle haber göndermiş... ‘Özal bize gelecekse yalnız gelsin. Yanında takım falan getirmesin...’ Ben onlara katılırsam, partilerinin kapatılmayacağına inanıyormuş... Bunları dinledikten sonra, Ekrem'e (Ceyhun) son sözü söyledim: ... Bizim kimseyle kavgamız yok. Türkiye kavgadan bu hale geldi. Biz kavga etmeden bu meseleleri götürmek istiyoruz... Sizinle yolumuz burada ayrılıyor.”³¹ İşte bu konuşma sonrasında, ikili arasında gerginlikler başlamış ve bu gerginlik Özal’ın vefatına kadar devam etmiştir.

Benzeri bir hatta Kenan Evren’in de Özal’ın parti kurmasını istemediği herkes tarafından bilinmekteydi. Evren’in amacı, biri sağda biri solda olmak üzere iki parti ile seçime girmek ve sağ partinin iktidar olup, sol partinin muhalefet görevinde olmasını sağlamaktı. Ancak Özal’ın Evren ile yaptığı görüşmede eski liderlerin yasaklandığı ve partilerin kapatıldığı bir ortamda, adı daha önceden bilinen kişilerin parti başkanı olarak güven vermeyeceklerini belirtip, Evren’e “Sizin de geleceğiniz bizim ellerimizdedir”³² mesajını vermesi gibi nedenlerin Evren’in Özal’ın kuracağı partiye izin verilmesi konusundaki düşüncelerini değiştirdi. Tabii bu noktada ‘dışsal faktörleri’ de zikretmek gerekebilir. Zira Özal’ın parti kurmasına ‘dışardan’ destek

---

³⁰ Süleyman Demirel’in bu konuyla ilgili söylediklerine de bakmakta fayda var: “Ben Turgut Özal’ı Genelkurmay’a askerlere ekonomik durumumuzu anlatsın diye gönderdim. Meğer Turgut askerlerle anlaşarak beni arkamdan vurmuş.” Cüneyt Arcayürek, *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 63.

³¹ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 45. Demirel ayrıca “Tapulu arazime gecekondyu yaptırmam” diyerek bu fikre ne ölçüde karşı çıktığını da belirtmiştir. Mehmet Akyol, *Beni Çok Ararsınız*, Akçay Yayınları, Ankara, 2009, s. 155. Ayrıca bkz. <https://tr.scribd.com/document/118020307/Turgut-Ozalin-Anilari-Mehmet-Barlas>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

³² Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 210, 213.

verenler de vardı. 12 Eylül “darbesinden sonra cuntaya karşı olumsuz tavır takınmayıp, ilişkilerini iyice yoğunlaştıran”³³, Amerika, Batı, NATO, Dünya Bankası ve IMF, Özal’ın parti kurma fikrinin doğru bir karar olduğunu ve kuracağı partinin iktidar olmasını istediklerini söylemekten hiçbir zaman çekinmediler.

Nihayetinde Özal, 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan Partisi’ni kurarak Genel Başkan oldu. 6 Kasım 1983’te yapılan genel seçimler sonucunda Başbakan seçildi ve 31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı seçilene kadar bu görevi sürdürdü. Türkiye’nin sekizinci ve Celal Bayar’dan sonra ikinci sivil Cumhurbaşkanı olan Turgut Özal, 17 Nisan 1993 tarihinde hayatını kaybetti. Yukarıda da işaret edildiği üzere 1980’li yılların başından itibaren ülke ekonomisinde adından çok fazla söz ettirmeye başlayan Özal, 12 Eylül’le birlikte bürokrasinin tepe noktalarından birine - hem de askeri yönetim sırasında- ulaşmayı başarmıştı. Başlangıçta sadece yetenekli bir teknokrat olarak görülürken daha sonra Türkiye siyasetinin önemli figürlerinden birine dönüşen Özal’a dair çizdiğimiz bu kısa tasvir edici çerçevenin ardından, ANAP’ın kuruluş sürecine göz atmak hiç şüphesiz faydalı olacaktır.

2. “ANAP’ın Kuruluşu”: Yeni Bir Siyasal Serüvene Doğru

“... biz burada bir hizmet için çalışıyoruz. Bir sistemin oturmasına çalışıyoruz.

Yoksa politikaya yatırım yapmak gibi bir hevesimiz yok.”³⁴

1970’li yıllar, dünya genelinde ekonomik sorunlar dönemi olarak tarihe geçmiştir. Tabii ki bu dönemde yaşanan sorunların Türkiye’ye de yansımaları olmuştur. 1974 yılında meydana gelen petrol krizi sonrasında “uluslararası finans kuruluşları (IMF) ile kurulan ilişkiler, ekonomide yeni bir program uygulama

---

³³ Abdulvahap Akıncı, “Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, Edirne, 2013, s. 42.

³⁴ Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset 1980 – 1983*, Tekin Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 176. Ayrıca bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

gereğini ortaya çıkmıştır.”³⁵ Ayrıca aynı yıl gerçekleştirilen, Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında yaşananlar da Türkiye ekonomisinin bozulmasında etkili olmuştur.

1979 yılında hükümet kurma görevini yeniden alan Demirel, krizlerle boğuşan bir ekonomiyi de devralmıştır. Ekonomik çalkantılara eşlik eden toplumsal gerilim ve siyasal istikrarsızlık zaten zayıf bir temeli olan Demirel hükümetini iyice zayıflatmıştır. Böylece asker ile yeniden karşı karşıya kalmak durumunda kalan yine Süleyman Demirel olmuştur. Esasen bu olaydan yıllar sonra Kenan Evren’in söyledikleri zikretmeye değer bir görünüm arz eder: “Yahu ne tesadüf ki yine muhtıra Demirel’e rastladı... Hâlbuki adam göreve yeni geldi... Suçu günahı yok.”³⁶ Mektup gönderildiğinde, askerlerin ülke yönetimine el koyması için 11 Temmuz tarihi planlanmış, ancak 3 Temmuz 1980 tarihinde Demirel’in güvenoyu almasıyla beraber bu plan 12 Eylül gününe ertelenmiştir.

Süleyman Demirel, Ekim 1979’da yeniden iktidara geldiğinde, yeni hükümet ekonomik tedbirleri içeren programı mutlak öncelikle yürürlüğe koymuştur. Görev, DPT Müsteşar Vekili ve Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal’a verilmiş, Ocak 1980’de Turgut Özal reform paketini açmış ve kredilerin gelmesini sağlamıştır. Bu gelen kredilerle devlet borçlarının düzene girmesi planlanırken, bu kararların uygulanmasını istemeyen bir grup ortaya çıkmış ve kararlara karşı olan direnişlerini, fabrika işgalleri takip etmiştir. “1980 ilkbaharında durum düzelmekle birlikte (Şili’de General Pinochet’in Başkan Allende’ye karşı yaptığı darbeden sonra başlattığı siyasete atfen), ‘Şili çözümü’ denilen bu politikalara karşı yaygın bir direniş olmuştur. Sendikaların, özellikle de DİSK’in süren faaliyetleri, Özal’ın ekonomi paketinin uygulanmasına olanak vermiştir. DİSK üyeleri Ocak ve Nisan ayları arasında bazı fabrikaları işgal etmişler. Her yerde, çoğu kez polis ve orduyla çatışmaların da eşlik ettiği grevler olmuştur.”³⁷

---

³⁵ Uğur Ersoy, “Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerinde Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı, Ankara, Eylül, 2002, s. 25.

³⁶ Mehmet Akyol, *a.g.e.*, s. 45. Ayrıca bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

³⁷ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, çev. Yasemin Gönen, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 386,387.

Özal, 24 Ocak Kararları'nı açıklamadan önce Türk ekonomisinin durumunun ne denli kötü olduğunu, öncelikle açlık, kıtlık artışını belirterek açıklamıştır. Kaya Erdem de 24 Ocak öncesindeki durumu özetle şöyle ifade etmiştir: "24 Ocak Kararlarının hazırlanmaya başladığı Aralık 1979'da ülkemizdeki siyasi ve ekonomik durum çok karışıktı... Başbakan Ecevit istifa etmiş ve Demirel azınlık hükümeti kurarak Kasım sonunda güvenoyu almıştı. Ekonomik durum ise çok kötüydü: yokluklar, yüksek enflasyon, döviz krizi, çift fiyat ve karaborsa almış başını gidiyordu."³⁸ Ülkenin tam anlamıyla kaos ve kargaşa içerisinde olduğu bu dönemde, Özal, "İstanbul'da Divan Oteli'nde, Türk sanayici ve işadamları ile gazetecilerin önünde, modellerinin başarıya ulaşması için 'beş yıllık' bir zamanın gerektiğini vurgulayarak anlatmıştır."³⁹

Özal, 24 Ocak Kararları alınmasaydı, ülkenin daha kötü bir gerileme yaşayacağını belirtmiştir. Uğur Mumcu da 24 Ocak felsefesi ve Özal'ın istediği bu beş yıllık süre ile ilgili düşüncelerini: "Bana sorarsanız, 24 Ocak felsefesi, 24 Ocak 1980 günü yürürlüğe konan ve zamanın Başbakan Yardımcısı Sayın Özal'ın o zamanki düşüncelerine göre, ancak 'beş yıl' sonra sonuçları alınabilecek bir program iken, Sayın Özal'ın Başbakanlığı'nda yeniden bir 'beş yıla' gerek duyulan, bu yüzden sonuçları ancak 24 Ocak 1988 tarihinden sonra alınacak 'alaturka kapitalizm' anlamına gelmektedir."⁴⁰ sözleriyle açıklamıştır.

Feroz Ahmad'a göre ise 24 Ocak kararları özelinde: "Turgut Özal, standart parti siyasetiyle yapılabileceklerin çok fazla olmadığını biliyor ve ekonomiyi düzene oturtmak için kendisine verilen bu görevin amacına ulaşabilmesi için beş yıllık süre gerektiğini belirtiyordu."⁴¹ Bakıldığında, bu beş yıllık süre, Özal için kısa gibi gözükse de dönemin şartları göz önüne alındığında uzun bir süreyi ifade ediyordu.

24 Ocak Kararları'nın alınmasını takip eden gün yayımlanan Resmî Gazete ile Turgut Özal resmen görevine başlamıştır. Vakit geçirmemek amacıyla

---

³⁸ Kaya Erdem, *a.g.e.*, s. 123.

³⁹ Uğur Mumcu, *Devlet Modası: Tek Yol Özal (1 Ocak-15 Haziran 1984 Yazıları)*, UM:AG Yayınları, Ankara, 2010, s. 24.

⁴⁰ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 107.

⁴¹ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015, s. 211.

kararlar hemen uygulamaya geçirilmiş, Dünya Bankası'na 360 milyon dolarlık kredi başvurusu yapılmıştır. Ekonomide yapılan bu düzenleme, ilk defa Türkiye'de uygulanmamıştır. Ekonomik açıdan çöküntüye girmiş olan az gelişmiş ülkelere, IMF tarafından uygulanması için önerilen tedbirleri içeren kararlardan oluşmuştur. Ayrıca batmakta olan Türkiye ekonomisinin durumu, işleri daha da kolaylaştırmıştır. Özal'ın bu kararlar ile ilgili sözleri bu minvalde dikkat çekicidir: "Sadece IMF'nin kararları uygulamaya konulsaydı, Türkiye bugünkü durumuna gelemezdi. IMF'nin önerileri ancak o günkü kötü gidişi durduracak çaptaydı... IMF baskısıyla alındığı iddialarını kasıtlı görüyoruz. Bu kararları, Türkiye'nin o zamanki durumunun vahimliğini gören idarecilerin, Türkiye'yi kurtarmak için gerekli görerek aldıkları kararlardır... 24 Ocak Kararları başlı başına Türkiye'ye özgü, Türkiye'nin şartlarına göre düşünülmüş ve Türkiye'yi belirli bir vade içinde serbest rekabet ortamına geçirmeye yönelik kararlardır."⁴² Konuya bir başka açıdan bakıldığında da dünya genelinde hâkim olan ekonomik modelin Türkiye'de de uygulanmasına karar verildiği söylenebilir. Zira "24 Ocak, Türkiye ekonomisinin devletçi-himayeci kayıtlardan soyunarak 'sahiden' kapitalistleşmesine ve global kapitalist ekonomiyle bütünleşmesine giden yolu açmıştır."⁴³

24 Ocak Kararları'nın alınmasında, neden bu kadar gecikildiği sorusunu Özal: "Bunun sebebi, askerlerin o zamanki Cumhurbaşkanı'na verdikleri mektuptur. (...) Askerler mektubu Fahri Korutürk'e veriyorlar. O'da Başbakan yılbaşını sıkıntılı geçirmesin diye, hemen iletmiyor... Bu mektup verilince, Süleyman Demirel, mektubun adresinin kim olduğuna dair endişeye kapıldı. O yüzden de 24 Ocak Kararları için gerekli her şey hazır olduğu halde bir türlü karar verilemedi"⁴⁴ şeklindeki sözleriyle cevaplamıştır. Böylece 12 Eylül'ün sinyalleri de gönderilen esasen bu mektupla verilmiştir. 24 Ocak Kararları ile ilgili Ecevit ise; "Şimdi izlenmekte olan ekonomik ve sosyal politikalar bir dikta rejimine oturmadan uygulanamaz. O nedenle hükümetin dikta rejimini oturtma çabası içinde olduğu

---

⁴² Gündoğdu Özbaş, *Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin Özal Diyorki*, Feryal Matbaacılık, Ankara, 1993, s. 14,18.

⁴³ Taml Bora, "Turgut Özal", s. 596. Ayrıca bkz. acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/27870/Sengul%20Ince.pdf, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁴⁴ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 15.

kaygısını yaşıyorum.”⁴⁵ tespitinde bulunmuştur. 12 Eylül darbesinin, 24 Ocak Kararları’nın sonrasında gerçekleşmesi, Ecevit’in görüşünü doğrular nitelikte olmuş ve ayrıca Özal’da konuyla ilgili olarak: “12 Eylül olmasa bu programın neticelerini alamazdık”⁴⁶ diyerek Ecevit’in görüşünü desteklemiştir.

Bu noktada böylesi bir ortamda alınmış olan 24 Ocak Kararları’na kısaca bakmak uygun olacaktır. Bu kararlar temelinde yapılması planlanan düzenlemelerin amaçları; enflasyonu kontrol altına alarak ekonomiyi sınırlandırmak, devlet borçlarını en aza indirmek, tasarruf yapmak amacıyla faiz politikası uygulamak, ihracatı arttırmak, yabancı sermayeyi ülkeye gelmesi için teşvik etmek ve bunun için esnek kur politikası oluşturmak, fon aktarımını hızlandırmak, Türk ekonomisinin içe kapalı halini değiştirip, dışa açık hale getirmek, devletin ekonomiye olan müdahalesini sınırlandırmak, fiyatların kontrolünü sağlamak, ürünlere olan devlet yardımını azaltmak ya da kaldırmak, devlet bütçesinden ödenen zararları düşürmek için KİT’leri özelleştirmek ve vergilerin düzenlemesini sağlamak olarak özetlenebilir. Bu kararların hemen hemen hepsi liberalizm ile bağdaşmakta ve devletin fiyatları kontrol etme ve ekonomiye müdahale etme hakkı en aza indirilmektedir. Devamlılık sağlayarak serbestleşen bir ekonomi üzerinden özelleştirme yapılması yönündeki eğilim 24 Ocak Kararları’nı genel olarak açıklamaktadır. 24 Ocak Kararları’nın amaçlarını belirtmişken, Korkut Boratav’ın bu kararlar ile söylediklerini hatırlamak yerinde olacaktır:

“24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi “şok tedavisi” öğelerinin, IMF’nin üç yıldır Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutları fazlasıyla aşmış olduğunu: yani “istenenden fazlasının verilmiş olduğu”nu saptayabiliyoruz... İkinci olarak, bu kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktaydı: beynelmilel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla “pazarladığı” ve içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir “yapısal uyum” perspektifi de taşımaktaydı. Programın bu boyutu zaman içinde daha da ön plana çıkacaktı.”⁴⁷

---

⁴⁵ Osman Ulagay, *a.g.e.*, s. 53. Ayrıca bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁴⁶ Osman Ulagay, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, İmge Kitapevi, Ankara, Kasım 2015, s. 149-150. Ayrıca bkz. <http://www.altinicizdiklerim.com/resimler/TurkiyeIktisatTarihi.pdf>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

Alınan kararların en önemli noktalarına baktığımızda: Türk lirasının dolar karşısındaki değerinin %30 düşürüldüğü, ihracatı arttırıcı uygulamaların yürürlüğe koyulduğu, “ekonomik devlet kuruluşlarının denetlediği neredeyse bütün mal fiyatlarının keskin biçimde yükseldiği, alkol ve sigara gibi tüketici mallarının fiyatının yaklaşık %70, tren bileti ücretlerinin %170 oranında arttırıldığını”⁴⁸ ve ticaretin batılılara karşı açılarak, yatırımlara teşvik getirildiğini görmekteyiz.

Az önce de işaret edildiği gibi, bu politikaların önemli ve daha sonra sıkça referans verilecek boyutlarından biri de özelleştirmelerdi. Pamuk’un da belirttiği gibi, “1970’lerin zor iktisadi koşullarında Kamu İktisadi Kuruluşlarının durumu da bir hayli bozulmuştu. Bu şirketlerin, durumları düzeltildikten sonra satılması kararlaştırıldı. Özelleştirmeye karşı çıkanlar sadece çalışanlar değildi, siyasetçilerin önemli bir bölümü de bu firmalar üzerindeki denetimlerinden kolay kolay vazgeçmek niyetinde değildiler.”⁴⁹ Ancak, KİT’lerin özelleştirilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Çünkü devlet KİT’lere yaptığı yatırımlardan dolayı özel sektöre yardımda bulunamamaktaydı. Ekonominin kötü gidişatına son vermek için, özel sektörü güçlendirmek gerektiği düşünölmekteydi.

Öte yandan özelleştirmeler yapılırken rüşvet ve yolsuzluk skandalları ortaya çıkmaya başladı. Satışlar tanıdıkların çıkarlarına göre yapılıyor, başta bankalar olmak üzere kuruluşların boşalan kasaları yıllar sonra devlet borçlarına eklenerek, geleceğe bırakılmış kötü bir miras olarak tarihteki yerlerini alıyorlardı. Diğer taraftan, bütçeyi düzenlemek için fazladan personel çalıştırılan yerlerde azalmaya gidilmesi ve toplu sözleşmelerde devletin elini daha sıkı tutmasına karar verilmesi, Rifai Filizer’e göre, makro sermayenin gelecekte oluşabilecek yeni ihtiyaçlarına karşılık gelecek çıkarları hayata geçirdiği anlamına gelmekteydi.⁵⁰

Bu süreçte, 12 Eylül 1980 tarihinde, ordu tarafından ‘Bayrak Operasyonu’ yapılmış ve cunta bir bildiri yayınlayarak ülke yönetimine el koyduğunu açıklamıştır. TRT’de Kenan Evren darbe bildirisini okumuş, böylece üç seneden fazla sürecek olan askeri yönetim başlamıştır. Darbenin yapıldığı gün, Turgut Özal, ordu tarafından Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı’na

---

⁴⁸ “Demirel shakes the ground”, *The Economist*, 2 Şubat 1980, s. 73. <https://www.economist.com>, Erişim Tarihi: 30.01.2016.

⁴⁹ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 268.

⁵⁰ Rifai Filizer, *a.g.e.*, s. 112.

getirilmiştir. Askerler, Demirel döneminde kendilerine ekonomik konularda brifing veren, 24 Ocak Kararları'nın başrolündeki Özal'a ekonomi alanında tam yetki vermiştir. O da Maliye Bakanı olarak Kaya Erdem'i önermiş ve böylece çalışma arkadaşını da belirlemiştir. Ülkede ekonomik istikrarsızlık bulunmasından ötürü, yapılan bu darbe ile 24 Ocak Kararları'nın daha kolay uygulanabilmesine olanak sağlanmıştır. 24 Ocak kararlarının askeri yönetimce de benimsenip alternatifsiz olarak kabul edilmesi Kenan Evren'in ilk basın toplantısında şöyle belirtilmiştir: "Memleketi bu ekonomik bunalımdan kurtarmak, halkın sıkıntılarını hafifletmek, ekonomik gelişmeyi sağlayarak, artan işgücüne yeni iş sahaları açmak amacıyla uygulanan istikrar programı yürütülecektir. Ekonominin tabii kanunlar içinde çalışması kolaylaştırılacak ve sosyal amaçlara bir an evvel ulaşılabilecektir."⁵¹

Esas itibarıyla bu darbeyi hazırlayan dinamikleri, "hepsi birbiriyle ilişkili olarak uluslararası konjonktür, derinleşen ekonomik kriz, anarşi ve terörün artışı ve siyasi istikrarsızlık çerçevesinde bir bütün olarak görmek gerekmektedir."⁵² Aydın ve Taşkın'a göre: "12 Eylül'ün siyasal ve sendikal aktörleri etkisizleştirilmesi sayesinde kökleri 24 Ocak 1980 kararlarıyla atılan iktisadi dönüşüm projesi, örgütlü muhalefetle karşılaşmadan hayata geçirilmiştir."⁵³ Özal getirildiği bu vazifeyi, "askerlerin kendilerinin yaklaşık bir yıldır yapmış oldukları çalışmadan memnun kaldıkları ve bu yüzden de 12 Mart'ta olduğu gibi yeniden bir muhtıra vermeye gerek duymadıkları"⁵⁴ sözleriyle açıklayarak, ordunun kendisine ve uygulanacak olan kararlara verdiği önemi vurgulamak istemiştir. Askerlerin yaptığı teklif sonrasında, Özal bu konuyu ağabeyim dediği Süleyman Demirel ile görüşmüş ve izin istemiştir. Demirel de bunun bir vatani görev olduğunu ve kabul etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Askerlerin Özal'dan beklentisi, öncelikle enflasyonun düşürülmesi, ilişkilerinin iyi olduğu IMF ve Dünya Bankası'na olan borçların yapılandırılmasıydı. Özal, bu borçların yapılandırılması için çok çaba sarf etti ve görüşmelerden de her

---

⁵¹ Bilal Uçar, *1983-1991 ANAP Hükümetlerinde Çağ Atlarken Çalışma Hayatı, İstihdam, İşsizlik, Politika, Bilim, İcraat*, ZY Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 109.

⁵² Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 2.

⁵³ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 341.

⁵⁴ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 22.

seferinde zaferle ayrıldı. Tabi bu zaferi kolaylaştıran en önemli unsur, bu kararların “uluslararası kredi kuruluşlarının tavsiyeleriyle de uyumlu”⁵⁵ olmasıydı.

24 Ocak Kararları sonrasında, 1980’ler boyunca büyüme hızı normal seyrinde ilerlemiştir. “1980-83 dönüşümü süreci, özellikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve (...) ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kuru yüksek bir devalüasyonu takiben esnekleştirilmiş ve dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayiinin ihracata yönlendirilmesinde temel bir araç görevi görmüştür.”⁵⁶ Lakin toplumun her kesimi, 24 Ocak Kararları’nı olumlu karşılamamıştır. Kararlar alındıktan sonra birçok grev, fabrika işgali meydana gelmiştir. Türk toplumu, ekonomide meydana gelen değişim sayesinde, özellikle kentler ve kasabalar, kökten dönüştürülmüştür. Ahmad’ın da işaret ettiği gibi: “1950’lerden beri devam eden sürecin 1980’lerde hızlandığı görülse de genellikle bir ‘zenginler ve yoksullar’ toplumu olarak betimlenen Türkiye, (...) John Rentoul’in sözleriyle, bir ‘zenginler, yoksullar ve çok zenginler’ toplumu haline gelmiştir. Orta sınıfa oluşturan eski ‘zenginler’in çoğu ‘yoksullar’ düzeyine inmek zorunda kalmış ve yoksullar daha da yoksullaşmışlardır. Ancak, (...) Özal ve onun partisiyle bağlantılı olanların gelirleri yükselmiş, bu insanlar yeni Türkiye’nin omurgası haline gelmişlerdir.”⁵⁷ Bu minvalde Özal da 1983 yılında, 24 Ocak Kararları ile ilgili yaptığı bir konuşmada, bu kararlara karşı çıkan grupların desteklediği siyasi görüşlerin, ekonominin kötü bir hal almasına neden olduklarını, bu bozulmuş ekonomiyi düzeltmek için yeterli kapasiteye sahip olmadıklarını ve bu kararlara alternatif bir çözüm yolu bulamayacaklarını açıklamıştır.⁵⁸

Daha mesafeli bir noktadan meseleye bakıldığında 24 Ocak Kararları’nın bir ölçüde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarından bahsetmek mümkündür. Kısaca özetleyecek olursak olumlu sonuçlar: Ekonominin büyümeye başlaması, ihracat rakamlarının yükselmesi, ülkeye giren dövizin artması ve yabancı sermayenin dikkatinin çekilmiş olmasıdır. Olumsuz sonuçlar ise: İthalatın artması

---

⁵⁵ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 209.

⁵⁶ Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 25.

⁵⁷ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 244.

⁵⁸ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 352.

engellenemediğinden dış ticaret açığının yükselmesi, faiz oranlarının kontrol edilememesi sonucu artış göstermesi, memur ve işçiye yapılan zamların yeterli olmaması, GSMH’da azalma meydana gelmiş olması, KİT’lere zam yapılması, işsizliğin yükselmesi, dış borçların artması ve banka kredileri karşılanamamasıyla bankerlerin ortaya çıkmasıdır.

12 Eylül askeri müdahalesi ile girilen süreçte ekonominin kırılganlığından ve zayıf hukuki çerçeveden kaynaklanan sorunlar varlığını sürdürmüştür. Sözelimi bankerlerin ortaya çıkması ve sayılarının artması sonucunda, büyük bir banker krizi yaşanmış ve sorumlu olarak da Maliye Bakanı Kaya Erdem görülmüştür. Bunu takiben, 1982’de ortaya çıkan bu kriz sebebiyle, Erdem görevinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Özal da onun yerine gelen Bakan Adnan Başer Kafaoğlu ile çalışamayacağını söyleyerek, 22 aydır yapmakta olduğu görevinden istifa etmiştir.⁵⁹ Bir kısım araştırmacıya göre, banker krizinin ortaya çıkmasında Özal’ın hatası vardır. Bunlara örnek vermek gerekirse: Mumcu, banker faciasının böylesine ağır bir fatura ile halkın önüne çıkmasında Özal’ın sorumluluğunun⁶⁰ söz konusu olduğunu, Ahmad, orta gelir düzeyinde binlerce ailenin, Özal’ın serbest faiz politikasını yönlendirmelerine ve kullanmalarına izin verilen bankerlerce dolandırıldığını⁶¹ belirtmişlerdir. Boratav da banker krizinin ortaya çıkmasında Özal’ın hatasının olduğunu şu cümlelerle açıklamıştır:

“Mevduat sertifikalarını ve holding tahvillerini kendi borç senetleriyle birlikte pazarlayan ve sonunda sadece giren yeni parayla eski taahhütlerini karşılamak zorunda kalan bankerler, 1982 ortalarında tümüyle çöktü ve bu çöküntü birkaç küçük bankayı da peşinden sürükledi. (...) bu çöküş, Turgut Özal’ın hükümetten ayrılmasına yol açtı. Bu liberal iktisat politikalarının ilk büyük fiyaskosudur.”⁶²

---

⁵⁹ Kaya Erdem Özal’ın istifası ile ilgili olarak şunları söylemiştir; “Özal’ın istifa sebebinin, Konsey’in ‘kendisine yalnız dış ekonomik ilişkilerle görevlendirdiğini ve iş ekonomik işlerin bundan böyle tek başına Maliye Bakanı Kafaoğlu tarafından yürütüleceğini’ bildirmesi olduğu görüşümdedir.” Kaya Erdem, *a.g.e.*, s. 157.

⁶⁰ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 107, 287.

⁶¹ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 224.

⁶² Korkut Boratav, *a.g.e.*, s. 153-154. Ayrıca Emin Çölaşan’ın da bu krizle ilgili söylediklerine de bakmak gerekmektedir: “Türk milleti elinde avucunda birikmiş ne varsa bunlara yatırıyor. Bankalar faiz yarışına giriyor. Ve bir gün balayı bitiyor, Saadet zinciri kırılıyor. Büyük devlet adamı, o günlerin Maliye Bakanı Kaya Erdem, bendenize verdiği bir demeçte, ‘Bankere para yatıran vatandaş kumar oynamıştı’ deyiveriyor. Bu demeçten hemen sonra piyasada panik başlıyor. 1981 Aralık ayında doruk noktasına çıkan bu panikte piyasa

Özal'a göre ise bu olayın meydana gelmesinde çok daha farklı sebepler vardı ve iktidarı döneminde yapılamayan atılımların en büyük sebebi bu krizin sonuçlarıydı. Özal'ın Barlas'a anlattıklarına baktığımızda krizi daha farklı bir şekilde değerlendirdiğini görmekteyiz:

“Önce sokak bankerleri gitti o olayda. Orada rakamlar büyük değildi ama bunlara para kaptıranlar arasında, asker sivil bürokratlar da vardı... Kimse, parası batanlara, "Bilmediğiniz, tanımadığınız adamlara niye paranızı yatırdınız?" diye sormadı. Arkasından Kastelli'nin kaçıışı geldi. (...) 1984'ten 1988'e kadar, faizi istediğimiz gibi serbestleştiremedik. Hâlbuki bu kararı, (...) 24 Ocak'tan hemen sonra, 1 Temmuz'da almıştık... Kastelli olayı yüzünden, faizin serbestleşmesi, 1988'e kadar alamadık... Korku yüzünden...”⁶³

Turgut Özal, bu kriz sonucunda, 24 Ocak Kararları ile ilgili süreci askeri yönetim ile devam ettiremeyeceğini anlamış ve hayatına çok daha farklı bir şekilde yön verme yolunu seçmiştir. Aynı yıl, Anayasa değişikliği için referanduma gidilmiştir. Yeni Anayasa, '%8.63 Hayır' oyuna karşı '%91.37 Evet' oyuyla kabul edilmiştir. Askerler bu referandum sonrasında, parlamenter demokrasiye geçiş yapılacağına sinyallerini vermiş ve sonuçta Kasım 1983 tarihinde genel seçimlerin yapılacağını bildirmişlerdir. İşte bu kısa sürede Özal, siyasete girmeye ve parti kurmaya karar vermiştir.

Turgut Özal 20 Mayıs 1983 tarihinde Anavatan adını verdiği partiyi kurmuştur. Partinin “kuruluşunda benimsenen sıfat, ilerici muhafazakâr”⁶⁴ olarak belirtilmiştir. Kurucular, partiye mülakatla alınmış, mülakata giren kişilere, maddi durumlarından, parti için neler yapabileceklerine kadar sorular sorulmuştur. Sonuçta, Anavatan Partisi'nin Özal dâhil 37 kişi⁶⁵ ile kuruluşu tamamlanmıştır. Özal bu 37

---

bankerlerinin hepsi ya batıyor ya da ortalıktan paralarla birlikte toz oluyor. Haziran 1982'de bankerlerin babası Kastelli de İsviçre'ye kaçıyor. Türkiye bu dönemde banker skandalını yaşarken yetkililer olup biteni izlemekle yetiniyor.” Emin Çölaşan, *a.g.e.*, s. 181.

⁶³ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁴ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 404.

⁶⁵ Bu kişiler: Abdullah Tenekeci, Abdülhalim Aras, Adnan Kahveci, Alaattin Kısakürek, Ali Tanrıyar, Aycan Çakıroğulları, Bedrettin Dalan, Bedrettin Doğançan Akyürek, Cemil Çiçek, Erol Aksoy, Fakir Sabuniş, Ferudun Demsoy, Güneş Taner, H. Cahit Aral, H. Hüsnü Doğan, Halil Şıvgın, İbrahim Özdemir, Kamil Tuğrul Coşkunoglu, Kazım Oksay, Leyla Yeniay Köseoğlu, M. Cavit Kavak, M. Necat Eldem, M. Vehbi Dinçerler, Mehmet Altınsoy, Mesut Yılmaz, Metin Emiroğlu, Mustafa R. Taşar, Muzaffer Atılğan, Mükerrrem Taşcıoğlu, Ö. Ferruh İlter, R. Ercüment Konukman, Sudi Neşe Türel, Şadi Pehlivanoglu, Turgut Özal, Veysel Atasoy, Vural Arıkan, Yener Ulusoy'dur.

kişiyi “cesur olanlar”⁶⁶ olarak açıklamıştır. Partinin kuruluşu ve kurucuların seçilmesi işlemi o kadar çabuk olmuştur ki, “kurucular heyeti parti kurulmasından üç dört gün öncesine kadar birbirlerini tanımamışlardır. Kendilerine birer numara verilmiştir. Numaranın karşısına da isimleri yazılmadan imza atılmıştır. Kurucular parti kuruluşundan üç dört gün önce bir araya gelip tanışmışlardır ve sonrasında parti programı okunmuştur. Onlar bile parti amblemini ve partinin adını son ana kadar öğrenememişlerdir.”⁶⁷ Çünkü parti ismi ve amblemi, kimsenin taklit etmemesi için sır gibi saklanmıştı. Son başvuru tarihine gelirken, Büyük Türkiye Partisi’nin ambleminin de arı olduğu öğrenilmiş, bir problem yaşamamak için İçişleri Bakanlığı’na yapılan başvuru en erken saate alınmış ve sonunda ANAP’ın başvurusu onaylanmıştır.

Turgut Özal, ANAP’ın kuruluş çalışmaları sırasında yaşanan problemlerin sebebini: “En yakın arkadaşlarımız 37 kurucumuzu bulurken epey zorluk çektik. Niye (...) ancak, zar zor 37 tane bulabildik. Çünkü o tarihte kimse bu kadar büyük bir riske atılmak istemiyordu. Eski siyasi partilerin mensuplarından önde gelen kimselerden hiçbirini biz bu teşkilatımıza alamadık”⁶⁸ sözleriyle belirtmiş ve 12 Eylül sonrasında yeni bir partiye kurucu olarak girmenin riskli görüldüğünün altını çizmiştir. Bu çerçevede Özal partinin kurulmasında kendisine, herkesten çok yardımcı olan isimleri söylemekten de kaçınmamıştır: “Bu hazırlıkların yapılmasında benimle beraber ikisi çok fazla biri de daha az faaliyet gösteren üç kişi vardı. Bunlar, Hüsnü Doğan (Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanı), Mehmet Keçeciler (Anavatan Partisi Genel Başkan Yardımcısı) ve Adnan Kahveci (Başbakanlık Başdanışmanı) idiler.”⁶⁹ Özal, partisine verdiği ismin sıradan olmaması için büyük uğraş vermiş ve yaptığı açıklamayla Anavatan isminin içerisinde barındırdığı anlamı halkla paylaşmıştır:

“Anavatan birleştirici bir isimdir. Şu anda Türkiye’nin birleştirici hareketlere ve sembollere ihtiyacı vardır. 1950’lerde Türkiye’nin demokrasi ihtiyacı vardı...”

---

⁶⁶ Hayrullah Mahmud, *a.g.e.*, s. 43.

⁶⁷ Orhan Tokatlı, *Kırmızı Plakalar: Türkiye’nin Özal’lı Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s. 42. Ayrıca bkz. http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyedeliberalizm_1983-1989.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

⁶⁸ Uğur Ersoy, *a.g.e.*, s. 34.

⁶⁹ Hikmet Özdemir, *Turgut Özal Biyografi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 163.

Demokrat Parti işte bu ihtiyaçtan doğdu ve parti bu sebeple bu ismi aldı o zaman. 1960'larda memleketin adalete ihtiyacı vardı bu sefer. Adalet Partisi de bu ihtiyacın neticesinde kuruldu ve adını bu sebepten aldı... 1980'lerde Türkiye parçalanmayla karşı karşıya kaldı. Şimdi vatanın bütünlüğünün sembolize edilmesi lazımdır. Bu bütünlüğü en iyi belirten Anavatan'dır. Şimdi vatana sahip çıkmak lüzumludur. Onun için de partimizin adı Anavatan olacaktır.”⁷⁰

Bu eksenden hareketle Engin Güner ANAP'ı, yeni bir düşünceyi temsil eden, Türkiye'nin uzun yıllardır ihtiyaç duyduğu barışı, huzuru benimseyen ve bunu başarabilecek bir parti olarak tanımlamıştır.⁷¹ Anavatan Partisi kuruluş aşamasından itibaren, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, Siyasi Partiler Kanunu ve diğer konuların esas sınırları içerisinde faaliyet gösteren bir siyasi teşekkül olarak sunulmuştur. Partinin sembolü, bal petekleriyle donatılmış Türkiye haritası ve bal arısı olarak açıklanmıştır. Arı'nın, çalışkanlığı: peteğin ise vatanın (...) mamur hale getirilmesi gerekliliğini ifade ettiği belirtilmiştir. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir parti olduğu vurgulanmış, insanların daha önceki siyasi düşüncelerini bir yana bırakıp, herkese eşit mesafede olan ANAP'a davet edildikleri bildirilmiştir.”⁷² Anavatan Partisi'nin parti programının giriş bölümü, bize bu partinin hangi düşüncelerle kurulduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır:

“Milli birliğin muhafazası (...) için Milletçe büyük bir dikkat ve gayret sarf etmemizin zarureti, (...) daha iyi anlaşmıştır. Aziz vatanımız... bölücülük, terör ve anarşi sonucu büyük bir tehlikeye sürüklenmiş, son çare olarak, Silâhlı Kuvvetlerimiz (...) tehlikeli gidişe son vermiştir. Bu müdahalenin hemen akabinde Silahlı Kuvvetlerimizin millete verdiği asker sözünün birer birer yerine getirildiğini görmenin verdiği güvenle, demokrasiye geçişin son safhasının da başarı ile tamamlanacağına inanıyoruz.”⁷³

⁷⁰ Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 149. Ayrıca bkz. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_zal-de_i_im_2c_d_n, Erişim Tarihi: 26.11.2017 ve <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁷¹ Engin Güner, *Başdanışman Engin Güner Anlatıyor Özal'ın Yıllarım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003, s. 55.

⁷² Yusuf Tümtürk, *a.g.e.* s. 61.

⁷³ *Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı*, TBMM Kütüphanesi, Ankara, 1983, s. 13-14. Ekrem Ceyhun'un, dört eğilim ile ilgili yaptığı açıklama şu şekildedir: “ANAP lideri Turgut Özal, dört eğilimi alırken Japonya'daki iktidar partisinden esinlenmişti. Özal'ın düşüncesi, bütün eğilimleri parti içerisinde toplayarak, muhalefetin parti içinde yapılmasını sağlamaktı.” Hüseyin Çavuşoğlu, “Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Gaziantep, 2010, s. 22.

Özal ANAP'ı, dört eğilimin birleştiği ve hiçbir siyasi partinin devamı olmayan bir parti olarak açıklamıştır. “12 Eylül'den sonra güçlü bir seçmen tabanına dayalı istikrarlı hükümet kurmak isteyen Özal eğilimlerin hizmet için bir siyasi partide birleşmesi yaklaşımını ortaya koymuştur.”⁷⁴ Bu dört eğilim; milliyetçilik, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyal adaletçilik olarak betimlenmiştir. Ancak ANAP içerisinde sosyal demokrat düşünceye yatkınlığı olan kimsenin bulunmadığını belirtmekte yarar vardır, çünkü ANAP'ın bakış açısı Sol'a hiçbir zaman yatkın olmamıştır. Zaten burada bahsedilen sol da sosyal adalete dayanan bir ideolojiden başka bir şey değildir.⁷⁵ Özal, partisinin bu eğilimlerinin aşırı uçlarda olmadığını: “Biz milliyetçi bir partiyiz. Ama şovenist değiliz. Bizim milliyetçiliğimiz diğer ülkelerle yarışma milliyetçiliğidir. Bizim muhafazakârlığımız, adetlerimize, ananemize, inançlarımıza ve tarihimize saygıdır ve devre uyan en iyilerini, en iyi şekilde korumaktır”⁷⁶ sözleriyle açıklamış ve hiçbir partinin devamı olmadıklarını, çok yeni bir parti olduklarını da her zaman belirtmiştir. Ayrıca düşünce, din ve vicdan hürriyeti ile teşebbüs özgürlüğüne verdiği önemi sürekli dile getirmiş ve bu şekilde de “otoriter bürokratik devlet geleneğinden ayrılmıştır.”⁷⁷

Ataman'a göre, bu özgürlüklerin Özal için ifade ettiği anlamlar şunlardır: “Özal hem bireysel hem de grup serbestliğinin tam olarak gerçekleştirilmesinden yanaydı. Dünyaya açılmanın, dünya ile rekabet edebilmenin, büyük güç ve lider ülke olabilmenin ve en nihayet dimdik ayakta kalabilmenin temel koşulu olarak düşünce özgürlüğünü görüyordu... Din ve vicdan hürriyeti olmadan düşünce hürriyetinin de

---

⁷⁴ Faruk Mercan, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁵ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, dört eğilimle ilgili yaptığı açıklamada şunları söylemektedir: “Zaten dört eğilim daha çok söylem olarak kullanıldı; herkesi kucaklıyoruz mesajı verildi. Kitle partisi olma hedefimiz vardı; marjinal bir parti değil, bir kitle partisi olmak istiyorduk. Kitle demek, her görüşten insanın oluşturduğu geniş kalabalık demek... İlerici, gerici, sağcı solcu, herkes kitle kavramı içinde olduğuna göre, biz de ‘herkesi kucaklıyoruz’ dedik.” Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *Özallı Yıllar Bir Rüyanın Ardından*. (Ed. Söy.). Semra Topçu. Yazarın Kendi Yayını, 2008, s. 69. Ayrıca bkz. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_ozal-de-i-im-2c-d-n, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁷⁶ Turgut Özal, “ANAP Yeni Genel Merkez Binası Açılış Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Ekim 1989, s. 330'dan akt. H. Bahadır Türk, *Muktedir Türk Sağı Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 129-130.

⁷⁷ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 177.

anlamı olmayacağını iddia ediyordu... Teşebbüs özgürlüğü Özal'ın en çok önem verdiği konuların başında geliyordu. (...) Ekonomik serbestlik olmadan siyasi serbestliğin olmayacağına inanıyordu.”⁷⁸ Acar ise ANAP'ı merkez sağ, aşırı milliyetçi ve İslamcı dünya görüşlerinin erime potası haline gelmiş eklektik bir felsefe oluşturmayı başaran bir parti, Özal'ı ise Türkiye'nin siyaset sahnesindeki karşıt kampları, işbirliği geleneğiyle tanıştıran kişi olarak değerlendirmiştir.⁷⁹ Bizatihi Özal da 25 Ekim 1983 günü seçim öncesinde TRT'de yapılan açık oturumda, bu eğilimler ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur: “Vaktiyle sol yumruklar kalkardı. Bir de sağ yumruklar kalkardı. Biz birleştirdik.”⁸⁰

Bu paralelde Mehmet Keçeciler de bu dört eğilim meselesi ile ilgili şunları söyler: “Yoğun şartlar altında kurucularımızı Turgut Bey'i seven, Turgut Bey'i tanıyan, Turgut Bey'le Türkiye'ye faydalı olacağına inanan insanlarla kurduk. İdeolojik ayrımları yapacak durumumuz yoktu. Geleni alacaktık, biraz da onun için dört eğilim oldu, yani niyetten çok netice öyle oldu.”⁸¹ Bu birleştirici politika ile parti kurucularının ve listede bulunan isimlerin birçoğu, halk tarafından tanınmamış kişilerdir. Turgut Özal'ın bu isimleri tercih etmiş olmasının nedenleri sıralanacak olursa, ilki ANAP'ın herhangi eski bir partinin devamı olmadığını kamuoyuna göstermek istenmesi, ikincisi de Özal'ın yeni kişiler, ismi yıpranmamış ve genç beyinlerden oluşan bir kadroyla vatandaşın karşısına çıkma isteğidir.⁸²

Özal'ın iki elini başının üzerinde birleştirerek verdiği selam, partinin sembolü haline gelmiştir. ANAP'a özgü selamı ilk defa Kırıkkale'de vermiş, ellerini birbirine kenetleyerek ‘dört eğilimi birleştireceğiz’ demiştir.⁸³ Sadece AP'den değil,

---

⁷⁸ Muhittin Ataman, “Özalizm: Türkiye’de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Sayı 19, Ankara, 2000, s. 55-56.

⁷⁹ Feride Acar, *a.g.e.*, s. 203.

⁸⁰ Gündoğdu Özbaş, *a.g.e.*, s. 60.

⁸¹ Uğur Güzel, *Özalcılık*, Emre Yayınları, İstanbul, 2008, s. 502.

⁸² M. Serhan Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 57.

⁸³ Mahmut Akpınar ve İbrahim Uysal, “Özal’da Uzlaşma Kültürü, Anavatan Partisi (ANAP) ve Dört Eğilimin Buluşması”, *Turgut Özal Değişim, Dönüşüm*, s. 94. ve bkz. Hikmet Özdemir, *a.g.e.*, s. 179 ve https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_ozal-de_i_im_2c_d_n, Erişim Tarihi: 26.11.2017. Şener ve Çolak bu hareketin içerdiği anlamı şöyle özetlemişlerdir: “Özal, darbe öncesindeki gergin ortamı hafifletmek ve cephele arasındaki duvarları indirmek amacıyla, partinin sembolünü sağ el ile sol elin kenetlenmesi

MDP ve MSP ve CHP'den bile adayları kendi çatısı altında toplamayı başarmıştır. "ANAP, sağ, sol, merkez, İslâmcı ve milliyetçi kesimlerden ve AP'den üye çekerek ilk kez Türkiye'deki bütün mevcut ana görüşleri temsil eden bir parti olarak ortaya çıkmıştır."⁸⁴ ANAP'ın dört eğilimi içerisinde olan eski ülkücüler, "güçlü bir kanat oluşturmuşlar, milliyetçiliğin neoliberal çağ dönümüne uyum sağlayarak modernleşmesi gerektiğini söylemişlerdir".⁸⁵

Işın Çelebi de bir sosyal demokrat olarak Özal tarafından Anavatan Partisi'ne davet edildiğinde çok şaşırılmış ve görüşleri sebebiyle ANAP'ta yapamayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Özal'dan: "İstersen Mao'nun oğlu ol... Bana iş yapacak adam lazım. Ben seninle çalışmak istiyorum."⁸⁶ cevabını almıştır. Bu örnekte açıkça görülebileceği gibi, ANAP'ın siyasete bakış açısı ilk zamanlarda çok yönlü olarak ilerlemiş olsa da ilerleyen yıllarda -daha sonra da bahsedeceğimiz gibi- bu temayül fazlasıyla daralmıştır.

Söz konusu 'çeşitlilik' fikrine rağmen bu noktada şunu da belirtmekte fayda vardır: Özal ANAP'ta tek adamdı, kararları çoğunlukla kendisi veriyor, hükümet kurulurken çoğu bakanın, bakan olduğunu basından öğrendiği bile oluyordu. Milletvekilleri, Başbakan'a sadık olduğu sürece hükümette yerlerini alıyorlardı ve hatta birçoğu halk tarafından da bilinmiyordu.⁸⁷ Ayrıca bakanların, vazifelerine başladıkları andan itibaren ceplerinde tarihsiz istifa mektubu ile gezdikleri de söylentiler arasındaydı. Peki tek adam olarak tüm kararları alan Özal, bu mekanizmayı nasıl işletiyordu? Bize bu sorunun cevabını Yavuzalp vermektedir:

---

olarak belirlemiştir. Bu sembolün ifade ettiği, partinin tüm siyasi cephelere açık olduğunun ve anarşiye gerek kalmadan siyasal düzen içinde tüm farklılıkların temsil edilebileceğine duyulan inançtır." Bülent Şener ve Çağrı D. Solak, "Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 3, Sayı 18, Elazığ, 2015, s. 405. Ayrıca bkz. http://www.asosjournal.com/Makaleler/1640130989_845%20B%C3%BClent%20%C5%9E%20ENER.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

⁸⁴ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 218.

⁸⁵ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 320.

⁸⁶ Işın Çelebi, *Türkiye'nin Dönüşüm Yılları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 117-118. Ayrıca bkz. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_zal-de_i_im_2c_d_n, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁸⁷ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 228.

“Önemli konularda kararlarını, geleneksel danışma mekanizmasını işleterek değil, daha çok izlediği yabancı televizyonlar ve doğrudan temas ettiği yabancı devlet adamlarından aldığı bilgilere dayanarak alıyordu. Bunlardan da dış politikayı yürütmekle görevli kuruluş olan Dışişleri Bakanlığının ya hiç haberi olmuyor veya geç bilgi sahibi oluyordu... Her alanda tecrübe ve bilgi sahibi olduğuna kaniydi. Bu onda, devlet idaresinde çok önemli olan “Danışma” olgusunu arka plana iten bir eğilim yarattı. Tek adamlığı yeğledi. Bürokrat onun için önemli değildi. Hele Türkiye’de yetişmiş bürokrat olmasa da olurdu... Bilgi ve tecrübe kendisinde mebzulen mevcut olduğuna göre, tecrübeli bürokrasi, hele bir de bunların ekseriyeti, pek hazetmediği mülkiyelilerden oluşmuşsa, ayak bağı olmaktan başka bir şey ifade etmiyordu onun için. Bu yüzden Özal döneminde hiyerarşi altüst oldu. Belki bazı işler çabuk yürüdü ama devlet gelenekleri bozuldu.”⁸⁸

ANAP ile ilgili, ülke ile ilgili tüm konular Özal ile görüşülüyordu. Bu da ANAP için bahsettiğimiz tek adam partisi söylentilerinin dolaşmasına neden oluyordu. Yavuz Donat’ın, Özal için tek adam, ANAP için de tek adam partisi söylentileri hakkında sorduğu soruya Özal’ın verdiği cevap, bu iddiaları doğrular niteliktedir: “Şimdi... bak... Partinin bu kadar kurucusu var. Bu kadar yöneticisi var... Şu kadar milletvekili adayı var... Hangi birini konuşuralım?.. Hepsini konuşurma imkânımız var mı?.. Yok... Öyleyse... kendim konuştum... Parti adına konuştum... Kadroya gelince... Kadrom var... hem de iyi bir kadro.”⁸⁹

24 Ocak Kararları’nın ve Anavatan Partisi’nin parti tüzüğü’nün temelini, Özal’ın Aydınlar Ocağı’nda yaptığı konuşmanın oluşturduğundan daha önce bahsetmiştik. Gerçekten de Özal ve ANAP’ta bulunan birçok kişi Aydınlar Ocağı felsefesinden etkilenmişlerdir.⁹⁰ Özal da bunu hiçbir zaman saklamamış ve “Türkiye’de parti programları, çalakalem yazılır... Ama bizimki, üzerinde çalışılmış bir programdı. 1979’da Milliyetçiler Kurultayı’nda verdiğim bir tebliğ, bizim partinin programının temeliydi...”⁹¹ sözleriyle ifade etmiştir.

---

⁸⁸ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 147, 321-322.

⁸⁹ Yavuz Donat, *Yavuz Donat’ın Vitrininden 3 Özal’lı Yıllar 1983-1987*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 18.

⁹⁰ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 414.

⁹¹ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 68. Ayrıca bkz. <https://tr.scribd.com/document/53607753/Bir-Muhafazakarlastirma-Projesi-Olarak-Turk-Islam-Sentezi-the-Turk-Islamic-Synthesis-as-a-Conservatisation-Project>, Erişim Tarihi: 25.11.2017. Özal, Nisan 1979’da Aydınlar Ocağı’nda Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları başlıklı bir konuşma yapmış, bu konuşmada görüşlerini açıkça ortaya koymuştur: “Devlet, bir milletin içeride ve dışarıda işlerinin yürütülmesi, müdafaa ile emniyetinin sağlanması, ekonomik faaliyetin asgari kayıpla ve

Tam da bu noktada 1983 yılında yapılacak seçimlere dönebiliriz. Söz konusu seçimler için toplamda 15 parti kurulmuştur. Ancak MGK'nın 1982 yılında yasaklı bulunduğu ve kapatılan partilerin yerine kurulduğu anlaşılan (Doğru Yol Partisi, Refah Partisi, Huzur Partisi, Büyük Türkiye Partisi ve Sosyal Demokrasi Partisi) partilere veto verilmiş, kalan partilerin kurucu üyeleri arasında bulunan isimlerden de MGK tarafından uygun bulunmayanlar çıkarılmıştır. Seçimlere iki ay kala açıklanan ilk açıklamaya göre MDP'den 74, HP'den 89, ANAP'tan 81 aday veto edilmiştir.⁹²

Anayasaya göre partilerin kurulması için en az 30 kurucusunun olması gerekmektedir. MGK'nın seçim listelerini elemesi sonucunda, ANAP'ın listesinde 30 kişi kaldı. Bu sayı yeter kabul edilse de partide herhangi bir istifa söz konusu olursa, seçime girilemezdi. Böyle olumsuz bir durum olmasa da Anavatan Partisi, bazı yerlerde veto edilenlerin yerine geçebilecek kişi bulamadığı için eksik adaylarla 6 Kasım 1983 seçimlerine katılabildi.

Her ne kadar Kenan Evren 1983 seçimlerinin iki parti arasında yapılmasını istese de MGK'nın yasaklı olarak gördüğü kişiler ve partiler çıkarıldığında, 1983 seçimlerinde yarışacak üç parti kalmıştır: Anavatan Partisi, Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti. Genel seçimlerin yaklaşmasıyla, askerler ve başta Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni desteklediklerini açıklamışlardır. Hatta Halkçı Parti'ye Özal'ın Anavatan'ından daha fazla sempati ile baktıklarını belirtmişlerdir. Bu da “Özal'ın ana kozlarından biri olmuş, onun kendini tek gerçek demokratmış gibi göstermesini ve böylece, ordunun üç yıldan sonra siyasetten çekilmesini isteyenlerin oyunu

---

maksimum randımanla yapılması için gene millet tarafından kurulan müesseselerden meydana gelir. Yeni görüşte: Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir, Güçlü Devlet, harcamaları çok... devlet de değildir. Güçlü devlet, memurları az fakat kabiliyetli ve seçkin kimselerden oluşan devlettir... Devlet, bir mabud veya baba değildir. Devlet, bir istihdam kapısı da değildir... Memurları makamları ve şahsiyetlerinden dolayı itibar görürler. Devlet, bütün müesseseleriyle milletin hizmetindedir. Aslolan (...) milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır.” Turgut Özal, “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları”, *Değişim “Belgeleri” 1979-1992*, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1993, s. 17. Ayrıca bkz. Muhammet Kösecik, “Özal'ın Kamu Yönetimi Vizyonu ve Politikaları”, *Turgut Özal Değişim, Dönüşüm* (ed. Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 26. ve https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_ozal_de_gisim_2c_d_n, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

⁹² Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 346.

kazanmasını sağlamıştır.”⁹³ Kurulan partiler, ‘Başbakanlık’ta doğan üç parti’ olarak anılmışlardır. “MDP’nin kuruluş çalışmalarını uzun süre Başbakan Ulusu yürütürken, HP’nin kuruluşunu Başbakanlık Müşaviri, Evren’in çok güvendiği bürokrat, Necdet Calp üstlenmiştir. ANAP ise Ulusu Kabinesi’nden Başbakan Yardımcılığı yapan Özal tarafından kurulmuştur.”⁹⁴

Evren, Özal’a MDP ile birleşmesini teklif etmiş ancak Özal bunu kabul etmemiştir. Çünkü Özal, devlet partisi olarak değerlendirilen MDP’yi, “devletin partisi olmaz vatandaşın partisi olur” diyerek eleştirmiş ve “tek arzum beş, altı, yedi sene, neyse artık, Allah ne imkân veriyse, memleketime hizmet etmektir”⁹⁵ sözleriyle kararlılığının altını çizmiştir. Ayrıca Özal ANAP’ı her fırsatta ‘askeri yönetimden demokrasiye geçiş sürecini başlatacak parti’ olarak da sunmuştur.”⁹⁶ Seçimler öncesinde yapılan kampanyalarda, MDP ve HP’nin etkili olamayacağı anlaşılmış, askerlerin desteklediği partinin oylarının artması için 4 Kasım 1983’de Kenan Evren, Özal’ı hedef alan bir konuşma yaparak⁹⁷ halkın Özal’ın partisine oy vermemesini istemiştir. Özal da bu konuyla ilgili hem halk tarafından hem de Kenan

⁹³ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, 407.

⁹⁴ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 346.

⁹⁵ Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 37.

⁹⁶ Oya Ayman Büber ve Mine Söğüt, “Yaşam Süreken”, *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983-1993* içinde, İstanbul, Hürğüç Gazetecilik, İstanbul, 1993, s. 52.

⁹⁷ Evren bu konuşmada şunları söyler: “Geleceğin iktidarına talip olan yeni partilerimiz birçok tatlı vaatlerde bulundular. 1980 ve 1981 yıllarında ekonomik durumun düzelmesini kendilerine mal edenler, (...) ihracatın sihirli değneğinin yalnız kendisinde bulunduğunu, bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün yönetimlerin hatalı hareket ettiğini, ancak kendilerinin hatalı olmadığını, yapılmış faydalı yatırımlarda kendi paylarının bulunduğunu, enflasyonu ancak ve ancak kendilerinin aşağıya çekebileceğini, anarşi ve terörün başlıca sebebinin ekonomik kriz olduğunu, herkesi ev sahibi yapacaklarını, ortadireği yalnız kendilerinin ayakta tutabileceğini, neredeyse köy yollarına varıncaya kadar asfalt yapacaklarını, bir ekip çalışmasıyla değil, ancak kendisinin bunları gerçekleştirebileceğini ve daha birçok tatlı vaatleri dinlediniz... Ancak, üzüntü veren taraf, 12 Eylül’den sonra yönetimde görev alıp, görevde kaldıkları sürece bütün iyi kararları kendilerinin aldığını, Ekonomik Kurulu, Bakanlar Kurulunu ve Milli Güvenlik Konseyini ortada yok kabul etmelerindedir. 12 Eylül’den sonra alınmış bütün kararların Milli Güvenlik Konseyinin tasvibinden geçtiğini, tasvip edilmeyenlerin yürürlüğe konmadığını bildikleri halde, daha iktidara gelmeden şimdiden bu şekilde hilafı hakikat beyanda bulunanların bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak isterim.” Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, Verso Yayıncılık, Ankara, 1992, s. 93-94. Ayrıca bkz.

<http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

Evren açısından yanlış anlaşılabilir cümlelerden kaçınarak bir açıklama yapmış, Kenan Evren'in herkes tarafından sevilen bir kişi olduğunu ve tavsiyelerinin dinlendiğini belirtmiş, bu konuşmasıyla da ANAP'a oy kaybettirdiğini açıklamıştır.⁹⁸ Oysa durum farklı olmuş ve Evren'in ANAP karşıtlığı Özal'a oy olarak geri dönmüştür.

1980 darbesi ve ardından gelen anayasa değişikliği ile birlikte depolitize olmuş halk uzun bir aradan sonra seçime gitmiştir. “Silahlı Kuvvetler, 12 Eylül Harekâtı'ndan sonra açılan dönemi 6 Kasım seçimleri ile noktalamış ve yavaş yavaş kışlasına dönmeye başlamıştır.”⁹⁹ Sonuçta, “katılımın yüzde 92.9 gibi rekor bir düzeyde olduğu seçimde, Milliyetçi Demokrasi Partisi oyların sadece %23.27'sini alabilmiştir. HP %30.46, ANAP ise %45.15 oranında oy alarak iktidar olmuştur.¹⁰⁰ Bu durumda Özal, ANAP ile meclise tek parti olarak girmiş ve karşısında partisine muhalefet edecek bir parti kalmamıştır. Seçim sonuçlarıyla ilgili duygularını ifade ederken, sandıktan ANAP'a daha çok oy çıkmasını beklediğini, ancak hayal kırıklığına uğradığını açıklamayı da ihmal etmemiştir: “Daha fazla rey alabileceğimizi ümit ediyordum. Seçimleri ben başından kazandığımızı anladım. Hatta ben biraz daha fazla bekliyordum. 250'nin üzerinde milletvekilliği bekliyordum: benim tahminim böyleydi. Hatta 212'ye düştük diye bir parça üzüldüm.”¹⁰¹ Özal bu paralelde seçimleri kazanamayacaklarına dair hiçbir şüphesi olmadığını da ayrıca belirtmiş, seçimlere çok iyi hazırlandıklarını ve bu sonucu hak ettiklerini açıklamıştır. Oy kaybedildiyse de Evren'in yaptığı konuşma ile bağlantılı olduğunu düşündüğünü belirtmiştir.¹⁰² Keçecilere göre ise halk huzur istediği ve

---

⁹⁸ Yavuz Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 256.

⁹⁹ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 20. Burada 22 Ekim 1983 yılında yapılan açık oturumda, HP Genel Başkanı Necdet Calp'in Boğaz Köprüsü için “sattırmam” diye bağırması ve Özal'ın ‘satarız!’ yanıtı vermesiyle, hatıralarda yerini alan tartışmanın halkın önemli bir gövdesinin MDP'den soğumasına vesile olduğuna yönelik genel kanının da altını çizelim. Bkz. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 347.

¹⁰⁰ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 244.

¹⁰¹ Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁰² Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 59.

Özal'ın da bu isteği karşılayacağına inandığı için ANAP tek parti olarak seçimi kazanmıştır.¹⁰³

Öte yandan ANAP'ın seçimleri kazanmasının ardında, Özal'ın 24 Ocak Kararları'nın ya da yapılan seçim propagandalarının dışında, başka faktörlerin olduğunu söyleyenler de vardı. Örneğin, Arcayürek seçimlerle ilgili görüşünü şu sözlerle vurgular: “genel görüşe göre, SODEP ve DYP seçimlere katılabilseydi, ne ANAP'ın ne de MDP'nin iktidar şansı olmazdı.”¹⁰⁴ Malum olduğu üzere bu seçimlerle birlikte girilen ANAP'ın Özal'ın iktidar dönemi pek çok önemli olaya sahne olmuştur. Bu doğrultuda şimdi yapacağımız şey, bu dönemin temel karakteristiklerine bakmak olacaktır.

3. “Özal İktidarda”: Türkiye Siyasetinde ANAP Dönemine Bir Bakış (1983-1989)

“Yalnız hissettiğim bir şey vardı. Devamlı bir gözaltındaydım. Çünkü ben, eski iktidarın sağ kolu durumundaydım. Onun için askerler bana, devamlı şüpheli gözle baktılar.”¹⁰⁵

1983 seçimlerini büyük bir başarı yakalayarak kazanan ANAP, seçim kampanyaları¹⁰⁶ için o tarihe kadar görülmemiş tutarda harcamalar yapmış ve yeni teknikler kullanmıştır. ANAP'ın zaferine kapı açan bu hararetli kampanya süreci

¹⁰³ Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁰⁴ Cüneyt Arcayürek, *a.g.e.*, s. 180.

¹⁰⁵ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 22. Ayrıca bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

¹⁰⁶ Özal kampanya süresince, halktan şu şekilde oy istemiştir: “Yanımdaki adayların hepsini seçin. Sonra bu rakama bir ekleyin. İşte o kadar milletvekiliniz olacak... Siz, adayların hepsini seçerseniz, beni de kendi ilinizin milletvekili sayın. Böylece sayı bir artar” diyerek, halkın yanında, halktan biri olduğunu göstermeye çalışmıştır... İki kişi bile görsem selam veriyorum... sözü ile kullanılan Amerikan tarzı, müthiş propaganda teknikleri ve hazırlanan videokasetleriyle binlerce köye ulaşılmış, bunun için “su gibi” para harcamaktan da çekinilmemiştir.” Hulüsi Turgut, *12 Eylül Partileri*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 458.

Ayrıca bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

sonucunda Özal 1983 seçimlerini kazanmış olsa da hükümeti kurma yetkisi verilmek üzere Cumhurbaşkanı tarafından henüz Köşk'e çağırılmamıştı. Ankara'da 'seçimlerin iptal edileceği'nden tutun da, Evren'in 'Özal'ın yerine bir başkası'na görev verebileceği, ya da 'yeniden siyasi partilerin kapatılabileceği'ne kadar birçok söylenti dolaşıyordu.¹⁰⁷ Bunun dışında, "askeri yönetim, meclis toplanmadan ve Özal hükümeti kurulmadan sıkıyönetimin süresini dört ay daha uzatmış, Milli Güvenlik Konseyi'nin herhangi bir politikasının tartışılmasını ve eski siyasi liderlerin siyasal beyanat vermelerini yasaklayan kanunları yürürlüğe koymuştu."¹⁰⁸ Tüm bunlar olurken Özal, 7 Aralık 1983'te Cumhurbaşkanı'ndan randevu alarak Çankaya Köşkü'ne gitmiş ve onu bekleyen Kenan Evren'in elini sıkmak yerine, kendisini kucaklayıp iki yanağından öpmüştür.¹⁰⁹ Özal bu davranışıyla, kamuoyunun gözünde "halktan gelen bir lider" imajına bürünmüştür. Tümtürk'e göre: Özal, bu hareketiyle hem askeri yönetime hem de topluma demokrasiye geçişin yumuşak olacağını ve kendisinin sevgi ve barış özelinde yeni dönemde hareket edeceğini sinyallerini vermiştir.¹¹⁰

Hükümeti kurma yetkisini alan Özal, çalışmalara başlanması için hazırlıklarını yapmış ve "belki de tarihte eşine az rastlanır bir hızla, teknisyen olarak savunduğu görüşlerini uygulamaya geçirmeye başlamıştır; nitekim daha güvenoyu almadan ilk bakanlar kurulu¹¹¹ toplantısına Türkiye'nin kaderini etkileyecek kanun

---

¹⁰⁷ Mehmet N. Yavuz, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁰⁸ İhsan D. Dağı, "Özal'lı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları, Demokrasi ve Avrupa Birliği", *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat Zihniyet*, s. 250. ve bkz. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 212-213.

¹⁰⁹ Olayın kahramanı Özal'da bu anısını; "Böyle tokalaşırken, birdenbire elini çektim. İki yanağından bir öptüm. Şaşırdı kaldı ve eridi." diyerek anlatmıştır. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 197.

¹¹⁰ Yusuf Tümtürk, *a.g.e.*, s. 72.

¹¹¹ Özal'ın Bakanlar Kurulu'nu belirlemede kardeşi Korkut Özal, eşi Semra Özal, Bedrettin Dalan ve yakın arkadaşlarının etkili oldukları Orhan Tokatlı tarafından iddia edilmiştir. Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 48. Ayrıca bkz. http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyedeliberalizm_1983-1989.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

tasarılarıyla gelmiş, yeni bakanlar ilk toplantılarında neyi imzaladığını bilmeksizin olağanüstü tasarıları imzalamışlardır.”¹¹²

Başbakan Özal, 12 Eylül öncesinde uygulamaya konan ve tam olarak tamamlanamayan 24 Ocak Kararları'nı devam ettirmek adına, 1984 yılı başlarında Katma Değer Vergisi ile ilgili uygulamayı yürürlüğe koymuştur. Bu vergiyle vatandaşın, satın aldığı bazı ürünler üzerinden ödediği KDV'ler geri verilmeye başlanmıştır. Özal bu düzenlemeye dair 29 Ocak 1986 tarihinde yapmış olduğu açıklamada, bu yeni uygulamanın 'orta direk' şeklinde kategorize ettiği geniş halk kitlesinin yaşam standardını yükseltmekle ilgili olduğunu vurgular: “Bu yeni vergi kanunu da Katma Değer Vergisi Kanunu da bizim sosyal adaletçi icraatımızın en açık kanıtıdır. Biz, sosyal adaletten yanayız... Sosyal adaletten yana olmak, Orta-Direk'ten yana olmaktır. Nitekim, Orta-Direk deyiimi de bu anlayışımızdan doğmuştur.”¹¹³ Özal'ın, 'Biz orta direğin partisiyiz' ve 'esnaf ve sanatkârlar grubu orta direğin en önemli unsurudur'¹¹⁴ sözlerinden sonra orta direk diye tabir edilen kesimin bir kısmı çok zenginleşmiş, bir kısmı da iyice yoksullaşmaya başlamıştır. Böylece geriye sadece iki sınıf kalmıştır: Çok zenginler ve çok yoksullar. Bununla birlikte Özal da ANAP da hiçbir zaman sınıf kavramını kullanmamıştır. Çünkü 12 Eylül'den önce yaşananların hatırlanmasını istememişlerdir.¹¹⁵

Özal'ın bu 'orta direk' vurgusu üzerinden şekillenen enflasyon ile mücadelesinin başarılı olduğu söylenemez. Nitekim enflasyon her yıl başında hedeflenen yüzde 10'lara hiçbir zaman çekilememiş, zaman zaman yüzde 40'ları bulduğu olmuştur. Bazı dönemlerde de enflasyonun gidişi göz önüne alınarak

---

¹¹² Veysel Bozkurt, “Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal”, *Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat; Zihniyet*, der. İ. Sezal, İ. Dağı, Beta Yayınları, İstanbul, 2016, s. 149.

¹¹³ Barış Yetkin, *Popülizm ve Özal-Erdoğan*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya, 2010, s. 207.

¹¹⁴ Turgut Özal, “Basın Mensuplarına Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, 13.12.1983–12.12.1984*, s. 8'den akt. H. Bahadır Türk, *a.g.e.*, s. 130. ve Turgut Özal, “Başbakan Turgut Özal'ın 7. Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, 13.12.1983–12.12.1984*, s. 59'dan akt. H. Bahadır Türk, *a.g.e.*, s. 130.

¹¹⁵ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 74. Ertüzün'e göre ise “Özal, ünlü «ortadirek» sloganını, enflasyonun dar gelirliilerin satın alma gücü üzerinde yaptığı tahribatı anlatmak için kullanmıştır.” Bkz. Tefik Ertüzün, *Özal Ne Dedi Ne Oldu!*, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 74.

hedeflenen enflasyon yüzdesi daha yükseklerle çıkarılmıştır. Osman Ulagay'a göre: Özal'ın ekonomik olarak üç yanılığısı bulunmaktadır. Bunlar: özel sektörün dış pazara hemen uyum sağlayacağı, yabancıların Türk şirketlere ortak olarak dışarıdan para gelmesinin sağlanacağı ve küçük şirketlerin büyüklere nazaran bu sistemde daha çok başarılı olacağına inanmasıdır.¹¹⁶

Özal döneminde KDV düzenlemesinin ardından, Türk Parasını Koruma Kanunu'nda da değişiklikler yapılmıştır. Eskiden döviz taşımak, almak, satmak yasak iken bu kanunla beraber serbest hale getirilmiştir. Lüks tüketim mallarının ithalatının serbestleşmesi ile de yeni bir süreç başlamıştır. Özal bu durumu geçmiş hükümetlere gönderme yaparak açıklamıştır: “Artık yetmiş sente muhtaç değiliz.”¹¹⁷

Özal ve ANAP, Türk halkına ekonominin önemini anlatmaya çalışmış ve bu konuda bir ölçüde başarılı olmuştur. Hiçbir dönemde Türk halkı ekonomiyle Özal döneminde olduğu kadar ilgili olmamıştır. Bu konu ile ilgili Tercüman Gazetesi yazarı Osman Kibar Nisan 1984'te Türkiye'deki durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “Herkes ekonomist oldu! Hakikaten pek çok sebeplerden dolayı toplumda politikanın yerini ekonomi almaya başladı... Tabi, yazarlar da halkın teamülüne uyarak, bilerek veya bilmeyerek birer iktisatçı, ekonomi ahkâmcısı haline geldiler.”¹¹⁸

Özal ANAP'ı kurduğunda, ekonomide yapılan tüm değişikliklerle ilgili olarak birçok slogan kullanmıştır. Bunlardan bir tanesi “Özal'a güven, gerisini merak etme sen!”¹¹⁹ şeklindedir. Korkut Boratav bu sloganları özetleyerek şu şekilde açıklamıştır:

“Alternatif yoktur! İddiasıyla kamuoyuna sunulan yeni ekonomik modelin pek çok ögesi zaman içinde sistemli slogan ve klişeler biçiminde çeşitli toplum kesimlerine benimsetildi. “Serbest piyasa ekonomisi”, “hür teşebbüs”, “orta direk”, “köşeyi dönme” gibi 1980'li yıllarda yaygınlaşan terimlerin ideolojik içerikli olduğu açtı: “Yüksek faiz, tasarrufları arttırdığı ve tasarrufçuyu ödüllendirdiği için hem toplumun hem halkın çıkarıdır”: “cebinde on dolar bulunan vatandaşın mahkemelerde sürünmesini biz önledik”: “KİT'lerin özelleştirilmesi mülkiyeti halka yayacaktır” gibi bir dizi klişeyi de eklemek gerekir.”¹²⁰

¹¹⁶ Osman Ulagay, *a.g.e.*, s. 198-203.

¹¹⁷ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 352.

¹¹⁸ Akt. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 352.

¹¹⁹ Mehmet Bayraktar, *Avrupa'da Türkiye Özal'ın Günah Galerisi*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1989, s. 7.

¹²⁰ Korkut Boratav, *a.g.e.*, s. 158.

Ekonomi alanında bu düzenlemeler yapılırken seçimler sonucunda meclis her ne kadar sivil bir hükümete bırakılmışsa da Cumhurbaşkanı'nın asker olmasının ANAP'a tam anlamıyla bir özerklik sağlamadığını akılda tutmak gerekir. Özal'lı ANAP bu temelde sivilleşmek adına bazı adımlar atmaya çalışmıştır. İlk olarak meclis başkanı seçimlerinde Özal, eski Başbakan Oramiral Bülent Ulusu'nun seçilmesinin doğru olmayacağını düşündüğünü belirtmiş ve bunu Kenan Evren ile de paylaşmıştır. Ulusu yerine meclis başkanı olarak Necmettin Karaduman seçilmiştir ve "Özal hükümeti, 29 Kasım 1987 seçimlerine kadar tek başına özgür olarak çalışmış, ama ordu ile de hiçbir çatışmaya girmemiştir."¹²¹

ANAP'ın iktidar olmasıyla, ülkede 'prensler'¹²² olarak adlandırılan bir grup ortaya çıkmıştır. Bu kişiler, önemli kamu kurumlarının başına, mülkiyelilerin iş yapamadığı gerekçesiyle getirilmişlerdir. Feroz Ahmad, 'Prensler'i şu sözlerle açıklamıştır:

"Partiye giren "yeni politikacılar"ın çoğu, siyasetteki yeni kariyerlerini tamamen Özal kardeşlere – Turgut, Korkut ve Yusuf (ve hatta Turgut Özal'ın oğlu Ahmet) – borçluydular... Korkut Özal, partiye tutucuları getirdi: (...) Yusuf ve Ahmet Özal, liberalleri ve Özal'a kişisel olarak bağlı oldukları için "prensler" diye anılan kişileri topladılar. Bunlar... hızlı ve kolay para kazanma yollarını bilen, bilgisayara ve uzay çağı aletlerine aşına olan "parlak genç adamlar" idi."¹²³

Peki bu 'prensler' nasıl ortaya çıkmıştı? Ufuk Güldemir, bu soruya kitabında şu şekilde cevap vermiştir: "(Prensler) Turgut Özal'ın bana 'Amerika'da yetişmiş gençler bul, gelsinler burada onlara yöneticilik verelim' isteği üzerine Ahmet Özal'ın bulduğu, Özal'ın da onaylayıp işbaşına getirdiği gençlerdir."¹²⁴ Prensler, beklenen ölçüde yararlı olmamışlardır, ancak Özal'ın adamları oldukları için de kimse onlara dokunamamıştır. Nitekim Ülsever de prenslerle ilgili gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır: "Prensler çok hata yaptı. Prenslerin bence

¹²¹ Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 217.

¹²² Ahmet Özal, prensleri şu şekilde anlatmıştır; "17, 18 kişiyiz. Bülent (Şemiler), Cengiz (İsrafil), Rüşdü (Saraçoğlu), Coşkun (Ulusoy). Hepsi de bileğinin hakkıyla o görevlere geldiler. Bugün çat kapı, evimizin zilini çalabilirler. Ama mesafeyi korumayı da çok iyi bilirler." Mehmet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 21.

¹²³ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 228. Ayrıca bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/11772/189665.pdf?sequence=1&i sAllowed=y>, Erişim Tarihi: 24.11.2017.

¹²⁴ Ufuk Güldemir, *Texas Malatya*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 62.

sisteme oturtulma şekli yanlıştı. Prensler prens olmadılar, birdenbire kral oldular. Aslı görevlere çok büyük yetkilerle getirildiler.”¹²⁵ Semra Özal da prenslerden, ‘iyi eğitim almış çocuklar’ olarak bahsetmekte ve Turgut Özal’ın onların Türkiye’ye gelmesini ‘tersine beyin göçü’ olarak adlandırdığını belirtmektedir. Ancak bütün prenslerin beklenen performansı gösteremediklerini de kabul ederek, şu açıklamada bulunmaktadır: “Bir çuval elma alırsınız içinden 2 tane 3 tane çürük çıkar. Her şeyin firesi vardır. Bunu bilemezsiniz. İnsanların da vardır. Bu da insanların firesi. İçlerinden şu hırsızlık yolsuzluk yapacak diye tahmin edemedik.”¹²⁶ Prensler, Türk bürokrasisini tam olarak bilemedikleri için “iyi niyetli idarî tasarruflarının bile çoğu yasal olmayan bir zeminden kaynaklanıyor ve bu nedenle idarî yargı tarafından iptal ediliyordu. Bu davranış biçimi yalnız Özal’ın Prensleri’ne özgü değildi. Özal’ın kendisi de reform girişimlerini kanunlar değil de kanun hükmünde kararnamelemler ile yürütmek ve bütçenin kısıtlamalarını savuşturmak için bütçe dışında hesabı tutulamayacak kadar çok ve çeşitli fonlar yaratmak yoluna gittiği için sık sık idarî yargı ile karşı karşıya geldi.”¹²⁷

Burada özellikle vurgulanması gereken bir husus, tüm bu manzara içinden bakıldığında, Turgut Özal’ın, ANAP’ın iktidar olmasıyla birlikte hedeflerini çok boyutlu projeler olarak sunmak eğilimidir. “Bunların ilki Serbest Pazar ekonomisinin ve ekonomik liberalizasyonun sağlanması, diğeri ise bozulan toplumsal yapının, devletin yeniden yapılandırılması yolu ile restorasyonudur.”¹²⁸ Özal, ekonomik olarak yeni bir sistemin uygulanmasının ülke için bir köklü bir dönüşüme işaret ettiğini düşünmüştür. Bu dönüşümün mikro alandaki en somut uzantısı kentlerdir. ANAP “1980 sonrasında yaşanan hızlı kentleşme sürecinde önemi artan kentsel toprakları, kamunun ihtiyaçlarına ve sağlıklı bir kentleşmenin gereklerine uygun olarak yönetmekten uzak bir kentsel toprak politikası izlemiştir.”¹²⁹ Bu açıdan

---

¹²⁵ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 304.

¹²⁶ Hayrullah Mahmud, *a.g.e.*, s. 139.

¹²⁷ Orhan Kurumuş, “Türkiye’de Neoliberalizm”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt XXXIV, Sayı 268, Ankara, 2010, s. 31.

¹²⁸ Uğur Ersoy, “Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerine bir İnceleme”, s. 57-58.

¹²⁹ Yahya Demirkanoğlu ve Hakan Özdemir, “Türkiye’de Merkez Sağ Partilerin Kentsel Toprak Politikaları: Turgut Özal Dönemi Anavatan Partisi (ANAP) Örneği”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 35 İstanbul, 2013, s. 2.

kent politikarının, Özal'ın transformasyon iddiasının sınırlarını ve sorunlarını gösteren bir küçük temsil alanı olduğu iddia edilebilir.

Özal “transformasyon” teması etrafında şekillendirdiği politikalarını yürütürken kendisinden önce iktidarda olan hükümetlerin politikalarını her defasında eleştirmekten hiçbir zaman geri durmuyordu. Onların yapamadıklarını yapan bir parti olduklarını ve ülkenin kalkınması için hepsinden daha fazla emek harcadıklarını her konuşmasında belirterek: “Türkiye’yi kısa zaman içinde büyük bir güce dönüştürecek projelerden söz ediyor ve hükümetini konuşmaktan çok ‘iş yapan’ bir hükümet olarak tanımlıyordu. Ayrıca ülkenin yeniden ileriye doğru hamle yapmakta olduğu izlenimini yaratıyordu.”¹³⁰ Bu şekilde siyasi yasaklılığı devam eden eski parti liderlerini de eleştiriyordu.

Hasan Celal Güzel anılarında, hükümet kurulduktan sonra Özal'ın gerçekleştirmek istediği yatırımlar ile ilgili kaygısını, kendisiyle yaptığı konuşma çerçevesinde şöyle aktarmıştır: “Turgut Bey bana: Hasan, biz ilk altı ayda bilemedin ilk bir senede ne yaparsak onu yaparız, ondan sonra bize yaptırmazlar. Çünkü politika böyledir. Bir sürü menfaat grubu vardır. Her biri paçamızdan asılır. Biz de popülist politika yapmak zorunda kalırız. Ülkeye gerekli olan sert reformları, değişiklikleri yapamayız, onun için ne yaparsak bu ilk altı ayda gece gündüz çalışıp yapalım, demişti.”¹³¹ Ancak Turgut Özal, söylemeye gerek yok ki, hedeflerini ilk bir sene içerisinde gerçekleştirememiştir.

Bu çerçevede Özal'ın gerçekleştirmek istediği hedefleri için seçtiği araçlardan biri fonlardı. Özal hükümeti kurulduktan sonra, oluşturulan fon sistemi denetlenmediğinden ve bütçe dışı olmasından dolayı, hükümetin ve özellikle Özal'ın isteğini karşılayacak harcamalar için kullanılmaya başlandı. Ayrıca seçimler için yapılacak çalışmaların ödemeleri de bu fondan karşılanıyordu. Kamu Ortaklığı Fonu, Toplu Konut Fonu, Otopark Fonu, Fak-Fuk-Fon (Fakir Fukara Fonu) gibi birçok fon, en başta bütçenin çeyreğini, yıllar geçtikçe de yarısını kapsayacak kadar genişletildi.¹³² Ancak, beklenilenin aksine halka hiçbir fayda sağlayamadı. Örnek

---

¹³⁰ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 229.

¹³¹ Yusuf Tümtürk, *a.g.e.*, s. 74.

¹³² Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 225. ANAP dönemlerinde toplamda 100’ü aşkın fon devreye sokulmuştur. Bazılarına bakacak olursak; Geliştirme ve Destekleme Fonu, Dış Kredi Kur

olarak Toplu Konut Fonu'nu ele alacak olursak, Duman bu konuda şunları söylemektedir:

“Gelir dağılımını düzeltmek amacıyla radikal önlemler almak yerine popülist politikalara yönelen Özal, iktidara gelir gelmez, yaklaşık iki milyon kişiye “imar affı” kapsamında tapu dağıtımını yaptı. Konut yapımı için de “Toplu Konut Fonu” adı altında daha çok tekelin ithal ettiği yabancı içki ve sigaralardan, ithal edilen lüks tüketim mallarından ve turistik amaçla yurt dışı gezilerine çıkanlardan vergiler alındı. Alınan bu vergilerle sabit ücretli ve dar gelirli kesimler için konut yapımına çalışıldı, ancak yapılan konutlar, yüksek enflasyon ve faizler nedeniyle dar gelirliler tarafından satın alınmadı.”¹³³

Diğer taraftan Kamu Ortaklığı Fonu kapsamında, otoyollar, barajlar, göletler, havaalanları yapılmış ve 1988 yılında İkinci Boğaz Köprüsü'nün inşaatı tamamlanarak kullanıma açılmıştır. GAP Projesi de bu kapsamda, Doğu Anadolu'da yaşayan insanlara istihdam olanağı hazırlamak için başlatılan bir proje olarak planlanmıştır. “1960'lı yıllarda başlatılan, ancak 1970'lerdeki bunalım sırasında yavaşlayan GAP projesi, Fırat vadisinde çok sayıda baraj ve hidroelektrik santrali yapımı ile Harran ovasında 1,6 milyon hektar toprağın sulanmasını öngören ve böylece ülke ölçeğindeki sulu tarım yapılan alanların miktarını iki katına çıkarmayı hedefleyen projeye önemli miktarlarda kaynak ayrılmaya başlanmıştır.”¹³⁴ Her ne kadar bu proje tamamlanmış olsa da 1984 yılında PKK terörünün ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Başbakan Özal, başlangıçta PKK ile çok fazla ilgilenmemiş, PKK'nın ‘birkaç çapulcu’ hareketi olduğunu, amaçlarının ilgi çekmek olduğunu ve buna ortam yaratmayacaklarını söylemiştir.¹³⁵ Lakin süreç hiç de Başbakan'ın söylediği gibi gitmemiştir. PKK terörüne önlem olarak, en başta 1985 yılında Köy

---

Farkı Fonu, İstikrar Fonu, Türk-Alman Özel Kredi Fonu, Finansman Fonu, Sınır Ticareti Fonu, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Sivil Savunma Fonu, Çimento Fonu, Madencilik Fonu, Turizmi Geliştirme Fonu, Afetler Fonu, Milli Parklar Fonu, vb.

¹³³ Zeki Duman, *Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)*, Kadim Yayınları, Ankara, 2008, s. 216-217.

¹³⁴ Şevket Pamuk, *a.g.e.*, s. 272.

¹³⁵ Özal'ın PKK ile ilgili olarak Meclis Genel Kurulu'nda şunları söylemiştir: “Sayıları birkaç yüzü geçmeyen eşkıyayı muhatap alarak heyecanlanmayı doğru bir politika olarak da görmüyoruz. Olayları büyük bir millet ve Devlet olmanın haklı gurur ve şuuru içinde değerlendirmeye kararlıyız.” İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları (Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi) Cilt 8* içinde “17 Ekim 1984 Çarşamba Başbakan Turgut Özal'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Meydana Gelen Olaylarla Diğer Terör Olayları Konusunda Açıklaması Münasebetiyle”, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 207.

Koruculuğu sistemi getirilse de bu sistem saldırıları engelleyememiştir. Hükümet, Temmuz 1987’de Kanun Hükmüne Kararname ile Olağanüstü Hal ilan edilerek sorunu çözmeye çalışmış ve yeniden başarısız olmuştur. Özal, terörizmi önlemek veya faaliyetlerine son vermek amacıyla ‘pişmanlık yasasını’ meclisten çıkarmış¹³⁶ ancak bu da bir çözüm olamamıştır.

Özal hükümeti dönemindeki ekonomi politikalarına duyulan tepkinin bir dizi grevle sonuçlandığını daha önce belirtmiştik. ANAP döneminde işçilerin ücretleriyle ilgili yapılan düzenlemeler, yüzde fazla grevin yapılmasına ortam oluşturdu. Köyden kente göç eden insanların orta sınıfa dâhil olma hayalleri gerçekleşemedi. Çünkü halk için yapılan tüm düzenlemelerin altında oy beklentisi bulunuyordu. “ANAP, tam seçim öncesi ‘Tapu Tahsis Belgesi’ dağıtılacağını söyleyerek, devlet olanaklarını siyasal amaçlarla kullandı. MEYAK kesintilerinin geri verilmesi, tam yerel seçim sırasına rastlatıldı. Asgari ücret artışı bugünlerde gündeme geldi: BAĞKUR ve öğrenci afları da aynı günlere denk düşürüldü.”¹³⁷ İşte böyle bir ortamda, ülke yerel seçimlere doğru gidiyordu. Peki neden ANAP ve Özal genel seçim zaferinden hemen sonra yerel seçimleri yapma gereği duydu? Bu sorunun cevabını Keçeciler: “Özal, yönetimde askerlerin tesirinin azaltılması taraftarıydı. İlk dönemimizden itibaren de askerın siyaset üzerindeki etkilerinin azaltılması için çabaladık. Şunu vurgulamak lazım ki, o dönemde mevcut belediye başkanlarının yüzde 80’i asker emeklisiydi. Adamların vatandaşlara karşı davranışları sertti. Olmadık işler yapıyorlardı. Örneğin Konya’nın bir kasabasında asker emeklisi bir belediye başkanı, ‘binalar beyaza boyanacak’ talimatı vermişti. Askeri mantığı uyguluyorlardı, halkla irtibatları yoktu.”¹³⁸ sözleriyle vermektedir.

Bir başka açıdan bakıldığında da Başbakan Özal, yaklaşan yerel seçimlerin tarihini, partinin olgunlaşmasına yardımcı olacağı¹³⁹ gerekçesiyle öne almak istiyordu, öte taraftan yerel seçimlere yeni partilerin de katılacak olmasının endişesi içerisinde bulunduğu anlaşılıyordu. Eğer seçimler öne alınırsa, yeni partiler seçimlere daha kısa sürede hazırlanmak durumunda kalacaklar veya

---

¹³⁶ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 274.

¹³⁷ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 153.

¹³⁸ Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 102.

¹³⁹ Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 61-64.

hazırlanamayacaklardı. Böylece ANAP'ın şansı artacaktı. 25 Mart 1984 tarihinde yerel seçimlerin yapılmasına karar verildi, ancak TRT partilerin propaganda şeklinde herhangi bir konuşma yapmasını yasakladı. Her ne kadar yasaklanmış olsa da parti liderlerinin birbirleri için sarf ettikleri sözler dikkat çekiciydi. Bu konuşmalara, Başbakan Özal'ın karşıtları için kullandığı 'bıraktığımız yerde otluyorlar' özdeyişi, Calp'in 'SODEP'in içinde marul, domates, yeşilbiber, zeytinyağı ve hıyar var' sözleri ve DYP Başkanı Avcı'nın 'Arı gibi, horoz gibi küçük hayvanlar' ifadesi örnek olarak gösterilebilir.¹⁴⁰

25 Mart 1984 tarihinde yapılan yerel seçimlerin sonuçları ANAP'ın beklentisini tam olarak karşılamamış, %41.5 oy alarak diğer partileri geride bırakmıştır. HP'nin oyları %8.7'ye, MDP'nin oyları da %7.1'e düşmüştür. SODEP %22.93 ile ANAP'tan sonraki parti olmuş, DYP ise %13.72 oy ile üçüncü parti olarak seçilmiştir. Bu seçimlerde aldıkları oylar, SODEP ve DYP'nin bir sonraki seçimde alacağı oyların habercisi olarak görülmüştür. ANAP, girdiği ikinci seçimde de en çok oyu alan parti olarak, "halk nezdindeki popülerliğini bir kez daha teyid etmiştir. Böylece tam olarak sivil otorite tesis edilmiş ve Türk siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır."¹⁴¹

Seçim sonuçları, solun oylarının bölündüğünün açık bir göstergesi olmuştur. Sol partiler, önce 1980 darbesi, sonra da ANAP'ın etkisiyle kötü bir duruma düşmüşlerdir. Ayrıca parlamento içindeki iki partinin seçmen tabanının hemen hemen yok olma¹⁴² görülmüştür. Bu yerel seçim sonuçları, ANAP için birinci parti olmanın dışında düşündürücü olmuştur, çünkü Uğur Mumcu'nun belirttiği istatistiklere göre: "6 Kasım günü ANAP için oy kullanan yurttaşların 1 milyon 181 bini bu kez oylarını başka partiler için kullanmışlardır."¹⁴³ Mumcu bu istatistiklerin dışında seçim sonuçları ile ilgili de bazı tespitlerde de bulunmuştur:

"6 Kasım seçimleri, MGK tarafından seçimlere katılmalarına izin verilen parti ve kişiler arasında yapılmıştır. Sayın Özal'ın yerel seçimleri Mayıs ayına alarak, genel seçim dışında bir de yerel seçimi bu üç parti arasında yaptırmayı

---

¹⁴⁰ Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁴¹ Ergun Özbudun, "Development of Democratic Government In Turkey: Crises, Interrupts and reequilibrations", (ed. E. Özbudun, Ü. Ergüder, E. Kalaycıoğlu, İ. Turan), *Perspectives on democracy in Turkey*, Türk Siyaset Bilimi Derneği, Ankara, 1988, s. 30.

¹⁴² Uğur Mumcu, *a.g.e.*, s. 294.

¹⁴³ *Ibid.*, s. 165.

planlaması, 6 Kasım'da ANAP için kullanılan oyların bir kısmının zamanla başka partilere kayacağından şüphe etmekte olduğunu göstermektedir. Gerçekten ANAP için kullanılan bir kısım oylar geçici, ödünç ve yapay oylardır. ANAP'a verilen oyların bir kısmı MDP'nin kuruluş amacına, bir kısmı solda etkili bir iktidar seçeneğinin bulunmamasına, bir kısmı da seçim arifesindeki siyasal gelişmelere tepki olarak kullanılmıştır. Bunu herkes biliyor.”¹⁴⁴

Yerel seçim zaferle sonuçlandıktan hemen sonra zam programı açıklanmıştır. Başbakan Özal da zamları bilerek seçim sonrasına bıraktığını söylemiş ve bunun üzerine, zamların aslında seçimden önce yapılmasının planlandığı ancak seçim sonuçlarının parti aleyhine olmaması için özellikle yerel seçimlerin sonuçlanması ile hayata geçirildiği anlaşılmıştır. Bu sayede yükselen enflasyona da sadece seçimleri kazanabilmek adına göz yumulduğu gerçeği ortaya çıkmıştır.¹⁴⁵

Bu süreçte Özal hem halka hitap etmek hem de teknolojinin kullanımını arttırmak amacıyla TRT'ye İcraatın İçinden adlı bir program hazırlatmıştır. Daha öncesinde de seçim kampanyalarını televizyon reklamı olarak veren Özal, bu programla 1984 yılından itibaren, Anavatan Partisi'nin gerçekleştirdiği icraatları halka anlatmaya başlamıştır. Programın jeneriği, Başbakan'ın halktan biri olduğunu anlatmak üzere tasarlanmıştır.¹⁴⁶ Bu program 31 Ocak 1984 tarihinde ilk kez yayınlanmıştır. Öncelikle Özal'ın tüm imajı, gözlüğünden giydiği kıyafete, bakışlarından mimiklerine kadar değiştirilmiştir. Özal'ın çok önem verdiği bu program için profesyonel destek alınmıştır. Giovanni Scognamillo, 'Bay Sinema' adlı kitabında Ulusal Video'nun kurucusu Türker İnanoğlu'nun, stüdyosu için gerekli araçların ithalat işleri için geldiği Ankara'da şans eseri Turgut Özal'la tanışması ve bu tanışma sayesinde Özal'ın, icraatlarını halka anlatmak için düşündüğü programın yapıcılığını, videoculuk yapan akıllı filmci diye nitelendirdiği İnanoğlu'na

---

¹⁴⁴ Ibid., s. 17.

¹⁴⁵ Ibid., s. 262-263.

¹⁴⁶ İcraatın İçinden programının jeneriği şu şekildedir; “Turgut Özal, siyah BMW'sinin şoför mahalline kurulmuş, yanında Semra Özal. Fatih Köprüsü'nü geçiyorlar Anadolu yakasından. “Semra Hanım bak!” diyor Turgut Özal, “köprü'nün bu tarafı da yapılmış.” Semra Özal, “Ne güzel!” diye söze giriyor, “Her taraf imar edilmiş... Yollar, yapılar... Şehrin görüntüsü değişti. Ama sade İstanbul'da değil tabii. Türkiye'nin her tarafında değişikliği görüyorsun.” Semra Hanım'ın son cümlesi de “Allah razı olsun yapanlardan.” Çok keyifli Özal, eşine şöyle bir bakıyor, “Haydi bir kaset koy da şöyle bir neşelenelim Semra Hanım,” diyor.” Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 234-235. ve bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=UrRgasif-Uk.31.01.1984>. Erişim tarihi: 16.04.2016.

vermesini anlatmıştır.¹⁴⁷ ANAP'ın seçim kampanyalarını yazan Manajans'ın sahibi Ege Ernart da programın metinlerini yazmıştır.¹⁴⁸ Süreç içerisinde, muhalefet partileri bu programın yayından kaldırılması için birçok başvuruda bulunmuş olsalar da, başvurular kabul edilmemiştir. İcraatın İçinden adlı programa ait genel bir bilgi vermemiz gerekirse:

“Bu program ile Özal halka icraatlarını ve düşüncelerini belirli zamanlarda aktarmıştır. Bu yolla siyasal imajını güçlendirdiği söylenebilir. Dahası İcraatın İçinden programı ile “şeffaf”, “hesap verebilen” ve “halkı bilgilendiren” gibi özelliklere sahip olduğu imajını oluşturduğu da iddia edilebilir. Turgut Özal medyayı seçim çalışmalarında etkin bir biçimde kullandı. Özellikle 1983 seçimlerine Man Ajans ile hazırlanarak seçim sürecinde medyayı daha profesyonel bir biçimde kullanmaya başladı. Zira bu yolla seçim çalışmalarının birçok yenilik getirilmiş oldu. Bu süreçte Man Ajans'ın ANAP ile beraber uyguladığı strateji Turgut Özal üzerine kurulmuştu. Gazetecilerle yakın ilişkilerin kurulması ve konuşma hızının ayarlanması gibi çeşitli noktalar imaj oluşturma amacıyla kullanılmıştır.”¹⁴⁹

Programın ilk çekim aşamasında, Başbakan'ın ellerini çok kullandığı fark edilmiş ve iyi bir görüntü olmadığı için Özal'a bir kalem verilmiştir.¹⁵⁰ Çekimler

---

¹⁴⁷ Barış Yetkin, “Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal'ın “İcraatın İçinden” ve Recep Tayyip Erdoğan'ın “Ulusa Sesleniş” Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Antalya, 2010, s. 100.

¹⁴⁸ “Programın konuşma metinlerinin yazımını da reklamcı Ege Ernart üstlenmiştir. O dönemde Ernart'a çok yakın olan bazı tanıkların anlatımına göre, Turgut Özal ile Ege Ernart arasındaki bağ oldukça güçlüdür ve bu bağ ortaya güveni çıkartmıştır. Faruk Atasoy, Özal'ın İcraatın İçinden programının çerçevesini çıkarttığını ve başlığı söylediğini; bazen de hiçbir bilgi verilmediği durumlarda bile, Ernart'ın tüm program metnini kaleme alabildiğini aktarmaktadır... Ömer Uluç da “Bir ara Ege, Turgut Özal'ın sağ koluydu. Sağ kolu değil ağzı oldu. Ege'nin söylediği lafları Turgut Özal söylüyor televizyon programında...” diyerek bu bilgileri desteklemektedir... İcraatın İçinden programı aslında Ernart'ın da ilk filmidir. Ancak, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olmasına kadar geçen sürede Ege Ernart, 70'e yakın programa imzasını koyma şansı yakalamıştır.” Sezer Kemal, *Ege Ernart: Bir “Öncü Reklamcı” ve Sıra Dışı Yaşamı*, Reklamcılık Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 85-87.

¹⁴⁹ Doğan Duman ve Serçin Sun İpekşen, “Türkiye’de Genel Seçim Kampanyaları”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol 8/7, Ankara, 2013, s. 127.

¹⁵⁰ Donat bu bağlamda şunları aktarır: “Özal konuşurken bir elini öne uzatır. Öne uzattığı elin parmakları bitişiktir. Bu durum TV’de iyi görüntü vermez, ama Özal da huyunu değiştirmez. İlk çekimde Özal'ın eli öyleydi. İkinci çekimden önce Özal eline kalemi almış, konuşma metni üzerinde oynuyordu. Çekim başladı, Özal da kalemi cebine koymayı unuttu ve çekim “kalemli” gerçekleşti. İleriye uzatılan elde altın bir kalem vardı.” Yavuz Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3 Özal'lı Yıllar 1983-1987*, s. 55.

sırasında kalemi elinde unutmasıyla, programın devamında Özal elinde hep kalemle ekrana çıkmış ve bu kalem onun ve programın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Özal, programlarında yapıcı bir dil kullansa da yasaklı liderlerin siyasete geri dönmesiyle beraber, demeçleri daha sert bir tutum almıştır. O tarihten itibaren Özal sadece, kendisinin ve partisinin neler yaptıklarını anlatmış ve halka eski siyasetçileri şikâyet etmeye başlamıştır.¹⁵¹ İlk yayınlanan programda Özal, açılışı şu cümlelerle yapmıştır:

“Bu akşam karşınıza yeni bir imkânla gelmiş bulunuyorum... Hükümetlere her ay bir program dâhilinde, kendi icraatlarını halka tanıtmak, halka benimsetme imkânı verilmiş. Hükümetlere böyle bir imkân tanındığı için çok memnunum. Çünkü şuna derinden inanıyorum ki, hükümetlerin hem iyi icraatta bulunmak, hem de icraatı iyi tanıtmak başta gelen vazifeleri arasındadır. Çünkü netice itibarıyla maksat, devlet ile milletin bütünleşmesidir. Devleti halk için, halkla birlikte bir bütün olarak idare etmektir... Müteakip aylarda da, bu programı... İcraatımızı size izah etme yönünde kullanmaya devam edeceğiz.”¹⁵²

1985 yılına gelindiğinde, ekonomi 1980 öncesinden daha iyi bir durumda olsa da 24 Ocak Kararları ile alınan önlemlerin sonuçları beklenildiği gibi çıkmamış ve ANAP iktidarının söz vermiş olduğu düzenlemelerin birçoğu hayata geçirilememiştir. Örneğin, enflasyon bir türlü düzene oturtulamamış, “enflasyonu 2 yıl içinde %10’a indireceğini vaat ederek iktidara gelen ANAP, üç yıllık iktidarı sonucunda tahmin ettiği başarıyı sağlayamamıştır. Ayrıca enflasyonun her yılın başında yüzde 25 olacağı duyurulurken, 1984’te yüzde 45-50, 1985’te ise yüzde 40-45 dolayında gerçekleşmiştir.”¹⁵³ ANAP iktidarının, TEM otoyolunu tamamlaması, “yabancı sermaye çekmeye yönelik bir formül olan”¹⁵⁴ inşaat işleri ile ilgili Yap-İşlet-Devret formülünü bulması ve turizmi canlandırmak için çalışmalar yapması atılmış iyi adımlar olsa da Gayri Safi Milli Hâsıla ilk birkaç yıl boyunca (1985’e kadar) ortalama %4.5 artmıştır. 1987’de büyüme daha da yükselmiş %7 ila %8’e çıkmıştır. 1988’den itibaren de büyüme rakamları kararsız ve öngörülemez hale

---

¹⁵¹ Yavuz Donat bu konuyla ilgili olarak Vitrin’inde şöyle yazmıştır; “Özal’ın 6 Kasım 1983 seçimleri öncesindeki tüm radyo ve miting konuşmalarını, demeçlerini inceledik. Eskiye eleştiren, eskiyi inciten tek cümlesine rastlamadık. Özal’ın 25 Mart 1984 seçimleri öncesindeki tüm konuşmalarına baktık. Eskilere dair tek söz yok.” Ibid., s. 369.

¹⁵² *İcraatın İçinden*, 31.01.1984. Erişim tarihi: 16.04.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=UrRgasif-Uk>.

¹⁵³ Osman Ulagay, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁵⁴ Oya Ayman Büber ve Mine Söğüt, *a.g.e.*, s. 55.

gelmiştir.¹⁵⁵ Bu ortamda ANAP, 16 Nisan 1985'te parti kurultayı yapmıştır. Kurultay sonucu beklenildiği gibi çıkmış ve Özal'ın hazırlamış olduğu kendi listesi seçilmiştir. Daha sonra göreceğimiz gibi, Özal'ın listesi 1988 kurultayına kadar çalışmalarını devam ettirmiş, ancak o kurultayda Özal'ın listesi değil, alternatif olarak hazırlanan liste seçilmiştir.

Parti kurultayında listesi seçilen Başbakan, hem partisini tek başına idare etmeye çalışıyor hem de devlet görevlilerinin seçilmesinde kendisini tek yetkili olarak görüyordu ve bu şekilde de hareket ediyordu. Sivilleşme çalışmalarına ilk hükümet kurulduğunda, Ulusu'yu meclis başkanı seçtirmeyerek başlayan Başbakan Turgut Özal, bu çabasını devam ettirmek adına, 1986 yılında Hiram Abas'ı MİT Müsteşarı olarak yeniden teşkilata aldı. Ancak Abas, müsteşarlığı sırasında meydana gelen problemler neticesinde, istifa etmek durumunda kaldı ve MİT'in başına yeniden asker kökenli bir isim geldi. Böylece Özal'ın MİT'i sivilleştirme çabası sonuçsuz kalmış oldu.

1986 yılı Nisan ayına gelindiğinde, eski siyasi liderlere fikirlerini beyan etme hakları geri verildi. Böylece liderler tamamen olmasa bile partileri devralmaya başladılar. HP ve SODEP birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti adını aldı ve Bülent Ecevit Demokratik Sol Parti'nin başına geçti. Sağ'da ise birçok parti bulunmaktaydı: Necmettin Erbakan'ın Refah Partisi, Süleyman Demirel'in Doğru Yol Partisi, Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Çalışma Partisi. Eski liderlerin siyaset yasağı hala devam etse de 7 Mart 1986 tarihinde yayımlanan bir kamuoyu araştırması, seçimlerin yapılması halinde sosyal demokratların tahminen 1977'deki kadar, %41.4 oranında oy kazanacaklarını ortaya koydu. ANAP'ın ise 1983'te %45 olan desteği %32'ye inmiş olarak gözüküyordu.¹⁵⁶ Bu durum Türk halkının, yeniden sosyal demokrasiye yöneldiğinin ve ANAP'a karşı daha fazla tahammüllerinin kalmadığının sinyalini veriyordu.

ANAP iktidarının üçüncü senesinde yaşanan en önemli olay, 11 ayrı seçim bölgesinde boşalan milletvekilleri için yapılan ara seçimler olmuştur. Mayıs ayında Sunalp'in partisi MDP, fesih kararı alarak dağılmış, bu yüzden ara seçimlere

---

¹⁵⁵ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 445.

¹⁵⁶ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 230.

katılamamıştır.¹⁵⁷ Özal'da geçmişin aksine, ara seçimlerin yapılmasını çok fazla istememiş ve oylarını garantilemek adına seçim sloganı olarak, 'Önce oy, sonra hizmet' sözünü kullanmıştır. Yavuz Donat, Özal'ın ara seçimlere sıcak bakmamasının, seçimlerden korktuğu havasını yarattığını açıklamıştır. Ancak, verdiği kararlar da korkmadığını göstermiş olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁸ 28 Eylül 1986 ara seçimleri, 1987 genel seçimlerinden önce prova niteliğinde gerçekleşmiştir. Sonuçta: ANAP 6 milletvekili, DYP 4 milletvekili, SHP 1 milletvekili kazanmışlardır. Beklenenin aksine, yerel seçimlerde Özal'ın oylarının düşmüş olması, bu seçimleri etkilememiştir.

Bahsedilen yıllar için genel bir değerlendirme yapıp, ortaya çıkan sonuçlara baktığımızda, serbest piyasa ekonomisine geçildiğini ve KDV uygulamasıyla beraber yeni bir uygulamanın yürürlüğe koyulduğunu görmüş oluruz. Bu dönemde yükselen inşaat sektörüyle de büyük yatırımlar yapılmış ve girişimcilik ruhu canlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak, ANAP eski tarzını kaybederek, Özal'ın deyimiyle transformasyon yapmak yerine, seçim odaklı çalışmaya başlamıştır. Bu da hem partinin hem de Özal'ın daha statükocu bir hal aldığına göstergesi olmuştur.¹⁵⁹

Başbakan Turgut Özal'ın iç politikada yaptıkları dışında, bir de dış politika ile ilgili atılımlarına bakmak doğru olacaktır. Çınar'ın deyişiyle, "Özal'ın dış politika anlayışını şekillendiren en büyük unsur (olarak), müsteşarlıktan önce ABD'de önemli kurumlarda liberal ekonomik anlayışın uygulandığı Dünya Bankası gibi dünyaya yön veren kurumlarda çalışmış olması"¹⁶⁰ gösterilebilir. Bu yüzden Özal dış politikayı bireysel olarak da yakından takip etmeyi ve "dış politikaya iş adamı gibi bakıp, uluslararası ticareti geliştirmeyi, krizleri aşmanın en emin yolu olarak görmektedir."¹⁶¹ Bu minvalde Özal, özellikle İslam ülkeleri ve Karadeniz kıyısında yer alan ülkelerle iş birliği yapmanın öneminden bahsediyordu. Dış

---

¹⁵⁷ Özal, bu fesih kararı sonrasında, "Bizim horoz dandik çıktı!" cümlesini kullanmıştır. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 357.

¹⁵⁸ Yavuz Donat, *a.g.e.*, s. 320.

¹⁵⁹ M. Serhan Yücel, *a.g.e.*, s. 59-60.

¹⁶⁰ Yusuf Çınar, "Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncesinin Türk Dış Politikasına Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 26, Kırgızistan, 2011, s. 8.

¹⁶¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 550.

politikada pasif değil daha aktif ve çok yönlü olunması gerektiğini, kişisel ilişkilerin çok önemli olduğunu¹⁶² ve Avrupalıyı ikna etmenin ne kadar önemli olduğunu her fırsatta dile getiriyordu. Sadece Avrupa ile değil, daha başka birçok ülkeye de seyahatlerde bulunarak, ilişkileri güçlendirmek ve ticari anlaşmalar gerçekleştirmek adına görüşmeler yaptı.

Türkiye’de küresel anlamda hem ekonomik hem de siyasal olarak entegrasyon süreci ilk olarak Demokrat Parti döneminde başlasa da bunu takip eden süreç içerisinde Turgut Özal bu bayrağı devraldı. “Türkiye’nin bölgesel güç haline getirilmesinde ekonomiyi bir araç olarak kullanmak istedi... Başlangıçta bu dış temasların temel ağırlık noktası, ekonomi ve dış kredi bulmak üzerine oldu.”¹⁶³ Dönemi için en fazla dünya lideri ile görüşen Başbakan olarak tarihe geçti. Bu ülkeler; İran, Pakistan, Libya, Irak, Cezayir, Suudi Arabistan, Suriye, İngiltere, Hindistan, Japonya, Kıbrıs, Yunanistan, Mısır, Çin, Kore, Bangladeş, Yemen, Bahreyn, Kuveyt, Hong Kong ve Umman¹⁶⁴ olarak sıralanabilir. Halis Çetin’e göre, Özal’ın dış politikayı etkileyen kişilik özellikleri ve düşünsel yapısı şu unsurlardan oluşmaktadır:

“Çok yönlü bir kişilik olması: ‘Amerikancılık’ olarak değerlendirilen bir ABD hayranlığı: çatışmacı değil birleştirici olması: ‘düşmansız ideolojisi’ ile esnek ve pragmatist olması: evrensel medeniyet perspektifi: hoşgörü kültürü: özgüven: geçmişe kavgalı olmaması: toplumu harekete geçirici hedefler ortaya koyması: Atatürk ve hedefleriyle çelişmemeye özen göstermesi: her türlü bağınazlığa karşı olması: Avrupa medeniyetinin parçası olmak isteği: ekonomi merkezli dış politika izlemesi: hayata ve her şeye ‘ekonomi gözlüğü’ ile bakması: neo-Osmanlılık olarak adlandırılan ‘aktif dış politika’ izlemesi: Batıcı olacak kadar Batılı değerlere önem vermesi: bürokrasi karşıtlığı ve liberal devlet anlayışına sahip olması.”¹⁶⁵

---

¹⁶² Kişisel ilişkiler ile ilgili olarak Halis Çetin’in sözlerine bakacak olursak: “Geçmiş liderler ile kıyaslandığında Özal kişisel dostluklarını Türk dış politikasının hizmetine en çok veren liderdir. Sıcakkanlı ve girişken yapısı sayesinde pek çok lider ile yakın ilişki kurmayı başarmış ve Türk diplomasisinin önemli bir eksikliğini kapatmaya çalışmıştır.” Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁶³ Pınar Özden Cankara, Yunus Emre Aysel, “Türkiye’de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan’ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 41, Aralık 2015, s. 527, 529.

¹⁶⁴ Zeki Duman, *a.g.e.*, s. 262.

¹⁶⁵ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 224.

Özal, Avrupa ile ilişkileri güçlendirme adına tüm yolları denemiştir. Yapılan görüşmelerde ılımlı bir tavır sergilemiş ve 14 Nisan 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na (şimdiki adıyla Avrupa Birliği) asıl üyelik başvurusu için¹⁶⁶ önderlik yapmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki, "60'lı yıllarda bürokratlar arasında Avrupa Birliği'ne en sert karşı çıkışı yapan"¹⁶⁷ da Özal'dan başkası değildir. Tanıl Bora, Avrupa Topluluğu'na başvuruda bulunulmasını özetle şöyle ifade etmektedir: "1987'deki üyelik başvurusu öncelikle, 12 Eylül rejiminin, Türkiye'nin özel şartlarını anlamayarak 'lüks' demokrasi ve insan hakları 'rezervleri' koyduğu için bozuk attığı Batı'yla ilişkilerin normalleşmesi anlamına geliyordu. Buna, Türkiye'nin demokratik olgunluğu ve iktisadî dinamizmiyle Avrupa seviyesinde refaha ve hakka-hukuka lâyık olduğunu ilan eden bir liberal özgüven söylemi eşlik etmekteydi."¹⁶⁸ Sonraki süreçte 1989 yılında AT Komisyonu Başkanı'nın Avrupa Topluluğu'nun Hristiyan bir topluluk olduğunu söyleyerek, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olduğunu belirtmesi başvuru girişimlerini engellememiştir. Aydın ve Taşkın'a göre, bu başvuru ekonomik alanda ihracat için yaşamsal bir önem arz etmiş, AT ülkeleri nezdinde ekonomik gelişmelerle ilgili stratejiler öncelik kazanmıştır.¹⁶⁹ Yeniden Bora'nın söylediklerine bakacak olursak: Avrupa Topluluğu'na girmek için yapılan başvuru, ülke yararına olması için yapılan bir başvuru değildir, sadece olumsuz olarak gelişen durumların ortaya çıkmaması için yapılmıştır. Bora bu tezini: "1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusu girişimi, Özal'ın pragmatizmine bir örnektir. Onu bu 'cesur' hamleye sevkeden âmil(in), Türkiye'nin

---

¹⁶⁶ Turgut Özal, "La Turquie en Europe" adlı yapıtında bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Avrupa bütünleşmesine giren her ülke kendi kültürel değerlerini bu sürece taşır. Kökenleri binlerce yıla uzanan Türk kültürünün ve geleneksel hoşgörünün Avrupa'ya kazandıracağı çok şeyler vardır. Aksine bir yaklaşım Avrupa'yı "boyutları olmayan kültür fakiri" yapar... Türkiye çağdaş ve laik değerleriyle Avrupa ile bütünleşecek tek İslam ülkesi ve Orta-Doğu ve Doğu'ya açılan penceresidir... Çoğulcu demokrasi, özgür rekabet, piyasa ekonomisi gibi çağdaş değerleri benimseyen Türkiye, Avrupa ve ileri sanayi ülkeleri için son derece önemli bir ekostratejik öneme sahiptir. Bu gelişmede Avrupa'nın da büyük çıkarları vardır." Haluk Günöğür, "Turgut Özal ve Avrupa Birliği", *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, ed. İhsan Sezal, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 71-72.

¹⁶⁷ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s.10.

¹⁶⁸ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 109.

¹⁶⁹ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 356.

Ortadoğu ülkelerine yaptığı ihracatın ciddi biçimde gerilemesiyle ortaya çıkan pazar açığını kapatma arayışı”¹⁷⁰ olduğunu söyleyerek açıklamıştır.

Tarihler 1987 yılını gösterdiğinde, Türkiye’de bir hayli radikal kararlar alınmıştır. Türk vatandaşları, AİHM’ye bireysel başvuru hakkına sahip olmuş, Türk Ceza Kanunu’nun 141., 142. ve 163. maddeleri kaldırılmış ve yasaklı olan eski parti liderlerinin siyaset sahnesine geri dönmelerinin yolları aranmaya başlanmıştır. Eski siyasi liderlerin dönüşleri konusunda Özal önce gönülsüz, sonra açık bir biçimde muhalif bir pozisyonda kalmıştır. Keçeciler’e göre, ANAP ‘hayır’ kampanyası düzenlemeseydi, Kenan Evren bu kampanyayı yürütecekti. Özal bunu engelleyerek askerinin vesayetinin devamının önünü kapatmıştır.¹⁷¹ Sonuçta Özal eski liderlere getirilmiş siyaset yasağının kaldırılması için referanduma gitmiş ve halkın koyduğu bu yasakları yeniden kaldırmaları için onlara bir şans vermiştir.¹⁷²

Özal, referandum ile ilgili olarak grup toplantısında söylediği sözlerle yine diğer partilere yüklenmiş, kendilerinin bu referandum sonuçlarından emin olduklarının ve halka güvendiklerinin sinyallerini vererek referandumdan korkulmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü “siyasi af için yapılacak referandum, güvenoylamasına dönüşmüştür.”¹⁷³ Aradan yıllar geçtikten sonra Mehmet Barlas’la yaptığı konuşmada, bu konuyla ilgili o tarihlerde neler düşündüğünü anlatmıştır:

“Aslında, biz siyasi aftan yanaydık... Bunun için, ‘hayır’ mücadelesine girmezdik... Ama Süleyman Bey, işi "Bunlar 7 Eylül sabahı yok"a getirdi... (...) Sanki referandumla, Anavatan’ın hesabını dürecekler gibi... Bunun üzerine, biz de ‘hayır’ kampanyasına başladık. O mücadeleyi vermezsek ilerideki ilk seçimi kaybedeceğimiz kesin olurdu. O mücadele ile partiyi toparlayıp hareketli hale getirdik... 1987 seçimlerini kazanmamızın sebebi, referandum kampanyasındaki başarımızdır. ‘Hayır’ diyerek kendimizi müdafaa ettik... Eğer bunu yapmasaydık, yüzde 70-80 ‘evet’ alırdı. 1980 öncesinin kadroları...

---

¹⁷⁰ Tanıl Bora, “Turgut Özal”, s. 591. Nihayetinde Avrupa Komisyonu ise 18 Aralık 1989’da Abel Matutes aracılığıyla Türkiye’nin birliğe kabul edilmesi için gerekli şartları sağlamadığını ve birliğe yarardan çok zarar getireceğini öne sürmüştür.

¹⁷¹ Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 106-108.

¹⁷² Yasakları kaldırmak ile ilgili Turgut Özal’ın söylediği; “Yasakları biz koymadık, halk koydu, yine halk kaldırsın!” sözlerinden, halkına olan güvenini göstermek ve bir sonraki seçimde oylarını kazanmak amacıyla olduğu çıkarılabilir.

¹⁷³ Ender Arol, *Özal’a Laf Söyletmem Arkadaş*, Say Yayınları, İstanbul, 1989, s. 113.

Ondan sonra ne bir seçim alabilirdik, ne de Türkiye'deki yenileşme hareketi devam edebilirdi. 1980 öncesinin bütün karanlığına, 1987'ye dönerdik..."¹⁷⁴

1987 yılı Özal için çok zor geçmiştir. Önce geçirdiği by-pass ameliyatı, sonrasında referandum ve seçimler... Siyasi liderlerin yasaklarının kaldırılması için 6 Eylül 1987'de yapılan referandum sonuçları, Özal'ın beklentisini karşılamamıştır. Evet (%50.24) ile Hayır (%49.76) sonuçları arasında çok büyük bir fark olmaması, halkın bu konu hakkında kararsız olduğunu, 1980 öncesinde yaşanan sıkıntıları yeniden yaşamak istemediğini ve yasaklı siyasi liderlere de eskisi kadar güvenilmediğini göstermiştir. Bir başka açıdan bakıldığında, bu referandum Özal'ın kendisine olan güveninin azalmasına ve Anavatan Partisi'nin oylarının düşmesine neden olmuştur. Referandum sonuçlarıyla beraber siyaset sahnesine geri dönen ve partilerini geri almaya başlayan tüm liderler, ANAP tarafından 'Mahşerin Dört Atlısı' olarak kamuoyuna lanse edilmiş ve meşrulukları yok edilmeye çalışılmıştır. Bu liderlerden Ecevit, 13 Eylül'de DSP'nin başına geçmiş, 'ezeli rakibi' Demirel de bir gün sonra emaneti Cindoruk'tan geri almıştır.¹⁷⁵ Bu referandum sonrasında Özal için en kötü sahnenin, Demirel'in siyasete geri dönüşü olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü Çetin'e göre:

"Türkiye siyaseti, bu referandumdan sonra 'yasaksız' olarak devam edecekti. Eski hain yeni kahramanlar (Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş) ile eski kahraman yeni hain (Özal) arasındaki iktidar kavgası tam da 1980 öncesinin dil, üslup, akıl ve ahlakı ile yeniden başlamakta idi... Özal'ın birleştirdiği dört eğilimin hepsi Özal'ı kendi davaları için 'hain düşman' olarak görmüşlerdir. Demirel, liberalleri DYP ile yanına alıp Özal'ı sürekli düşmanlaştırmış; SHP solcuları yanına alıp Özal'ı şeytanlaştırmış; Erbakan RP ile muhafazakârları yanına alarak Özal'a ağır suçlamalarda bulunarak kafirleştirmiş; Türkeş MHP ile milliyetçileri partiye geri çağırıp Özal'ı vatana ihanetle suçlamıştır. Türkiye'de liberaller dahil Özal'ı 'hainlik/ihanetle' suçlamayan hiçbir kesim kalmamıştır."¹⁷⁶

Referandumun ANAP tarafından beklenilmeyen bir şekilde sonuçlanması, Özal'ın seçimleri 29 Kasım 1987 gibi erken bir tarihe almak istemesine ortam sağlamıştır. Referandum sonuçlarının açıklanmasını beklemeden,

---

¹⁷⁴ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 104. Ayrıca bkz. <https://tr.scribd.com/document/118020307/Turgut-Ozalin-Anilari-Mehmet-Barlas>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

¹⁷⁵ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 358.

¹⁷⁶ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 202, 291.

bir basın toplantısı düzenleyip seçimlerin öne alınacağını duyurmuştur. 1984 yerel seçimlerinde olduğu gibi, yeni partilerin seçimlere hazırlanamaması istendiğinden ötürü bu yolun denenmiş olduğunu düşünebiliriz. Sonuç olarak, seçimler erken bir tarihe alınmıştır. Özal da partisinin yararına olacak şekilde 12 Eylül darbesi sonrasında değiştirilen seçim sisteminin -seçim barajını (%10) geçemeyen partilerin oylarının yüksek oy olan partilere dağıtılması şeklinde¹⁷⁷- işe yarayacağına inanıp, bu konuyla ilgili bir öngöründe bulunmuş ve 1982 yılında, anayasa referandumunda oy kullanmamış 2 milyon üzerindeki vatandaşın, 1988 tarihine kadar oy kullanma hakkına sahip olmayacağını, bunun da onların muhalefet partileri için rey kullanabileceği anlamı taşıdığını belirtmiştir.¹⁷⁸ Bu duruma mahal vermemek adına, var olan baraja ek olarak %20 ile %25 bölge barajları eklenmiş ve iktidar korunmaya çalışılmıştır.

Seçim öncesinde hem uzun süredir siyasette ön planda olmayan liderler, hem de Özal birçok vaatte bulunmuşlardır. Özal, seçim öncesinde her aileye bir otomobil vermeyi bile vaat etmiştir. Toplamda 7 partinin ve bağımsızların yarıştığı seçimde, katılım çok yüksek rakamlara ulaşmıştır. Seçimlerin sonucunda da %36.31 oy alan ANAP, Millet Meclisi'ndeki salt çoğunluğunu muhafaza etmeyi başarmıştır.¹⁷⁹ Diğer oylar şu şekilde bölüşülmüştür: SHP %24.74, DYP %19.14, kalan dört parti Özal'ın değiştirdiği seçim barajına takılarak meclise bile girememişlerdir. SHP'nin seçim öncesinde, 'Beş yıl daha bir limon gibi sıkılmaya gücünüz var mı?'¹⁸⁰ sloganının ANAP'ın oylarının azalmasında etkili olduğu söylenmiştir. Ancak en önemlisi bu sonuçlarla, halkın ANAP'a karşı güveninin azalmaya başladığını açıkça ortaya çıkmıştır. 'Benim memurum işini bilir', 'köşeyi dön de nasıl dönersen dön', demeçleri de Özal'ın oy kaybetmesini engelleyememiş,

---

¹⁷⁷ Bu %10 barajının neden konulduğu ile ilgili Çetin şunları söylemektedir: "Askerler kendi güdülerinde bir sağ parti iktidarı ile yine kendilerine sadık bir sol partinin mecliste muhalefet görevini üstleneceği iki partili bir siyasi düzen arzuluyorlardı. Bu amaçla küçük partileri meclis dışında bırakabilmek için seçim kanununa yüzde 10 barajı koymuşlardı." Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁷⁸ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 410.

¹⁷⁹ *Ibid.*, s. 410.

¹⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

memurların desteği de geri çekilmiştir. Bora'nın bu konuyla ilgili tespitini burada alıntılanmak gerekmektedir: “Özal’ın onu liberalizmin hâcet kapılarını açan adam olarak bağrına basanları dahi rahatsız eden sözlerinden biri oldu bu. Maddî menfaat uğruna her yolu mubah sayan pervasızlık, popüler politik dildeki ifadesiyle ‘köşeyi dönme zihniyeti’ ve ‘işbitiricilik’, pejoratif Özal ve Özalizm imgesinin parçasıdır.”¹⁸¹ Keçeciler ise meselenin yanlış aktarıldığını ve yanlış anlaşıldığını belirtmiş ve şunları söylemiştir:

“1987 seçimleri sonrasıydı sanırım, bir gün Turgut Özal Meclis genel kurul salonundan çıkınca muhabirler çevresini sardı. Muhabirlerden Gültan Arslan, memurların yaşam koşulları üzerine bir çalışma yapmış. 10 yıllık, iki çocuklu bir öğretmenin giderlerini kalem kalem yazmış: taksi de maddeler arasında yer alıyor... Meclis kulisinde bir yere oturdular ve kalem kalem memurun gelir ve giderlerini incelemeye başladı. Taksi parasını görünce, ‘Niye taksiye biniyormuş, memur otobüsle dolmuşla gider gelir. Benim memurum işini bilir, hesabını ona göre yapar’ dedi... Fakat bu başlık kamuoyunda ‘Özal memurun rüşvet almasına yeşil ışık yaktı’ olarak algılandı. O günlerde Demirel de Meclis kürsüsünden benzer söylemlerde bulundu ve kamuoyunda da Özal’ın sözleri üzerine yanlış algı oluştu. Bu fevkâlâde yanlıştır.”¹⁸²

Özal’ın en yakınındaki isim olan Alptemoçin, ANAP’ın ve Özal’ın yıpranmasını şu sözler ile formüle etmiştir: “Bana göre, Anavatan Partisi’nin yıpranmasına, Demirel muhalefeti çok etkili oldu. Ama bunun yanı sıra Turgut Bey’in kişiliği de zaman zaman etkili olmuştur. Turgut Bey aslında rahat biriydi... Toplumun alışlageldiği bazı kaidelerine de uymuyor, kendisine karşı durduk yere tepki yaratıyordu.”¹⁸³ Atilla Yayla da bu seçimlerle ilgili olarak bir varsayımda bulunmuştur. Ona göre:

“Özal 1987 seçimini kaybetseydi bile, iktidarı devralan parti kolay kolay onun ülkeye verdiği istikametten ayrılamazdı. Özal ve ANAP bir dönem muhalefette kalarak demokrasi eğitimini tamamlar ve belki farklı bir muhalefet anlayışı geliştirirdi. 1992 seçimlerinde ANAP’ın yeniden tek başına iktidara gelmesi sürpriz olmazdı. Böylece 1987 ve özellikle 1989 sonrasında yapılan hatalar yapılmaz ve Özal başarıları ve sevaplarından çok hataları ve günahlarıyla hatırlanır hâle gelmezdi.”¹⁸⁴

---

¹⁸¹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, s. 551.

¹⁸² Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁸³ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁸⁴ Atilla Yayla, “Özal: Reformcu Lider”, *Özal’lı Yıllar Siyaset, İktisat; Zihniyet*, s. 369. Ve bkz. Atilla Yayla, “Liberal Siyaset/Liberal İktisat: Özal Çizgisi”, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat Zihniyet*, s. 438-439.

1987’de yapılan referandum sonrasında, seçimlerde ve meydanlarda 12 Eylül’den itibaren bitmiş olan yarış yeniden başladı. Çünkü “Turgut Özal 1987 yılındaki seçime kadar, rakipleri de yasaklı olduğundan adeta mutlak bir otorite ile bir ‘dikensiz gül bahçesinde’ iktidar oldu.”¹⁸⁵ Ancak, referandum sonrasında Süleyman Demirel ve Turgut Özal arasında, ANAP’ın kuruluş aşamasından bu yana devam eden sessiz gerilim yerini, meydanlarda karşılıklı sert eleştirilere bıraktı. Seçimlerin sonrasında hükümet Aralık ayında kuruldu ve Özal bu hükümete yeni bir kabine oluşturarak görevine başladı. 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen seçim sonucunda iktidar olan ANAP’ın, 29 Kasım 1987 tarihinde yapılan seçimle yeniden iktidara gelmesi arasındaki dönemi Birinci ANAP iktidarı, 1987 yılından sonrasını da ikinci ANAP iktidarı olarak değerlendirebiliriz. Buna göre Çetin bu dönemleri şöyle özetlemektedir:

“Birinci ANAP hükümeti döneminde, sivil rejime geçilmesiyle beraber ordunun siyaset üzerindeki vesayeti ve toplum üzerindeki otoritesi devam etmiştir. Bu dönemde askeri rahatsız edecek herhangi bir davranışa girmemeye özen gösteren Özal ve partisi ANAP müştemilat demokrasisinin gereği olarak tamamen ekonomiye odaklı kararlara imza atmışlardır... İkinci Özal hükümetinde antidemokratik yasaların değiştirilmesi ile ilgili hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Yükseköğretim Yasası, Sendikalar Yasası, Siyasal Partiler Yasası, Ceza Yasası, Seçim Yasası ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun yönetimiyle ilgili yasa değişmemiştir. Bunlar Anavatan Partisi’nin oy kaybetmesine neden olmuştur.”¹⁸⁶

Turgut Özal, ANAP’la yeniden 5 yıl sürecek olan iktidarına başlarken, artık dört eğilimi birleştiren bir parti olmadıklarını söylemekten çekinmiyordu.¹⁸⁷ Bu açıklama ile gerginleşen siyasi ortamda, artık tüm halkı birleştiren değil, partiyi destekleyen insanlara hizmet edecekleri anlaşılıyordu. Özal, kabineyi en çok güvendiği isimlerden oluşturdu. Bu isimlerin başında kardeşi Yusuf Özal geliyordu. Tabii bunun dışında, Demirel’in siyasete girmesinden dolayı, ona yakın isimleri kaybetmemek için hepsine yeni hükümetinde bakan olarak yer verdi.¹⁸⁸ Özal halktan bir 5 yıl daha garanti almanın rahatlığını yaşıyordu. Yeni kabine ile göreve başlayan

---

¹⁸⁵ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁸⁶ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 191, 203-204.

¹⁸⁷ Özal, partide artık dört eğilimin olmadığını, bunu partinin kuruluş aşamasında söylediklerini, dört eğilim yerine, Anavatan Partisi’nin kaynaştığını ve bu partinin de ortadireğin partisi olduğu açıklamasını yapmıştır. Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 150.

¹⁸⁸ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 232.

Anavatan Partisi'nin ikinci hükümet programı ile birinci hükümet programı arasında çok fazla bir fark bulunmuyor, 1983 yılında iktidar olarak hevesle görevine başlayan Özal ve ANAP bu seçimle beraber isteğini de yitirmiş görünüyordu.

Temmuz 1987'de Necdet Üruğ'un istifasını vermesi ve bir ay sonra yapılacak olan Genelkurmay Başkanı ataması, Özal'ın daha önce başlatmaya çalıştığı sivilleşme çabası için yeni bir fırsat yaratmıştı. Çünkü ona göre, Genelkurmay Başkanı'nın 2000 yılına kadar kimin olacağı ve komuta kademesinde kimlerin olacağı önceden planlanmıştı.¹⁸⁹ Özal, Üruğ'un yerine geçecek olan Necdet Öztoran'un görüşlerini, kendine yakın bulmadığını ve anlayamayacaklarını düşündüğü için, onun bu makama getirilmesini istememiş ve bu isteğini basın yoluyla da herkese duyurmuştur. 'Necdetler Operasyonu' olarak tarihte yerini alan olay sonucunda Özal'ın istediği olmuş, Necdet Öztoran emekliliğe ayrılmış ve yeni Genelkurmay Başkanı olarak Necip Toruntay göreve başlamıştır. Uğur Mumcu, Özal'ın bu hareketini 'sivil darbe' olarak açıklamıştır.¹⁹⁰ Nitekim Özal da "kendisine '12 Eylül'ü nasıl sona erdirdiniz?' diye soran bir gazeteciye: 'Orgeneral Necdet Öztoran'u emekli ettiğim gün bitirdim' diyerek cevap vermiştir."¹⁹¹

1988 yılına gelindiğinde, dünya ekonomisinin zor zamanlar geçirmesi, cari işlem açıklarının artması ve bu artışların ülke ekonomisine büyük zararlar getirebileceğinin anlaşılması üzerine, Özal hükümeti, 4 Şubat 1988 tarihinde, ikinci bir 24 Ocak Kararları alınmasına gerek duymuştur. 4 Şubat Kararları, istikrarı devam ettirme kararları olarak planlansa da 24 Ocak Kararları gibi uzun vadeli değil, kısa vadeli olmuştur. Ancak bu kararlar, artan enflasyona çare olamamıştır.

Ekonomide yaşanan bu kötü gidişat sürecinde ANAP'ın Parti Kurultayı 1988 yılı Haziran ayında yapılmıştır. Parti kurultayının yapılacağı gün, Özal salona biraz geç gelmiş, kendisine ayrılan koltuklara oturmadan, kürsüye çıkıp konuşmasını yapmaya başlamıştır. Bir süre sonra silah sesleri duyulmuş ve komando Kartal olarak bilinen MHP'li Kartal Demirağ, Özal'a suikast girişiminde bulunmuştur.¹⁹²

---

¹⁸⁹ Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁹⁰ Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 251.

¹⁹¹ Yusuf Tümtürk, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁹² Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 233. Bu suikast olayını ANAP Genel Başkan Yardımcısı, eski Ankara Belediye Başkanı olan Mehmet Altınsoy, Orhan Tokatlı'ya bir başka açıdan anlatmıştır: "Sayın Özal kurşunla yaralanmadı. Telaşla üstüne abananlar, kürsüdeki su

Başparmağından yaralanan Başbakan, konuşmasına tıbbi müdahale yapıldıktan sonra devam etmiş ve o meşhur cümlelerini söylemiştir: “Biz bu ülkenin havasıyla suyuyla bu topraklarda büyüdük, havasını teneffüs ettik, suyunu içtik, okullarında okuduk. Bu ülkeye karşı borcumuz var. Siyasete girdik çok sıkıntı çektik ve çekeceğiz. Siyasette bir bayramlık bir de idamlık gömleği vardır. Biz rahatı seçmedik, ülkeye hizmeti seçtik.”¹⁹³ ve “Allah’ın verdiği ömrü O’ndan başka alacak yoktur! Biz de O’na teslim olmuşuzdur...”¹⁹⁴ Bu kurultay sonrasında, daha önce belirtmiş olduğumuz gibi, kurucu Özal’ın listesi seçilmemiş, anahtar olarak hazırlanan liste kazanan taraf olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler sonucunda, ANAP’ın içerisinde bir takım güç savaşlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Zürcher’e göre:

“1988’de parti içindeki köktendinci hiziple aşırı milliyetçi hizip, kamuya kutsal ittifak diye duyurdukları bir uzlaşmaya varmışlardı. Bu ittifak onların parti merkez karar ve yönetim kurulunda çoğunluğu elde etmelerini sağladı. Parti merkez karar ve yürütme kurulundaki esas sözcüleri, dinci kanattan Devlet Bakanı Keçeciler idi. Partinin modern sermaye kesimini temsil eden liberal kanadında ise, dışişleri bakanı olarak kabinede yer alan Mesut Yılmaz önderlik ediyordu.”¹⁹⁵

Özal, referandumla beraber eski siyasi liderlerin yeniden sahneye çıkmasından duyduğu endişeyi, yeniden erken seçim gündeme getirerek herkese gösterse de ANAP’ı bir seçim daha beklemekteydi. Bu sefer söz konusu seçim, 1989 yılında yapılacak olan yerel seçimlerdi ve bunun için yeniden halk oylamasına gidilmesine karar verildi. Özal, sandıktan Evet oyu çıkmazsa istifa edeceğini bile söyledi, fakat 25 Eylül 1988’de yerel seçimlerin erkene alınması ile ilgili olarak yapılan referandum sonucuyla ağır bir yenilgiye uğradı. ‘Evet’ oyları %35, ‘Hayır’ oyları %65 idi. ‘İstifa edecek misiniz?’ sorularına da %35’in son seçimlerde kazanılan oyların biraz altında olduğunu, seçmenlerinin değişmediğini ve görevine

---

bardağını düşürüp kırılmasına neden oldular. Özal üstüne yığılanların altından çıkmak için çırpınırken, parmağı cam kırığına geliyor ve yaralanıyor... Kanamanın nedenini kongreye açıklamaya hazırlandığımız sırada, partinin propaganda işleriyle uğraşan Erkal Zenger araya girdi. Parmağının hemen sarılmasını ve kurşun yarası olarak açıklanmasını istedi. Bunun iyi bir propaganda olacağını söyleyince Özal dahil, hiçbirimiz sesimizi çıkartmadık. Cam keşiği kurşun yarası olarak açıklandı.” Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁹³ Işın Çelebi, *a.g.e.*, s. 24

¹⁹⁴ Yusuf Tümtürk, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁹⁵ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 413.

devam edeceğini söyleyerek cevap verdi.¹⁹⁶ Özal aynı yıl, Yıldırım Aktürk ile yaptığı bir konuşmada: “Daha iyi olabilirdi. Son üç yıllık dönemde ilk beş yıldaki performansımızı devam ettiremedik”¹⁹⁷ sözleriyle özeleştiride bulunmuş olsa da 23 Aralık 1988 tarihinde 1983 yılından itibaren yapılan seçimleri değerlendirirken, 1989 yılında yapılacak yerel seçimle ilgili açıklamalarda bulundu ve bu sefer özeleştirii yapmak yerine, muhalefeti eleştirmeyi tercih ederek, aldığı oyların düşmesinden değil, muhalefetin aldığı oyların az olmasından bahsetti:

“Bizim %20 civarında oy alacağımızın veya %25 civarında oy alacağımızın rüyasını görenler vardı. Ne yapalım: iktidar meselesi: aç tavuk kendisini darı ambarında görmüş...1987 seçimlerinde biz %36 küsur oy aldık. Bizden sonra gelen SHP %24 küsur oy aldı, ondan sonra gelen DYP’de %19 oy aldı... Siz de bu oyu alırsanız, bu nispetler meydana gelirse, siz de %65 sandalyeyi alırsınız... Ama, bakınız, ortada misal var: 1983 seçimlerinde HP %30.5 oy aldı, SHP’den fazla oy aldı. SHP hâlâ o oya yetişemedi daha... Genel 1983 seçimlerinde, MDP’de DYP’den fazla oy aldı: %23 oy aldı, şimdi onlarda %19. Bakın, eğer dağılım böyle olmasaydı: yani SHP %24 küsur oy alacağına -biz ondan %50 fazla oy aldık- %30-31 oy alsaydı, biz 290 milletvekili çıkaramazdık, bu mümkün değildi... Şimdi, tavsiyem size şu: Eğer, iktidar olmak istiyorsanız yan yana oturuyorsunuz, bazı huylar birbirinize geçebiliyor, bir araya gelin, oy sayınız %43 oluyor, o %43’le muhakkak, çok rahat iktidara gelebilirsiniz.”¹⁹⁸

Yerel seçimin tarihi, referandumdan çıkan Hayır oyları sonucu öne alınamadığından dolayı, seçimler normal tarihinde yani 26 Mart 1989’da gerçekleştirilmiştir. Turgut Özal seçimlerden önce: “Ankaralılar da İstanbullular da İzmirli de yanlış yapmasınlar. ANAP adayları belediye başkanı seçilmezlerse hizmet durur: Oy vermezseniz hizmet göremezsiniz: Muhalefet kazanırsa, ithal kömür gelebilecek mi? Hayır, sübvansız etmem. Metro yapılacak mı? Hayır. Çünkü devlet garantisi vermem.”¹⁹⁹ şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. Bu seçim için kullanılan slogan -içerisinde derin bir anlam barındıran- ‘Elleri kolları bağlı bir başkan ister misiniz?’ olmuş olsa da sonuç ANAP için olumlu olmamıştır. SHP %28.69, DYP %25.13 ve ANAP %21.80 oy almışlardır. Böylece ANAP, 1983 yılında yapılan seçimlerden itibaren ilk defa bir seçimi kaybetmiştir. Hilmi Biçer bu

¹⁹⁶ Ibid., s. 411-412.

¹⁹⁷ Hayrullah Mahmud, *a.g.e.*, s. 27-28.

¹⁹⁸ Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c021/tbmm18021051.pdf>, Erişim Tarihi: 26.09.2016, s. 730-732.

¹⁹⁹ Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 137.

yenilginin sebeplerini açıklarken şunları söyler: “ANAP havadan kazanılan bir mirası hovardaca yemiştir. Kolay kazanılan iktidar, aynı kolaylıkla gitmek üzeredir. Güneş balçıkla sıvanmaz. 26 Mart seçimleri bir hezimettir. Memleketin Konut’tan idare edilmeye çalışılması, Özal Ailesi’nin devleti yönettiği imajının yaygınlaşması, bize oy kaybettirmiştir.”²⁰⁰ Oltan Sungurlu ise 26 Mart seçimlerinin gecesinde yaşananların bir özetini şu şekilde verir:

“1989 seçimlerine gittiğimizde ümit etmediğimiz bir ölçüde partimiz 21.75’e düştü. Herkes partiyi erkenden kapatır gider ve cevap vermek istemez. O sebeple ben bütün parti teşkilatlarına tamim yaptım. Telefonda her yere derhal, aniden: saat 12’ye kadar kimse partiyi boşaltmayacak. Biz seçimleri kaybediyoruz, ama elektrikleri sabaha kadar söndürmeyeceksiniz. Bu bir psikolojik hal, yani ta çocukluk yıllarımdan beri politika yaptığım için onu biliyorum. Seçim kaybedilmeye başlandığı an herkes partileri kapatır, ışıkları söndürür, evine gider, yatar. Hâlbuki mücadele etmek için moral lazım. Biz o gece en azından ışıklarımızı söndürmemek suretiyle bile olsa, sağ, ayakta kalmak zorundaydık. Tabii neşeli görünüyordum, niye neşeli görünüyordum, bilmiyorum.”²⁰¹

ANAP milletvekilleri arasında, bu seçimin neden kaybedildiği sorusunun cevabı aranmaya başlanmış ve sonuç olarak sebep Özal’da bulunmuştur. Özal ise seçimlerdeki yenilgiyle ilgili olarak: ‘Millet tokat vurdu, ama kantarın topu ağır kaçtı’ ifadesini kullanmıştır. Seçim sonrasında beklenen olmuş ve Özal, bütün kabinesini değiştirmiş, vitrin değişikliği yaparken, ‘çantada keklik’ görünen, bağlılıkları kanıtlamış, herhangi bir şekilde sorun olmayacak insanları istirahate çekmiştir. Problem yaratan, sesini yükselten, açıktan veya gizliden Başbakanı tenkit eden adamlara görevler vermiştir. Böylece kabine ve meclis grubunda değişiklikler yapılırken, gürültü patırtı çıkarıcılar da susturulup, görevle bağlanmış olmuşlardır... Hükümeti açıkladıktan sonra Özal, “Hanedan diye tutturdular ve bana çok yararlı insanlar olan kardeşim ve yeğenimi feda ettirdiler. Memlekete çok yararlı hizmetlerde bulunan fedakâr eşim için de demediklerini bırakmadılar. Şimdi sevinirler...” şeklinde bir açıklama da yapmıştır.²⁰²

1989 seçimlerindeki bu ağır yenilgiden sonra, Özal’ın tüm planları değişmiştir. Kasım 1989’da Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in görev süresinin dolmasını fırsat bilerek, 17 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı adayı olacağını

---

²⁰⁰ Mehmet Akyol, *a.g.e.*, s. 250-251.

²⁰¹ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 389.

²⁰² Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 271.

açıklamıştır.²⁰³ Özal'ın, Cumhurbaşkanlığı'na aday olmasındaki sebeplere baktığımızda, çok açık bir şekilde bir sonraki seçimde ANAP'ın tek başına iktidar olamayacağını öngörmesi ve mecliste muhalefet partisi olmak istememesi görülebilir. Sonuç olarak 31 Ekim 1989 tarihinde yapılan seçimle -ve kendi partililerinin oylarıyla- Turgut Özal, Türkiye'nin sekizinci Cumhurbaşkanı olmuştur.

4. Genel Değerlendirme: ANAP'lı Yılların Mirası ve Özal İmgesi

Turgut Özal'ın uyguladığı politikaların birçoğu, 1980'li yılların başından başlayarak günümüze kadar etkili olmuştur. Mühendisliğinin getirdiği pragmatizm, Özal'ın gerek ekonomik gerekse siyasi düşüncelerinde kendini göstermiştir. Özal 12 Eylül'den sonra depolitize olmuş bir halka, öncelikle ekonomik konuların bir ülkenin siyasetinden daha önemli olduğunu benimsetmekle işe başlamıştır. Bayraktar'a göre: "Özal iktidarlarının ekonomik uygulamaları, eski iktidarlarınkine nazaran, toplum hayatımızda çok yönlü bir dejenerasyonu, daha büyük oranda bozulmayı beraberinde getirmiştir."²⁰⁴

Özal üç yıl süren askeri yönetimin ardından, hasar almadan sivil bir yönetime geçiş için gereken ortamı sağlamaya çalışmıştır. Hasarsız geçiş için en önemli yolun askerlerle iyi geçinmekten geçtiğini bilen Özal, başbakanlığı süresince Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmaya özen göstermiştir. Hatta partililerine de bu konuda her zaman uyarıda bulunmuştur.

---

²⁰³ Bu konu hakkında Başbakan olarak katılacağı son ANAP Grup Toplantılarında: "Son sözümü de söyleyeyim... Tabii ki, seçim tamamlanuncaya kadar aranızdayım. Beni en çok üzen şey, aranızda bir daha gelemeyeceğimdir. Aslında ayrılmıyorum. Kalbim sizlerle beraberdir. Aranızdan hiç kimseye kızgınlığım ve küskünlüğüm yoktur. BUNDAN SONRA BEN SİZE EMANETİM... Bu konuşma benim için en zor konuşmalardan biri... Uzun seneler birlikte çalıştığımız, güçlüklerle karşılaştığımız, meseleleri beraberce çözdüğümüz, acı tatlı anlar yaşadığımız, Türkiye'nin gelişmesinde, Türk milletinin huzur ve refahının sağlanmasında rol oynayan bu grubu fiilen bırakıp gitmem benim için çok zor. Türkiye'nin en önemli sorunu demokrasidir. 1960'ta intifaya uğrayan demokrasinin aradan 23 yıl geçmesine rağmen hâlâ sıkıntısını hissediyoruz. Lütfen şu sözlerimi vasiyet olarak kabul edin: Kur'an-ı Kerim'de söylendiği gibi, "Allah'ın iğine sınımsız sarılın!" Birlik ve beraberliğinizi bozmayın. Düşünce, din ve vicdan hürriyeti ile serbest teşebbüse önem verin!" Mehmet Akyol, *a.g.e.*, s. 266-268.

²⁰⁴ Mehmet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 128.

Keçeciler'e göre: "Hükümetin icraatlarını yapabilmesi için Kenan Evren ile iyi geçinmesi gerekiyordu çünkü icraatlar engellenebilirdi."²⁰⁵ Bunu onaylar nitelikte, vefatının ardından, eski Cumhurbaşkanı Kenan Evren de Özal için şu sözleri sarf etmiştir: "Beraber uyumlu bir şekilde çalıştık. Çok çalışkandı, üst düzey ekonomi uzmanıydı ve bu alanda her türlü konuya vakıftı... Rahmetli beni hem severdi hem de sayardı. Bazı isteklerimi kırmadı, bazılarını da katılmadı: Olabilir. Bunlar demokrasinin gereği idi."²⁰⁶

1983 seçimlerini kazanarak iktidar şansı yakalayan Özal, ekonomiyi düzeltmek için 24 Ocak Kararları'na devam edilmesinin gerekliliğini vurgulamış ve 1980 öncesi yaşanan ekonomik krizi aşmaya çalışmıştır. 6 yıl boyunca başbakanlık görevine devam eden Özal bu sürecin önemli bir bölümünü karşısında ona muhalefet edecek ciddi bir siyasal rakip olmadan geçirmiştir. Böylece alınan kararlar, daha kolay bir şekilde uygulamaya koyulmuştur. Kendi problemleri içinde boğulan muhalefet partileri ülke sorunlarıyla ya da yanlış buldukları Özal ve ANAP politikalarıyla uğraşacak vakit bulamamışlardır. Bu yüzden tek başına hareket eden Özal, yapılan eleştirilere de çoğu zaman kulak asmamıştır. Bütün bunların sonucu olarak, 1983-1989 yılları arasında, mecliste toplamda 3678 bakanlar kurulu kararnamesi, 82 KHK ve 350 tane kanun çıkarılmış ve kabul edilmiştir.²⁰⁷ Tüm bu kanunlarının ve kararnamelerinin kabul edilmesinde başrol oynayan Anavatan Partisi'nin özelliklerini Nilüfer Göle şöyle açıklamıştır:

1. Anavatan Partisi toplumsal sorunların çözümünde şiddet faktöründen ziyade, uzlaşma faktörünü temel alan, radikal ve marjinal hareketlere karşı daha demokratik ve hukuk kuralları içinde hareket eden yumuşak bir siyasal çizgi izlemiştir. Nitekim öğrenci hareketlerine karşı diyalogu ve anlayışı öne çıkararak, öğrenci taleplerini meşru bir hak olarak değerlendirmiştir.
2. Anavatan Partisi, 'retorikten ziyade icraatını kullanarak, ideolojik değerlerden çok pragmatik değerlerin savunuculuğunu ön planda tutmuştur.' ANAP'lı seçmenler de, hükümetin yaptığı yatırımlar, verdiği hizmetler ve Avrupa ile ilişkiler geliştirmesi konusunda partiye destek vermiştir.
3. Anavatan Partisi, liberal değerlerle, İslamcı muhafazakâr değerleri birleştirmiş, özellikle ideolojiden kaçınarak, modern değerleri geleneksel değerlerle birleştirmiştir. Bu anlamda Anavatan Partisinin yöneticilerini, "İslamcı mühendisler" olarak tanımlayabiliriz. Bir yanda aile-din-toplum ve

---

²⁰⁵ Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 99. Ayrıca bkz. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_zal-de_i_im_2c_d_n, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

²⁰⁶ Yusuf Tümtürk, *a.g.e.*, s. 75. Ayrıca bkz. Levent Vurgun, *a.g.e.*, s. 76.

²⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_zal-de_i_im_2c_d_n, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

devlet konularında kültürel bir muhafazakârlık sergilenmiş, öte tarafta sorunlara mühendislik formasyonlarıyla daha modern, ussal, hukuksal bir açıdan yaklaşmıştır.”²⁰⁸

Turgut Özal, ANAP’ın kuruluşunda ve iktidar olduğu dönemde yaşadığı sorunların hepsinden ders çıkarmış ve partinin bölünmemesi için çok uğraş vermiştir. Dört eğilimi birleştirdiğini düşünse de partisi içinde bir karmaşanın meydana gelmesinden her zaman endişe duymuştur. Bunun dışında, kendisini hiçbir zaman siyasetçi olarak görmemiş, mühendis ve teknisyen kimliğini her daim ön plana çıkarmış ve bununla ilgili olarak bir konuşmasında da şöyle söylemiştir: “Siyasetçi mikrofonu eline alınca uzun uzun konuşmuş. Ama ben kendimi pek fazla siyasetçi gibi görmüyorum. Hala teknisyen olarak görüyorum.”²⁰⁹

Bu minvalde Mehmet Keçeciler de: “Özal, siyaseti seven bir insan değildi: bir teknisyendi. Siyasi ve hukuki meseleleri çok konuşmak istemezdi. Bana zaman zaman ‘Mehmet, bizim mühendislerin olduğu yerde iki kere iki dört eder ama siyasetçilerin olduğu yerde iki kere ikinin sonucu her zaman dört etmiyor’ derdi”²¹⁰ açıklamasını yapmıştır. Atilla Yayla ise bunun aksini iddia ederek, Özal’ın sıkıyönetim altında bulunun ülkeyi devralarak sıkıyönetimsiz bir hale getirdiğini, Kürtlerle ilgili birçok yasağı kaldırdığını, üniversitelerde kılık kıyafet ile ilgili uygulamaları değiştirmeye çalıştığını ve 141., 142. ve 163. maddeleri kaldırarak ceza hukukunda değişiklikler yaptığını, tüm bunların da onu siyasi bir reformcu haline getirdiğini ve Özal’ı sadece bir ekonomist gibi düşünmemek gerektiğini vurgulamıştır.²¹¹

Özal özel sektöre her zaman çok önem vermiş ve bu konuda kendisinden sonraki başbakan ve cumhurbaşkanlarına da örnek olmuştur. Yurtdışı gezilerine, iş

---

²⁰⁸ Nilüfer Göle, “80 Sonrası Politik Kültür”, der. E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2000, s. 432.

²⁰⁹ Turgut Özal, “TOBB’un Verdiği İftar Yemeğinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988- 31.10.1989*, 4 Mayıs 1989, s. 157’den akt. H. Bahadır Türk, *a.g.e.*, s. 124.

²¹⁰ Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 157.

²¹¹ Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 585.

adamlarını da götürmeye başlayarak bir ilke imza atmıştır.²¹² Yolculuk sırasında yanında seyahat eden iş adamlarının sorunlarını dinlemeye ve çözüm bulmaya ve gidilen ülkelerde onlar adına ‘iş bağlamaya’ çalışmıştır. Türk iş adamlarını yabancı ülkelerde tanıtmış ve yurtdışına açılmalarının önündeki engelleri kaldırmak için çalışmalarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye’ye yatırım yapılmasını sağlamıştır. Özal’ın iş adamlarının desteğini almasındaki en temel neden olarak, bu yapılan yurtdışı gezileri ve sonrasındaki atılımlar gösterilmiştir. Nitekim kendisi de bu konuyla ilgili olarak İcraatın İçinden adlı programda yaptığı açıklamada şunları belirtmiştir: “Hiçbir yurtdışı seyahatimiz tesadüfi değil, hepsi Türkiye’nin çıkarları gözetilerek ayarlanmıştır... Türkiye’yi tanıtarak, karşımızdakilere her bakımdan güven aşılıyor ve ülkeye yabancı sermayeyi çekmektir... Hepsi Türkiye için tanıtım propagandasıdır.”²¹³ Ulagay’ın perspektifinden bu olaya baktığımızda yapılan seyahatlerin Türk ticareti ve ekonomisi için olumlu sonuçlar doğurduğunu görmüş oluruz:

“Türk işadamları ihracatı öğrenmek, dünya pazarları için üretim yapmak, kalitesini ve maliyetini buna göre ayarlamak gereğini duymuştur. Paranın ve dövizin gerçek değeri anlaşılmış, bankacılığın, halktan ucuza para toplayıp eşe dosta dağıtmak olmadığı ortaya çıkmıştır. İletişim ve turizmden dış ticarete, bankacılıktan kambiyo rejimine kadar çeşitli alanlarda Türkiye’nin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi için gerekli altyapıların bir bölümü oluşturulmuştur Türkiye, uluslararası finans çevrelerinin ve yabancı sermayenin giderek daha olumlu bakmaya başladığı bir ülke hâline gelmiş ve bundan dış kaynak sağlamada da yararlanmıştır.”²¹⁴

İşte bu sayede, onun döneminde, özel sektör yatırımları yükselmiş kamu yatırımları azalmış gibi görünse de bir yandan özel sektör ile kalkınmayı benimseyerek diğer yandan kamuyu yatırım amaçlı kullanmaya devam etmiştir.²¹⁵ Ancak beklenilenin aksine, bu dönemde tarım, madencilik ve imalat sektörüne

---

²¹² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 321-322 ve https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_ozal-de-i-im-2c-d-n, Erişim Tarihi: 26.11.2017. Beriş’e göre, Özal’ın başında bulunduğu “siyasal iktidar o güne dek kendisini belirgin bir şekilde üstünde konumladığı sermaye çevreleri ile daha yakın ve nispeten eşit bir ilişki kurmaya başlamıştır.” H. Emrah Beriş, “Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve Parçalı Burjuvazi’nin Oluşumu”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 19, Sayı 69, Ankara, 2008, s. 39.

²¹³ Turgut Özal, *İcraatın İçinden*, T.C. Başbakanlık, 1986, s. 72-73.

²¹⁴ Osman Ulagay, *a.g.e.*, s. 37.

²¹⁵ Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, s. 587.

yapılan yatırımlar azalmış, altyapı ve hizmet sektörü yatırımları artmıştır.²¹⁶ Bu sebepten ithalatlarda da beklenen düşüş olmamıştır.

ANAP döneminde meydana gelen ihracat artışını incelediğimizde, kaçınılmaz olarak dönemin ‘hayali ihracat’ tartışmaları ile karşılaşırız. Bu hayali ihracatlar sonucunda, yeni bir zengin insan grubu ortaya çıkmıştır. Özal hayali ihracat meselesini sadece Türkiye’ye özgü bir mesele olarak görmemiş ve bu doğrultuda Mehmet Barlas’a şunları söylemiştir:

“Mallarımız dış piyasalarla rekabet edecek kaliteye gelene kadar, vergi iadeleri ile teşvik veriyorsunuz... Ve biz tabii bu vergi iadelerini verince, bundan istifade edecek adamlar da çıkacak. Bu dünyanın her yerinde var... Bu maalesef çok anormal derecede siyasi istismar konusu yapıldı. Hatta benim kanaatim, bizim ihracatımıza zarar verdi.”²¹⁷

Özal’a göre bu hayali ihracat meselesi çok büyütülmüş ve Türkiye ekonomisine zarar vermiştir. Cumhurbaşkanlığı döneminde yaptığı bir konuşmasında da bu durumu; hayali ihracat lafı çıktıktan sonra Türkiye’nin ihracatının artmadığı şeklinde özetlemiştir.²¹⁸ Özal, bu çerçevede iktidarı döneminde yolsuzluk temelli tartışmalarla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Başlangıçta yolsuzluklara karşı hoşgörülü olmasa da bilhassa iktidarının son dönemlerinde meydana gelen yolsuzluklara karşı kayıtsız kaldığı söylenebilir. Erdoğan’a göre, yolsuzlukların sebebi Özal ve politikalarıdır. Özal’ın telekomünikasyon ağını genişletmesi sonucunda, bu yolsuzluk

---

²¹⁶ Hayriye Özen, “Turgut Özal, Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri”, Ed. Emre Toros, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s. 144.

²¹⁷ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 82. Ayrıca bkz. https://tr.scribd.com/document/118020307/Turgut-Ozalin-Anilari-Mehmet-Barlas#Search_search-menu_53204, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

²¹⁸ Gündoğdu Özbaş, *a.g.e.*, s. 165. Özal ayrıca bu konuyla ilgili olarak, 21 Ekim 1986 yılında TOBB Erzurum Bölge Toplantısında şu sözleri söylemiştir: “Hayali ihracat meselesine öyle bir anlam verilmiştir ki, ihracat yapılmamış, döviz gelmemiş de bir takım adamlar havadan para kazanıyormuş gibi bir görüntü meydana getirilmiştir. Hayır, böyle değildir. Döviz geliyor. Belki hadise şöyledir, fiilen 100 dolarlık dövizin gelmesi icap ederken, 200 dolarlık döviz geliyor. Yani ihracat 100 dolarlık ama, onun karşılığında 200 dolar geliyor. Niçin geliyor? 100 dolara yüzde 11 vergi iadesi varsa, 110 dolar alıyor diyelim, 200 dolar getirirse 220 dolar alıyor. Şimdi öbür 100 doları bankaya getirirse, 100 dolar alır, vergi iadesi yok. Sistemin icabı vergi iadesini kaldırsak, hayali ihracat diye bir hadise olmaz.” Tefik Ertüzün, *a.g.e.*, s. 127. Özal’ın bu açıklamaları ile kendi hükümetinin uygulamaya koymuş olduğu ihracatta vergi iadesi uygulamasını bir nevi eleştirdiği görülmektedir.

söylemlerinin artması ve kolayca duyulması, bir talihsizlik olarak nitelendirmiştir.²¹⁹ Özal, o dönemde devlet bakanı İsmail Özdağlar'ın adının karıştığı, tutarı 25 milyonu bulan yolsuzluğuyla ilgili yaşadıklarını, anılarında Barlas'a şöyle anlatmıştır:

“İlk olay İsmail Özdağlar'dan, 1984 sonunda geldi... Kahveci, o teyp bandını getirdi bana, ondan sonra dinledim. Kanaat getirdim ki, bu işi İsmail Özdağlar yapmış. Fakat tabii tahkik etmemiz lazımdı. Benim kendisine itiraf ettirmem lazımdı... Belki 15-20 kere de o bandı dinlemişimdir. Sonunda çağırdım eve. Bisikletin üzerine bindim, bunu da sandalyeye oturttuk ve itiraf ettirdim açıkça söyleyeyim. Ama o itirafa göre bir zabıt tutturup, imzalatabilirdim orada... Bunu yapacak yerde “Sen istifa et” dedim. İstifadan sonra, Yüce Divan'a gönderildi... ANAP'ın ilk firesi bu... Ama çok partili demokraside, ilk kez, bir iktidar partisi, kendi mensubunu, yargıya gönderiyor.”²²⁰

Bu yolsuzluk olayının açıklığa kavuşturulmasından sonra Özal, Özdağlar'ın istifasını vermesini istemiş, Özdağlar bu suçlamaları kabul etmemiş ancak sonrasında istifasını sunmuştur. “Daha sonra dokunulmazlığı kaldırılan Özdağlar, Yüce Divan'da yargılanmış ve iki yıl hapse mahkûm edilmiştir. Özdağlar dokuz ay 18 günlük cezasının büyük bir bölümünü Keçiören semtindeki çocuk ıslah evinde geçirmiş ve çıkmıştır.”²²¹ Alptemoçin o dönemi anlatırken; bu olay sonrasında ANAP ve Özal tarafından yapılanların, tek başına iktidar olmalarının bu tür olayları örtbas etmelerine engel olmamasının, kamuoyuna tarafından takdirle karşılandığını ve bunun oy olarak kendilerine geri dönmesine neden olduğunu belirtmiştir.²²²

ANAP döneminde, sadece parti içindekiler değil, partiye yakın olan kişiler de zengin olmaya başlamışlardır. Özkazanç'a göre: “Aynı dönemde iktidarla doğrudan ilişkide bulunan zümreler kuralsız ve keyfi bazı uygulamalar ile sağladıkları servet birikimi ve özgürlüklerle tüketime yönelmiştir. İthalatta sağlanan kolaylıklar ile iç piyasaya sokulan uluslararası tüketim malları ile geliştirdikleri ‘tüketici ve aç toplum’ dinamiğini ‘sağlanan fırsatlar’ olarak sunmuşlardır.”²²³ Bu

---

²¹⁹ Mustafa Erdoğan, “Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal”, *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat, Zihniyet*, s. 30.

²²⁰ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 77-78. Ayrıca bkz. https://tr.scribd.com/document/118020307/Turgut-Ozalin-Anilari-Mehmet-Barlas#Search_search-menu_53204, Erişim Tarihi: 26.11.2017.

²²¹ Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 61.

²²² Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 116.

²²³ Alev Özkazanç, “Türkiye’de Yeni Sağ”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi; Yüzyıl Biterken*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 1224.

durumda ANAP'a yakın olmayanlar ise bu servet dağıtımından yararlanamamışlardır. Tüm bunların dışında, “1985 yılından itibaren, kamu açıklarının finansmanı için giderek artan bir oranda iç borçlanmaya gidilmeye”²²⁴ başlanması da 24 Ocak Kararları'nı uygulaması beklenen Başbakan Özal'ın halkın gözünde ekonomiyi kurtaran adam olmaktan çıkmasına neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen Özal, 4 Mart 1985'te yaptığı açıklamada “enflasyonun abartıldığına işaret ederek meselenin birazda ‘psikolojik bir hadise’ olduğunu söylemiştir.”²²⁵ Onun için öncelikli icraatlar; huzur-güven meselesi, kalkınmayı arttırmak için yörelerin sıralanması ve bürokrasinin azaltılmasıdır ve Özal tüm planlarını bu icraatlar doğrultusunda yapmıştır.²²⁶ Özal, 24 Ocak Kararlarından itibaren ülkenin en önemli sorunu olarak enflasyonu görse de bu görüşü yıllar içinde değiştirmiştir. Sonuç olarak, enflasyon Özal döneminde, hiçbir zaman normal bir rakama ulaşamamıştır.

1984 yerel seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan Özal için belediyecilik, en önemli konuların başında gelmiştir. “Özal, serbest piyasa ekonomisini, mahalli idarelere özerklik veren ademi merkezîyetçi bir yapı ile birleştirme çalışmıştır.”²²⁷ Belediyelerin kendi kendini idare etmesi gerektiğini düşünmüş, bürokratik işlemlerin Ankara'ya kadar uzamamasını istemiş ve bu çerçevede çalışmalar yapmıştır. Büyükşehirler için hem Büyükşehir belediyeleri hem de ilçe belediyeleri oluşturulmuştur. Önce Ankara, İstanbul ve İzmir'de başlatılan bu uygulamaya daha sonra başka iller de dâhil edilmiştir. Bu uygulama ile yerel yönetimlerin daha

---

²²⁴ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, *a.g.e.*, s. 402.

²²⁵ Turgut Özal, “Başbakan Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'le Yaptığı Görüşmeden Sonra Gazetecilere Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 6 Ocak 1985, 7 Mart 1985, s. 158'den akt. H. Bahadır Türk, *a.g.e.*, s. 139.

²²⁶ Turgut Özal, “Abant'taki ANAP Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 11 Ekim 1985, s. 651'den akt. H. Bahadır Türk, *a.g.e.*, s. 136.

²²⁷ Yavuz Gökmen, “Değişim Rüzgarları Eserken”, *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983-1993*, Hürğüç Gazetecilik, İstanbul, 1993, s. 14. Konu ile ilgili Anavatan Partisi 1983 Yılı Hükümet Programında Mahalli İdareler adlı bir bölüm bulunmaktadır. Burada mahalli idareler ile ilgili şu açıklamalar yapılmıştır: “Mahalli idareler, il, belediye ve köylerimizin müşterek mahalli ihtiyaçlarının sağlanmasında ana kuruluşlardır. Kamu idaresindeki merkezîyetçiliğin azaltılmasını; bilhassa hizmetlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için mahalli idarelerin yetkiler ve imkânlar yönünden güçlendirilmesini zorunlu görüyoruz.” *Anavatan Partisi Programı*, s. 43-44.

koordineli olarak çalışmaları sağlanmak istenmiştir. 1989 yılında yapılan belediye seçimleri için, daha önce de bahsetmiş olduğumuz, ‘Elleri kolları bağlı bir başkan ister misiniz?’ sloganıyla, kendi partisinden olmayan bir belediyeye ve belediye başkanına hükümet tarafından destek verilmeyeceğini halka anlatmaya çalışmıştır. Özal’ın belediyecilik anlayışı, kendisinden sonra gelen tüm iktidarlara miras kalmış ve onlar tarafından da benimsenmiştir. Şener ve Çolak, yerel yönetimlerin Özal için ne ifade ettiği şu şekilde açıklamışlardır:

“Yerelleşme ve yetki devri konusundaki cesaret açısından da dönüşüm arzulayan Özal âdem-i merkeziyetçi bir anlayış geliştirmiştir. Bu bağlamda Özal’ın gerçekleştirdiği önemli reformlardan biri, yetkilerin merkezi yönetimden alınıp yerel yönetimlere devredilmesi sürecini başlatmak oldu... Böylece, ANAP iktidarları döneminde yerel yönetimler güçlendirildi ve Ankara’nın yerel yönetimlerin işlerine müdahalesi azaltıldı.”²²⁸

Aslında Turgut Özal’ın hayatında sadece ekonomi ve politika olmamıştır. Spora karşı da her zaman ilgili olmuş ve rakiplerini bu konuda eleştirmekten hiç geri durmamıştır. Avrupa’dan eksik kalınmaması için uğraşmış, örneğin çim sahaların ülkeye getirilmesini ve statlarda kullanılmasını sağlamıştır.²²⁹ Özal eğitim politikalarını da önemsemiş²³⁰ ve bu ekseninde yaklaşımını: “Ne kadar bilgili insanımız olursa, o kadar verimli oluruz”²³¹ şeklinde özetlemiştir. İşte bu sebeple, eğitimdeki hedefi, öncelikle özelleştirilmeye gidilerek sistemin düzenlenmesi, sonrasında eğitim zihniyetinin değiştirilmesi ve okulları bürokratik tahakkümden kurtararak mahalleye,

---

²²⁸ Bülent Şener ve Çağrı D. Solak, *a.g.e.*, s. 410.

²²⁹ Ercan Deva, Özal’ın “başbakan olduğu dönemde Malatyaspor’u diğer takımlardan ayırarak örtülü ödenekten bir milyar gibi rekor düzeyde bir bağışta bulunduğunu ve kulübün şirketleşmesine de ön ayak olduğunu” belirten bir iddiada bulunmuştur. Ercan Deva, *Özal’ın Yan Bakanları*, Engin Yayınları, Ankara, 1991, s. 5.

²³⁰ Özal’ın bu konulara önem vermesinin, spor ve eğitim için fazla kaynak ayrıldığıının göstergesi olmadığını Alptemoçin şu sözlerle açıklamıştır: “Bizim o dönem itibariyle güvenliğimiz çok önemliydi ve öncelikliydi. Çevremizi saran komşularımızın hemen hepsiyle problemlerimiz vardı. Her an teyakkuz halinde olmak mecburiyetindeydik. Bu yüzden de paramızın çoğunu savunma için harcıyorduk, geri kalanını da ülke ihtiyaçları için bölüştürüyorduk... Bu yüzden biz, maalesef bütçe kaynakları ile yatırım yapamadığımız ve çağın gereklerini yakalayamayan spor, eğitim ve sağlık gibi konularda vatandaşın yatırım yapmasını sağlamak için özel kanun çıkarttık. Spora, eğitime ve sağlığa yatırım yapanlardan, belirli bir dönem gelir vergisi ve kurumlar vergisi almamak gibi teşvikler uyguladık.” Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 190-191.

²³¹ Hayrullah Mahmud, *a.g.e.*, s. 107.

şehre ve topluma mâl edilmesi olmuştur.²³² Muhafazakâr görüşünü, eğitimde de ön plana çıkararak, üniversitelerde kılık kıyafet yönetmeliğini değiştirmeye çalışmış, türbanı serbestleştirmek için çaba göstermiş ve İmam Hatip Liselerinin sayısını arttırmıştır. Örneğin 1983 yılı ANAP seçim beyannamesinde eğitimde özele teşebbüsün destekleneceği ve mesleki okullara önem verileceği vurgulanmıştır.²³³ Açıktır ki Özal eğitimde bireyi esas alan, milli muhafazakâr değerleri göz önünde bulunduran ama bir yandan da özel teşebbüse kapı açan bir eğitim modeli tasarlamıştır. Özal döneminde, eğitim harcamalarında devletin desteği diğer dönemlere göre azaltılarak, sistem yeniden düzenlenmiştir ve “20 Ekim 1984’te çıkarılan Özel Üniversite Yasası ile Türkiye ilk Özel üniversitesine kavuşmuştur: Bilkent...”²³⁴

Özal tüm bu politikaları hayata geçirirken, iktidara geldiği ilk günden itibaren, halkın nabzını tutmanın gerekliliğinden bahsetmiş ve bu yüzden anket çalışmalarına önem vermiştir. Seçimlerden önce ve sonra çeşitli anketler yaptırarak, halkın bir sonraki seçim için partisi ile ilgili görüşlerinin neler olduğunu öğrenmeye ve ona göre düzenlemeler yapmaya çalışmıştır.

Özal’ın genel imgesine yönelik yapılan bir muhasebe Özal döneminin en kritik kavramlarından biri olan “zamlar” meselesini de ıskalayamaz. Gerçekten de Özal denilince akla ilk gelen olgulardan bir tanesi yapmış olduğu zamlardır. “Alım gücünü artırmanın tek yolu zamları durdurmaktır. Zamlar durduğu zaman, işçinin ve memurun geliri arttıkça geçimi daha rahat hale gelecektir”²³⁵ diyen Özal’a karşı, işçi ve memur kesimi zamlardan dolayı sessiz kalmamaya başladı ve 1980’lerin son yıllarında grevlerde büyük bir artış meydana geldi. Ulagay’ın deyişiyle; “işçinin, memurun, emeklinin gerçek geliri, satın alma gücü 1979 sonrasında ciddi biçimde törpülenmiş, hayat standardı gerilemişti. DPT’nin çok iyimser karşılaştırmaları bile unvansız memurların ve kamu kesimi işçilerinin gerçek gelirlerinin 1980-86 döneminde düştüğünü ortaya koyuyor, gerçek gelirlerini belirgin biçimde artıranlar

---

²³² Engin Güner, *a.g.e.*, s. 188.

²³³ Mehmet Fatih Ayaz, Turgut Özal Dönemi Eğitim Politikaları ve Günümüze Yansımaları, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 50, Kırgızistan, 2015, s. 330.

²³⁴ Oya Ayman Büber ve Mine Söğüt, *a.g.e.*, s. 56.

²³⁵ Tevfik Ertüzün, *a.g.e.*, s. 7.

ise yalnızca müsteşar, genel müdür ve profesör gibi üst düzeydeki memurlar oluyordu.”²³⁶

Başbakanlık dönemi boyunca Turgut Özal’ın kurallara ve hatta yasalara karşı keyfi hareket etmesi de eleştirilere neden olmuştur. Cemal’in sözleriyle ifade etmek gerekirse, Özal’ın 1988 yılında söylediği: “Anayasa bir defacık ihlal edilse ne olur! sözü herhalde hiçbir zaman belleklerden yitip gitmeyecektir. Yerel seçimlerin öne alınmasına ilişkin bir yasayı, anayasaya aykırı olduğunu bile bile parlamentodan geçirme niyetini açıklarken, ağzından kaçan bu cümle, ‘kural’ kavramının Özal’ı ne kadar rahatsız ettiğini sergilemektedir.”²³⁷ Özal, demokrasinin geri planda kalması gerektiğini söyleyerek, onun için her zaman önemli olanın ekonomi olduğunu belirtmiştir. Demokrasiyi geri plana atmasına, 12 Eylül darbesi sonrasında askerler tarafından hazırlanan ve demokratik olmayan bir referandumla kabul edilen 1982 Anayasası’nı değiştirme talebinde bile bulunmamış olmasını örnek verebiliriz. Tefvik Ertüzün’ün konuyla ilgili şu tespitini burada alıntılarlamak gerekmektedir: “Özal, 1983 seçimlerine girerken, sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt haklarının demokratik düzen içinde çalışma hayatının temel unsurları olduğunu ifade etmiştir. Ne var – ki, 1982 Anayasasının çalışma hayatı ile ilgili yasaklayıcı ve kısıtlayıcı hükümlerinin değişmesi için hiçbir çaba sarfetmemiş, hattâ muhalefetten gelen Anayasa değişikliği tekliflerini duymazlıktan gelmiştir.”²³⁸

1983 seçimleriyle parlamenter demokrasiye geçilmiş olsa da ülkede hala demokratik bir ortam bulunmamaktaydı. 1982 Anayasası ile beraber güvenlik güçlerine verilen sınırsız imtiyazlar vardı. Ayrıca, “12 Eylül askeri darbesi dönemi ile Türk basını hür ve bağımsız özelliklerinden askeri yönetim tarafından uygulanan sansür, yasaklar, baskılar ve cezalar dolayısıyla uzaklaşsa da basının yönetim ve propaganda açısından önemini ve gücünü bilen Özal, iktidarının ilk döneminde

---

²³⁶ Osman Ulagay, *a.g.e.*, s. 247.

²³⁷ Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 91. Özal’ın bu cümlesi ile ilgili açıklama, kendisi Cumhurbaşkanı olduğu dönemde yazılı olarak yapılmıştır: “Şu hususu kesin olarak belirtmek gerekir ki, ‘Anayasanın bir kerecik ihlalden bir şey çıkmaz’ sözü sarf edilmemiştir. Sarf edilen, ‘Belki bir defaya mahsus anayasaya uygun olmayacak, ama çaremiz de yok’ cümlesidir ve seçimlerin beşinci yıl içinde, seçmenler bakımından en uygun ayda yapılmasını ve böylelikle en fazla katılımın gerçekleşmesini sağlamaya matuftur.” Faruk Mercan, *a.g.e.*, s. 42.

²³⁸ Tefvik Ertüzün, *a.g.e.*, s. 169.

basından özellikle televizyondan aşırı derecede faydalandı.”²³⁹ Tokatlı’ya göre: Özal iktidara ilk geldiği zamanlarda basın ile çok iyi ilişki içerisindeydi. Her hafta gazetecilerle buluşur ve konuşma yapardı. Ancak basın yolsuzluklar ve enflasyonun durumu ile ilgili haberler yapmaya başladığında, Özal’ın gazetecilere karşı tutumu değişti. En sonunda da sadece kendi tarafını tutan gazetecilerle görüşmeye devam etti.²⁴⁰ Özal seçimlerden zaferle ayrılmaya başladıkça basın ile arasındaki ilişkiyi de olumsuz yönde değiştirmeye başladı. Alptemoçin, Özal’ın basın ile olan ilişkilerini değerlendirirken şöyle bir eleştiride bulunmuştur: “Bana göre, eğer Turgut Bey basınla olan ilişkilerini daha özenli yürütseydi, basın Anavatan Partisi’ni, Turgut Bey’i ve çevresini yıpratmakta, bu kadar iştahlı ve acımasız olmazdı. Turgut Bey’in bu tavrı, ANAP’a ve kendisine zarar vermiştir. Birçok olay, bazen tesadüfen ama bazen de bilinçli olarak abartılmış ve saptırılmıştır.”²⁴¹

Basınla arası bir türlü düzelmeyen Özal için, *Turgut Özal Belgeseli*’nde Yurdağın Göker, Özal’ın kendisini karikatürcü olarak düşündüğünden ve karikatürcü gibi hareket ettiğinden bahsetmiştir. Ona göre Özal, toplumdaki veya politikadaki çarpıklıkları bizim gördüğümüz gözle görmüş, karikatürcülerin davranış yanlışlıklarını bile kendi tarzıyla hiciv etmiştir.²⁴² Arol’a göre ise iktidarının ilk yıllarında Özal, “hakkındaki eleştirileri anlayış ve olgunlukla karşıladı. Çizilen karikatürlerine güler, kızmazdı... basınla, canciğerdi... karikatüristler de en sempatik çizgilerle Özal çizerlerdi.”²⁴³ Kendi karikatürlerine ve fotoğraflarına bir oda ayırdığı söylenen Özal, iktidarının ileriki yıllarında, özellikle ikinci döneminde, mizah dergilerinde kendisi hakkında çizilmiş karikatürler için dava açmış ve karikatüristleri mahkûm ettirmiştir. Kazanılan davalar sonrasında, “zenginliğimi basın davalarına

---

²³⁹ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 232.

²⁴⁰ Orhan Tokatlı’ya göre: “Özal gazetecilerin kara gözlüklü olduklarını halkın onlara aldırış etmemelerini vurgulayarak basını karşısına almıştır.” Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 74. Ayrıca bkz. http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyedeliberalizm_1983-1989.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

²⁴¹ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 188.

²⁴² Turgut Özal Belgeseli. <https://www.youtube.com/watch?v=eXpwGSE9PWw>, Erişim Tarihi: 17.08.2016.

²⁴³ Ender Arol, *a.g.e.*, s. 66, 96.

borçluyum. Basın davalarından 800-900 milyon kazanmışız”²⁴⁴ sözlerini sarf ederek şaşkınlık yaratmış ve 1986 yılının aralık ayında da kendisini eleştiren basın için “hiçbirisini takmıyorum” demiştir.²⁴⁵ Zeki Duman, açılan bu davalar ve Özal’ın yazar ve çizerlere dair tavrı ile ilgili şunları söylemiştir:

“Özal’ın, demokrasi ve insan hakları konusunda önemli adımlar atmış olmasına karşın bazı konularda da antidemokratik uygulamalarda bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bu uygulamaların başında, 12 Eylül darbesinin mağdur ettiği toplumsal kesimlere karşı özellikle sol eğilimli yazar ve çizerlere karşı demokratik bir tutum geliştirmemesi gelmektedir. Basın konusunda da benzer bir tutum sergileyen Özal, birçok yazar, çevirmen ve gazeteciyi, kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle mahkemelere vermiş, döneminde yüzlerce yayın, kitap, mecmua, film ve kaset yasaklanmıştır.”²⁴⁶

Özal döneminde, 39 ton yayın imha edilmiş, binlerce gazeteci ve yazar yargılanmış, yüzlerce yayın organının toplatılmasına karar verilmiştir. Avrupa Konsey üyesi ve Avrupa Topluluğu’na üye ülke olan Türkiye’de, bu tip yasaklamaların meydana gelmesi, Avrupa’yı rahatsız etmiştir. Uluslararası Basın Enstitüsü Müdürü Peter Galliner, Turgut Özal’a konu ile ilgili bir mektup bile göndermiştir.²⁴⁷ Bu gönderilen mektup, yeniden çıkarılan Muzır Yasası’na karşı da bir eleştiri niteliğinde olmuştur.

Muzır Yasası, 1927 yılında dergi, gazete ve mecmualarda açık saçık resimlerin yayınlanmasıyla ilgili olarak yürürlüğe konulan bir yasaydı. 1984 yılından itibaren, devlet güvenliğine zarar verici yayın yapanlarla Devlet Güvenlik Mahkemeleri ilgilenmekteydi. Tam adı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu olan yasa, ANAP tarafından 1986 yılında yeniden çıkarıldı. Bu yasayla ilgili Özal şu açıklamayı yaptı: “Basın, kendisini düzeltsin diye bekledik. Baktık ki düzeltmiyor, Muzır Yasası’nı çıkardık. Dünyanın hiçbir ülkesinde, Amerika’da bile

---

²⁴⁴ Oya Ayman Büber ve Mine Söğüt, *a.g.e.*, s. 83. Ayrıca bkz. Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 66.

²⁴⁵ Bülent Habora, *Turgut Özal Dosyası*, Gümüş Matbaası, İstanbul, 1989, s. 8.

²⁴⁶ Zeki Duman, *a.g.e.*, s. 290.

²⁴⁷ 1987 yılında, “Türkiye, Avrupa Birliği’ne tam üyelik için başvurmuştur. Ülkenizin basın yasalarıyla ifade özgürlüğünü düzenleyen yasaları, topluluğa üye ülkelerin (ve diğer Batı Avrupa ülkelerinin) yasalarına ters düşmektedir. Zaman geçirmeksizin bu yasaları demokrasinin en temel ilkelerine uygun olarak, köklü bir şekilde değiştirmenizi talep ediyoruz. Avrupa demokratik kamuoyunu, AT’ye katılma çabalarınızı desteklemek ve Türkiye’yi topluluğun tam üyesi olarak kabul etmek konusunda ancak böylelikle ikna edebilirsiniz.” Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 273.

böyle yayın yok. Kim yazarsa yazsın, senden büyük Allah var.”²⁴⁸ Böylece bu şekilde yayınlanan eserlerin kapaklarına küçüklere zararlıdır ibaresi koyma zorunluluğu getirildi. Bu eserler artık açıkta satılmayacak, vitrinlerde herkesin görebileceği şekilde sergilenemeyecek, nakliyesi kapalı şekilde yapılacak, herhangi bir yayın organına reklam veremeyecek ve okullarda okunması yasaklanacaktı. Bunları yapmayan yayıncılara, para cezası verilmesine karar verildi. Özal yıllar sonra, bu yasanın neden çıkarıldığına ilişkin soruya, o dönemde muhafazakâr yönlerinin ağır basmış olabileceği cevabını verecekti.²⁴⁹

1989 yılında yapılan yerel seçimler sonucunda alınan yenilgi, Özal’ın basına karşı hiddetini daha çok arttırmasına neden olmuştur. Örnek vermek gerekirse Özal basın için: ‘Dış mihrakların uşağı, çıkarıcı amigolar, şeytanın avukatları, masalcılar, hayali ve maksatlı senaryo üretenler, yolsuzluk yapan hırsızlar, şantajcılar, gazetelerini kişisel çıkar için tehdit olarak kullananlar, şerefsizler, hissi düşünenler, devletin ve milletin menfaatlerine ihanet edenler, karanlık hesaplar içinde olanlar, tecavüzcüler, müfteriler, sosyal barışın düşmanları, hain terörün işbirlikçileri, Özal ve ANAP aleyhtarlığından başka bir şey yazamayan kabiliyetsiz muhterisler, vatan ve millet düşmanları, objektiflikten uzak kalemşorlar, sahibinin köpekleri, köşe işgalcileri, kara gözlüklüler’ şeklinde betimlemelerde bulunmuş, karşılığında da basın tarafından, ‘Özal hırçınlaştı, Özal barut gibi’ manşetleri atılmıştır. Ayrıca karikatürler ve imalar ile de bu çatışma körüklenmiştir.²⁵⁰

Peki, 1983 yılında oyların büyük çoğunluğunu alarak mecliste tek parti iktidarına sahip olan ANAP, ne oldu da 1989 yılına gelindiğinde, oylarının çoğunluğunu kaybetti? Aslına bakıldığında, ANAP’ın başarısının ardında, çevreden gelen liderler tarafından kurulmuş olması ve çevre tarafından destek görmesi (tıpkı DP tecrübesinde olduğu gibi)²⁵¹ gösterilebilir. Ancak halk için bu yeterli olmamıştır. Onların ANAP’tan beklentisi: Kötüye giden ekonomiyi düzeltmek amacıyla yapılan atılımların olumlu sonuçlanması, enflasyonun düzeltilmesi, işsizliğin azaltılması -

---

²⁴⁸ Ender Arol, *a.g.e.*, s. 95.

²⁴⁹ Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 99.

²⁵⁰ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 238.

²⁵¹ Elif Nagihan Türköz, “Özal’lı ANAP Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Niğde, 2016, s. 110.

hatta bitirilmesi- ve satın alma gücünün artırılmasıydı. Ancak 6 yıl sonra bakıldığında: Enflasyon hala yüksekti, huzur ve güven sorunu devam etmekteydi, insanlar işsizdi, tarım üretimi durma noktasına gelmişti ve Özal'ın orta direk diye tabir ettiği kesim, ortadan alt kesime doğru kayma göstermişti.²⁵² Tabi ki bunların dışında, Özal'ın adam kayırmacılığı, 1985 yılında Devlet Bakanı olan İsmail Özdağlar'ın isminin geçtiği rüşvet skandalı²⁵³, hayali ihracat olayları, yolsuzluklar ve devamında gelen bu tip olaylar, Özal'ın devleti Konut'tan yönetmesi, Başbakanlığa çok sık uğramaması ve Özal 'hanedanı' hakkında yapılan -doğru ya da yanlış- haberler, kamuoyunun Turgut Özal'a bakışını değiştirmişti. Özal'ı, çocuklarının adlarının karıştığı spekülasyonlar ve eşi Semra Özal ile ilgili yapılan yorumlar çok yıpratmıştı. Özellikle ANAP içerisinde bulunan muhafazakâr kanat, Özal'ın kızı Zeynep'in gazetelerde haber olmasından hoşnut değildi.²⁵⁴ Özal da bu konuyla ilgili

---

²⁵² Özal'ın konuyla ilgili yaptığı açıklamaya bakacak olursak: “Orta direk tabirini biz 1983 senesinde ilk seçim beyannamemizde ve onu izleyen Hükümet Programı'nda kullandık. Orta direk, bir bakıma çadırın orta direğidir manasında da kullanılmıştır. Bu çadır, Türkiye'dir. Orta direk diye tabir ettiğimiz grubu şöyle tarif ettik: Bu grubun içerisinde çiftçi, esnaf, işçi, memur ve emekli vardır.” Turgut Özal, “Ortadireğin Güçlendirilmesi Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 17 Mayıs 1989, s. 196'dan akt. H. Bahadır Türk, *a.g.e.*, s. 129-130.

²⁵³ Bu rüşvet soruşturmaları ile ilgili sadece İsmail Özdağlar değildi, ANAP hükümetleri sırasında “596 Belediye Başkanı hakkında soruşturma açılmıştı. 250 Belediye Başkanı hakkındaki dosya rüşvet soruşturması açılmıştı. 7 Belediye Başkanı görevden alınmıştı.” Ender Arol, *a.g.e.*, s. 111.

²⁵⁴ Ender Arol, *a.g.e.*, s. 75. Mehmet Bayraktar, Özal'ın kızı Zeynep'in ve damadının adının karıştığı Jaguar marka araç hediye edilmesi haberi ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “1986 Eylülündeki araseçimler öncesinde siyasal açıdan büyük darbe olan bu olay, Özal'ı çok sarsmıştır. Kızıyla damadının Jaguar marka bir arabayı hediye olarak aldıklarına önce inanmamıştır. Olay Güneş gazetesinde patladığında (Haziran 1986) Semra Özal İstanbul'da kızının yanındadır. İstanbul'la Konut arasında yoğun bir telefon trafiği yaşanmıştır. Semra Özal, eşine olayın farklı biçimde cereyan ettiğini anlatma çabasındadır. Kimine göre olayı örtbas etmek isteşinin altında, kızını koruma içgüdüğü yatar. Başlangıçta eşinin aklını çeler; Özal basını suçlamaya bile hazırlanır. Ama kısa süre sonra gerçeğı öğrenir, çok üzölür ve Semra Özal'la evliliğı büyük bir krize girip çıkar.” Mehmet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 11. Peki bu arabanın hediye verilmesinin asıl sebebi nedir? Onu da Orhan Tokatlı anlatıyor: “1984 yılının 1 Ocagında, Anavatan Partisi iktidarı ilk yılını dolduruyor. Ülkede sürekli sıkıntı yaratan isimlerinden biri olan Zeki Küçükberber, Başbakan Turgut Özal'la yaptığı bir görüşmede otomobil ithalatının serbest bırakılması için bir öneride bulunuyor ve isteğı Resmi Gazete'de yayınlanan bir kararnameyle gerçekleşiyor. Bu kararlar Küçükberber, zamanla Türkiye'nin en büyük oto ithalatçıları arasına giriyor. Getirdiğı 'Jaguar' marka otomobilleriyle ünleniyor. Kararnameyle birlikte tartışmalar da başlıyor. Bunun üzerine ithalatçı Küçükberber ithalat iznini kopardığı başbakanının kızı ve damadına, dünyanın en lüks otomobilleri arasında sayılan milyarlık Jaguarlardan birini 'hiçbir karşılık beklemeden'

bir açıklama yaparak, bu ülkenin ilk çocuklu Başbakan'ı olduğunu ve bu tip haberlerin ailesinin sürekli göz önünde olmasından dolayı yapıldığını ima etmişti. Tüm bu olaylar ilgili çıkan haberler sonucunda, Özal'ın konu hakkındaki yorumlarına bakmak faydalı olacaktır:

“Biz çok normal aileyiz ama dediğim gibi bizden öncekilerin çocukları yoktu. Bizim çocukların her şeyi göze battı. Daha önce böyle bir şey olmadığı için çocuk faslı yoktu ortada. Zeynep ayrıldı ayrıldı, evlendi evlendi, yani bunun üzerine gelecek bir yanı yok. Ama maalesef gittiler. Ahmet ilk defa ortak “Star” televizyonunu kurduğu zaman korsan diye kıyamet kopardılar. Hâlbuki Anayasa’ya aykırı tarafı yok. Çünkü yurtdışı üzerinden, Avrupa üzerinden yayın yapıyordu. Ama ondan sonra o diyenlerin hepsi televizyon kurdu.”²⁵⁵

Buna ek olarak Özal imgesinin şekillenmesinde Semra Özal’a da özel bir parantez açmak gerekebilir. 1986 yılında Semra Özal tarafından kurulan Türk Kadını Güçlendirme Vakfı, onlarca ilde, geniş bir kadın topluluğu tarafından sahiplenildi. Her ne kadar “toplu nikâh organizasyonları yapıyor, kadınların eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi için kurslar açıyor, nüfus planlamasına yönelik etkinlikler düzenliyor, otobüslerle Doğu’ya sağlık hizmeti götürüyor”²⁵⁶ olsa da bu sahiplenme de tabii ki halk tarafından olumlu karşılanmadı. Çünkü verilen partiler, yapılan toplantılar, gazeteciler tarafından gözler önüne serilmekte ve harcanan paraların boyutları ortaya çıkmaktaydı. Halk da bunu hiçbir zaman hoş görmedi. Ayrıca Semra Özal’ın, başbakanlık konutunda her on beş günde bir, bakan eşleriyle toplantı yaptığı ve o toplantılarda hükümet nezdinde yanlış olarak nitelendirilebilecek hareketlere dikkat edilmesi gerektiğini belirttiği dedikoduları, Başbakan eşi olarak hükümet problemlerine dâhil olduğunun düşünülmesine neden oldu. Hatta TRT’ye bir telefon ile baş spiker ataması gerçekleştirdiği bile söylendi.²⁵⁷

Semra Özal’ın Papatyalar Vakfı da o dönemde popüler olduğundan dolayı çok fazla haber yapıldı. Akar’ın da zikrettiği üzere: “ANAP’ın kadın kolları teşkilatı gibi çalışan ve zengin işadamlarının eşlerinin katılımı ile ‘zenginleşen’

---

hediyeye ediyor.” Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 49. Ayrıca bkz. http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyedeliberalizm_1983-1989.pdf, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

²⁵⁵ Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 383.

²⁵⁶ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 235.

²⁵⁷ Mehmet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 16.

'Papatyalar Vakfı'nın geceleri, magazin basını için vazgeçilmez haber kaynaklarından biri haline geldi. Ancak daha önemlisi 'papatyalar vakfı' olarak ünlenen Türk Kadını Güçlendirme Vakfı'nın üyeleri ile devletten ihale alan patronlar arasındaki dolaysız ilişki bu vakfin bağış-hediye-ihale üçgeninde odaklaştığı kanaatini uyandırdı."²⁵⁸ Arol'un deyişiyse, "papatyalar farklıydı. Papatyalık için zengin ya da bürokrat hanımı olmak ve tavsiye edilmek gerekiyordu. Papatyalar, partinin güç gösterisi değillerdi. Onlar güçlerini hanımlar düzeyinde gösteriyor, kullanıyorlardı. Radyodan, televizyondan isimlerinin ilan edilmesini de istemiyorlardı. Ne gerek vardı ki?.. Onlar bir balo düzenleyip, gazetelere manşet olabiliyorlardı."²⁵⁹ Tüm bu olaylar, Özal ailesinin gündemden düşmemesine sebebiyet veriyor ve halkın gözündeki yerini sarsıyordu.

Nihayetinde Özal 26 Mart yerel seçimlerinden ağır bir yenilgiyle ayrılmış, SHP'ye karşı 39 ilin belediye başkanlıklarını kaybetmiştir. Özal, bu sonuçların ardından Cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymasına yönünde istişareler yapmaya başlamış ve görüşmeler sonucunda aday olacağını açıklamıştır. Öte yandan eşi Semra Özal'a göre Özal, hiçbir zaman Cumhurbaşkanı olmak istememiştir, Sadece gidişat onun bu tarafa yönelmesine sebep olmuştur.²⁶⁰ Cumhurbaşkanlığı ile birlikte Turgut Özal için, yeni bir dönem başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı süresince, ANAP'ın iplerini elinde sıkı sıkı tutmak ve başbakanları kontrol etmek istemiştir. Anayasaya aykırı olsa da her durumda kontrolü ele almaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır.

Özal'ın karakteristik özellikleri, hemen hemen onu tanıyan herkes tarafından anlatılmıştır. Bu açıdan Özal'ın öne çıkan özelliklerine baktığımızda onun: İnatçı, yapılanı unutmayan, açık sözlü, atılgan, çalışkan, değişik fikirlere açık

---

²⁵⁸ Rıdvan Akar, *a.g.e.*, s. 218.

²⁵⁹ Ender Arol, *a.g.e.*, s. 80.

²⁶⁰ Semra Özal'a göre, Cumhurbaşkanlığı konusu Turgut'un önceden tasarladığı bir düşünce değildi. Buna sonradan karar vermişti. Buna sebep olarak da şunu söylüyordu: "Uzun zamandan beri hep askerler Cumhurbaşkanı oluyor, artık Türkiye'nin demokrasiye geçtiğini bütün dünyaya ilan etmemiz lazım. Onun için bir sivil Cumhurbaşkanı gelirse, Türkiye'nin de demokrasiye ciddi şekilde geçtiğini dünyaya beyan etmiş oluruz. Bunun için şu anda elimde böyle bir fırsat var, bunu kullanmalıyım dedi. Bu konudaki amacı ve düşüncesi buydu." Yusuf Tümtürk, *a.g.e.*, s. 137.

olan, gözü kara, hazır cevap, cesaretli, halkla iç içe olmaktan çekinmeyen²⁶¹, kendine çok güvenen ve korkusuz bir insan olarak nitelendirildiğini görürüz. Amerikalı bir diplomata göre Özal, iyi bir taktisyen ve siyasal pazarlamacıdır, ayrıca nabza göre şerbet vermeyi çok iyi bilir. Herkese hoşuna gidecek şeyin nasıl söyleneceğinin gayet iyi farkında olan biridir.²⁶² Semra Özal, Özal'ı şu şekilde tanımlamıştır: “Herkesin fikrini almayı çok severdi. Son kararı kendi verirdi: ama herkesi dinlerdi.”²⁶³ Oğlu Ahmet'e göre de Turgut Özal:

“Ne tam bir İslamcı ne de tam bir laikti, ama her ikisini de kabullenmişti: ne tam bir gelenekçiydi ne de tam bir modernistti, ama her ikisini de içeriyordu: ne sadece Kur'an-ı Kerim'in hayranıydı: ne de sadece bilgisayar teknolojisinin, ama bir elinde Kur'an, diğer elinde bilgisayar olan bir kişiydi. Hem Washington'da hem de Mekke'de yaşamaktan oldukça memnun olur ve huzurlu bir hayat sürdürebilirdi: hem camiye giderdi, hem de plajda eşyle denize girmekten çekinmezdi: siyasi anlamda ne Doğucu idi, ne de Batıcı idi, ama her ikisini de özümsemişti ve bazen tezat gibi görünen, ama Özal'a göre oldukça normal olan daha birçok ikili karmalar gösterilebilir.”²⁶⁴

Zürcher'e göre ise Özal, “geri kalmış Doğu Anadolu Bölgesi'nin taşra kenti Malatya'dan geliyordu ve kendi çabalarıyla başarılı olmuş bir kişiydi. Onun mesleki yükselişi, köylülerin, gecekonduya yaşayanların, esnafın ve serbest meslek sahibi diğer kişilerin umut ve yükselme hırslarının somutlaşmış bir ifadesiydi ve Özal bunlara kendi dillerinde hitap edebiliyordu.”²⁶⁵ Halis Çetin ise onu “Özal ‘muhafazakar bir toplum mühendisi’ olarak bir yanda aile-din-toplum ve devlet konularında kültürel bir muhafazakarlık sergilemiş, öte tarafta sorunlara mühendis formasyonlarıyla daha modern, ussal, hukuksal bir açıdan yaklaşmıştır. Ayrıca, reformist ve değişime açık olan bir kişiliğe sahip olarak Türkiye'yi az gelişmiş ülke kompleksinden kurtarmış, halka ekonominin ne kadar önemli olduğunu göstermiş ve Türk insanının müteşebbis ruhunu harekete geçirmiştir”²⁶⁶ diyerek betimlemiştir.

---

²⁶¹ Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, s. 585.

²⁶² Mehmet Bayraktar, *a.g.e.*, s. 3.

²⁶³ Hayrullah Mahmud, *a.g.e.*, s. 135.

²⁶⁴ Ramazan Gözen, “Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika”, (ed. İhsan Sezal & İhsan D. Dağı), *Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat Zihniyet*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2001, s. 312-313.

²⁶⁵ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 408.

²⁶⁶ Halis Çetin, *a.g.e.*, s. 178, 212, 214.

Hasan Celal Güzel'e göre Özal, "pragmatik, pratik kuralcılığı sevmeyen, süratli çalışmayı seven, yalnız yumurta kapıya gelmeden de esas kararları vermeyen, hukuktan, maliyeden, maliyecilerden fazla hoşlanmayan, projeci, makro ekonomiden çok mikro yaklaşımları benimsemiş, ekonomik teoriden hazzetmeyen, ama uygulamadan hoşlanan, birçok projelerde imzası olan başarılı bir mühendis yöneticiydi ve kendi konuları dışındaki konulara fazla karışmayı sevmeyen biriydi."²⁶⁷ Alptemoçin'in sözleriyle, "Turgut Bey, (...) halkla çok iyi iletişim kuruyordu. Özellikle, ikili ilişkilerinde çok başarılıydı. Konuşurken, kolunu tutup, ikna edemediği kimse olduğunu zannetmiyorum. Onu izlemek, başlı başına bir eğitimdi."²⁶⁸ En yakın arkadaşı olan Kaya Erdem'e göre Özal, "çok zeki, aynı zamanda çalışkan bir kimseydi. İşini çok ciddiye alır, gece gündüz demeden konulara odaklanır, gerçekleşmesini takip ederdi... Statükodan hoşlanmazdı. Yenilik ve değişiklik taraftarıydı... Kendisine yeni görüşler ve reformlar önerecek gençlere yakınlık duyar, onları dinler ve gençleri üst görevlere getirmeye öncelik verirdi... İdeolojiden uzak, herkese yakın bir anlayıştaydı."²⁶⁹ Başdanışmanı Engin Güner tarafından Özal'ın en önemli meziyetleri, hümanizm ve sınırsız hoşgörü²⁷⁰ olarak ifade edilir. Atilla Yayla da Özal'ı şu şekilde tanımlamıştır:

"Özal'ın reformist ve politik kimliği şu 3 özelliği ile ortaya konulabilir. Özal, öncelikle vizyon sahibi bir siyaset adamıydı. Türkiye'nin geleceğini iyi okuyabiliyordu, ancak bu konuda kendisine yardım edecek yeterli bir kadroya sahip değildi. İkincisi, Özal her zaman ülke gündemini belirleyecek bir siyasi tarza sahipti. Medyadan çok fazlaca yararlanarak bütün dikkatleri üstüne çekebiliyor, söylediğiyle günlerce manşetlerde kalabiliyordu. Üçüncüsü, Özal halkın duygularına tercüman olabiliyor, halkın değerlerine katılıyor, saygı gösteriyor ve onları yerine göre savunuyordu, bunun sonucu olarak da halkla sıcak ilişkiler kurabiliyordu."²⁷¹

Yine Yayla'ya göre Özal, "sıradan insandan en büyük müteşebbise kadar herkese özgüven telkin etmiş, çalışırlarsa başarılı olabileceklerini anlatmıştır. Çok

---

²⁶⁷ Ercan Deva, *a.g.e.*, s. 105.

²⁶⁸ Ahmet Kurtcebe Alptemoçin, *a.g.e.*, s. 57.

²⁶⁹ Kaya Erdem, *a.g.e.*, s. 319-320.

²⁷⁰ Engin Güner, *a.g.e.*, s. 50.

²⁷¹ Atilla Yayla, "Turgut Özal'ın Siyasi Anlayışı ve Siyasi Liberalizm", (ed. V. Bıçak), *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması*, Friedrich Naumann Vakfı ve Liberal Düşünce Topluluğu Uluslararası Konferans, Ankara, 2001, s. 17.

çalışmanın, çok kazanmanın ve müreffeh bir hayat yaşamının meşru olduğunu söylemiştir. Pek çok kimsenin gözlerini açmasını, devleti ana geçim kapısı olarak görmek yerine bir iş kurmaya teşebbüs etmesini sağlamıştır.”²⁷² Bu farklı Özal tasvirlerine Tanıl Bora’nın konuyla ilgili tespitlerini eklemek gerekmektedir. Bora’ya göre Özal:

“Dinî kimliği milli birlik ve beraberliğin en sağlam aracı olarak sahiplenir, dinî ritüellere –sevdiği deyişle- ‘açık seçik’ iştirak ederken, buna ‘sivil’ -kendiliğinden bir görünüm kazandırmaya çalıştı. Yeni teknolojilere merakıyla, Batı’ya (esas, Amerika’ya) ilgisiyle, aile fertlerinin ‘hedonist’ hayat tarzıyla, protokolü gevşetmesiyle, modernlik tecrübesini de kendiliğindenleştiren-doğallaştıran bir imge kuruyordu... ‘Özgürlük’, ‘değişim’, ‘yenilikçilik’ gibi sola mahsus sayılan değerlere el koydu -‘ilerici muhafazakârlığı’ unutmayalım- bunlara ‘transformasyon’, ‘vizyon’ gibi yenilik imleyen Batılı-modern kelimeler ilâve etti.”²⁷³

Bir başka kişilik özelliği olarak Özal’ın çok mütevazı bir kişiliğe sahip olmadığını da verdiği demeçlerden ve yaptığı konuşmalardan anlamaktayız. Yakın geçmiş politikacılarını eleştirirken, kendisini her zaman onlardan daha üstün görmüş, her defasında onların yapamadıkları tüm icraatları, kendi iktidarının yapmış olduğunu belirtmekten çekinmemiştir. Ayrıca 24 Ocak Kararları’nı sadece kendisi tarafından hazırlanmış ve uygulamaya konulmuş ekonomik tedbirler olarak tanımlamıştır. Bu kararlar, başında Özal’ın olduğu bir kadro ile hazırlanmış olsa da Özal her zaman kendisini ön plana çıkarmayı seven bir karakter olduğundan dolayı, ‘Ben yaptım’ deyişi onunla bir bütün olmuştur.²⁷⁴ Özal anlaşılabilirce üzere: “Kimine göre tümüyle ‘kötü’, kimilerine göre ise 1940’lardan sonra ortaya çıkabilmiş ‘en büyük yenilik girişimcisidir.’”²⁷⁵ Yavuz, Özal’ı, “hayatın içinden ve

---

²⁷² Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, s. 587-588.

²⁷³ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, s. 404-405.

²⁷⁴ Kaya Erdem’in de konuyla ilgili söylediklerini burada belirtmekte fayda vardır; “24 Ocak Kararları, Özal ve ekibinin hazırladığı kararlar olarak anılır, tenkit ve takdir Özal’a yapılır. Gerçekte bu kararların kabulünü, Demirel Hükümeti’nin bir başarısı olarak algılamak gerekir, çünkü biz, bürokrat ve teknisyen olarak, bu kararlara yakın birçok program hazırladık. Fakat hükümetlerin hiçbiri (geçmişte Demirel hükümetleri de dahil) bu programları yürürlüğe koyma cesaretini gösterememiş, kamuoyu endişesi ve parti mülahazasıyla programları kuşa çevirmişler, dolayısıyla programların başarı şansı olmamıştır. Demirel’se 1980 yılının başında, bir azınlık hükümeti olmasına rağmen 24 Ocak Kararlarını eksiksiz yürürlüğe koyma cesaretini göstermiştir. Bu kararları Demirel Hükümeti’ne kabul ettirmesi Özal’ın en büyük başarısıydı.” Kaya Erdem, *a.g.e.*, s. 127.

²⁷⁵ Orhan Tokatlı, *a.g.e.*, s. 7.

hemen herkesin zorlanmadan kendinden bir şeyler bulabildiği, samimi, halka açık, duvarları olmayan, çağını doğru algılayan, güçlü kader anlayışı olan”²⁷⁶ biri olarak tanıtırken, Erdoğan’a göre Özal, “liberal bir Müslüman, modern bir dindar ve yenilikçi bir muhafazakardır.”²⁷⁷

Turgut Özal’ın olumlu olarak değerlendirilen özellikleri dışında, olumsuz özelliklerini de nitelendirenler olmuştur. Bazı yazarlara göre Özal, iktidarının ilk yıllarında değil de özellikle ikinci döneminde özellikle oy kaybetmeye başlaması sonrasında ve geçirdiği by pass ameliyatının etkisiyle farklı bir kimliğe bürünmüştür. Kaya Erdem de bunu onaylar nitelikte şu sözleri sarf etmiştir: “Özal’ın ameliyattan sonraki döneminde genel karakterinde değişiklikler gittikçe büyüdü. Eskiden hoşgörülü biri olan Özal’ın, görüşlerine karşı çıkan bakan ve üst düzey bürokratlara sinirlendiğini, hatta görevden alma arzusu gösterdiğini görüyordum. İlişkimizde de aynı ruh halini hissediyordum.”²⁷⁸ Gerçekten de ameliyatından sonra, Özal’ın yapıcı konuşmalarının yerine sert bir üslup egemen olmuştur.

Özal’ı negatif bir biçimde tasvir edenler arasındaki isimlerden biri olan Ertüzün, Özal’ı hayalci ve sosyal, iktisadi ve siyasi konularda bilgi eksikliği olan biri olarak tanımlamıştır.²⁷⁹ Bunun dışında bazı kişiler Özal için, “toplumsal-siyasal ahlaksızlığın artmasının baş müsebbibi, hayali ihracatın, köşe dönmeçiliğinin simgesi, piyasa ekonomisini ülkenin başına bela eden, hanedanıyla saltanatını sürdüren, sadece kendi hayrını düşünen ve Amerika’nın adamı olan bir kişi”²⁸⁰ şeklinde açıklamışlardır. Özal’ı “bir yakını ‘istediği zaman hiç renk vermez, Takiyeciliği iyidir’ diye tanımlarken, bir başkası, onun için ‘tipik bir Şark kurnazı’dır”²⁸¹ demiştir. Belki de bu negatif ve pozitif Özal tasvirlerini kısaca özetlemek açısından burada Çetin’in tarifine bakma yerinde olabilir:

“Özal, halka yakın durmaya özen göstermiş, müzakere, tartışma ve diyalogun önemine, özel sektörün gelişimine, sivil topluma ve statükoya karşı yenilikçiliğe

---

²⁷⁶ Mehmet N. Yavuz, *a.g.e.*, s. 51, 75, 79.

²⁷⁷ Mustafa Erdoğan, *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 246.

²⁷⁸ Kaya Erdem, *a.g.e.*, s. 232.

²⁷⁹ Tefvik Ertüzün, *a.g.e.*, s. 180.

²⁸⁰ Mehmet N. Yavuz, *a.g.e.*, s. 38.

²⁸¹ Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 10.

vurgu yapmış, devleti araçsal bir mekanizma olarak düşünmüş, ekonomide liberalliği, siyasette milliyetçiliği ve ekonomik rasyonalizmi, kültürde de muhafazakârlığı öne çıkarmıştır. Ancak, Özal'ın uyguladığı liberal-muhafazakâr politikalar, 1980 sonrası Türkiye'sinde: enflasyonun, dış borçların, hayali ihracatın, yolsuzlukların, rüşvet ve adam kayırmanın artması anlamında ahlaki bir çözümlenme: kentlerin köyleşmesi, işsizliğin, yoksulluğun ve bölüşüm krizinden kaynaklı sosyal sınıflar arasındaki gelir adaletsizliğinin artması anlamında da sosyolojik bir çözümlenme/çürümenin/dejenerasyonun yaşanmasına yol açmıştır.²⁸²

Bu bölümde, Turgut Özal'ın kişisel yaşam öyküsünden ANAP'ın kuruluş sürecine, iktidara gelişine ve oy kaybetmeye başlamasına uzanan çizginin genel bir muhasebesini sunmaya çalıştık. Bu genel çerçeveden hareketle bir sonraki bölümde, Osmanlı Dönemi'nden itibaren Türkiye'de mizah dergiciliği üzerine bir parantez açılacak, ardından Türkiye Cumhuriyeti döneminin en önemli mizah dergilerinden biri olan Gırgır Dergisi özelinde Turgut Özal'ın başbakanlık döneminde nasıl tahayyül ve temsil edildiği incelenecektir.

---

²⁸² Halis Çetin, *a.g.e.*, s.188-189.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MİZAH VE GIRGIR DERGİSİ

Çalışmamızın ilk bölümünde Turgut Özal'ın yaşamından kesitler sunarak, onun başbakanlığa doğru giden süreçteki yolculuğuna ve 1983-1989 yılları arasında başbakanlık döneminde izlediği politikalara genel hatlarıyla bakmaya çalışmıştık. Çalışmamızın bu bölümündeki amacımız, mizah ve karikatür tarihine odaklanarak, tarihimizde mizah dergiciliğinin ne şekilde ilerlediğini ve asıl konumuz olan Gırgır dergisinin 1983-1989 yılları arasında dönemin Başbakanı Turgut Özal'ı hangi yönleriyle ele aldığını tartışmaktır.

Bunun için öncelikle, mizahın ve karikatürün ne anlam ifade ettiğine değinilecektir. Ardından, Osmanlı Dönemi'nde yapılan mizah ve çizilen karikatürler genel hatlarıyla ele alınacak ve dönemin karakteristik yapısı açıklanacaktır. Devamında, aynı yöntemi izleyerek, Cumhuriyet Dönemi Türk mizahının tarihsel serüvenine parantez açılacaktır. Takip eden kısımda ise Gırgır Dergisi'nin kurucusu Oğuz Aral'dan bahsedilecek ve derginin kuruluş aşaması, yükselişi incelenecektir. Bu bölümün sonunda, 1983-1989 yılları arasında Gırgır Dergisi'nin, dönemin Başbakanı Turgut Özal'ı karikatürlerinde nasıl yansıttığı sorularına cevap aranacaktır.

1. “Cumhuriyet Öncesi Mizah”:

“Gölge etme başka ihsan istemem...”²⁸³

Mizah, insanları güldürmek için yazılan yazılar ve çizilen resimler olarak ifade edilmektedir. Ancak mizahta, sadece güldürme amacı yoktur. Mizah aynı zamanda kişilerin yanlışlıklarını ortaya dökerek, gerçekleri eğlenceli bir yolla sunmayı amaçlamaktadır. Kutay’a göre mizah: “Latife, şaka, alay, ciddi olmayan söz, edebiyatta bazı fikirleri şaka, nükte ve târizlerle süsleyip ifade eden yazı çeşidi, eğlendirici fıkralardır.”²⁸⁴ Cantek’e göre, “mizahı topluma ‘pansuman yapan’, topluma yardımcı olarak görenler ile iktidar mekanizmalarına yüklenen yarayı deşeni görünür kılan ‘neşter’ gibi kullanan iki farklı yaklaşım” söz konusudur.²⁸⁵ Yeniden Cantek’in söylediklerine bakacak olursak: “Mizah hayatın gözü, bütün resimlerin en renklisi... Hayatın dili, bütün seslerin en dayanıklısı... Kahkahanın patronu, özeti gözyaşının... Yasak edilenin hikâyesi... Şehre inmiş Timur fili. Abazan hayıflanmalar... Mizah memlekettir, yaşadığı yere benzer.”²⁸⁶ Oğuz Aral ise mizahı şöyle tanımlar: “Mizah, tabuların yıkıldığı ve saldıramayacağı otorite, saldıramayacağı bir fikir olmayan alandır. Her daim muhalif yönü vardır.”²⁸⁷ Köse’ye göre, “mizah, hayatın hızlı ve zorlayıcı akışında karşılaşılan sorunlara direnmeyi ya da farklı bir yerden bakarak uyumlanmayı ve kabullenmeyi kolaylaştıran alternatif bir yoldur.”²⁸⁸ Susa mizahı, “genel olarak komik bir dürtüyle başlayan, gülümseme veya gülme gibi bir tavırla biten, genelde hoşnutluk veren bir

---

²⁸³ Bu yazı Diyojen dergisinde Mehmet Ali Bey tarafından yazılmıştır. Cemal Kutay, *Osmanlı’da Mizah (1868-....) kişiler, olaylar, belgeler, çizgiler, dergiler...*, Acar Bilgi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 34.

²⁸⁴ *Ibid.*, s. 9.

²⁸⁵ Özge Mumcu, Türkiye’de Mizahın Anlamları Levent Cantek ile Söyleşi, düz. Okan Bensoy, “*Nasıl*” *Dergisi*, Sayı 6, İstanbul, Yaz 2011, s. 4.

²⁸⁶ Levent Cantek, *Şehre Göçen Eşek, Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 309.

²⁸⁷ Oğuz Aral, Söyleşi, *Kitaplık Dergisi*, Sayı 42, İstanbul, 2000, s. 27.

²⁸⁸ Aynur Köse, Geleneksel ile Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80’lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak, *Millî Folklor Dergisi*, Yıl 28, Sayı 111, Ankara, 2016, s. 118.

deneyimdir”²⁸⁹ şeklinde betimlemektedir. Boz’a göre ise mizah, “diğer insani zevkler gibi toplumsal bir olgudur. İnsanın sosyal hayatında değişmez, yıkılmaz ve kader gibi gösterilen olgulara karşı bir özgürleşme çabasıdır... Mizah, kurulu düzene, yolsuzluklara, sömürüye, mantık dışı kurallara, kör inançlara, kabalığa, işkenceye, baskıya karşı bir başkaldırı aracıdır.”²⁹⁰ Mizahı belirli metaforlar üzerinden tanımlayan Addison ise şöyle söylemektedir:

“Ailenin kurucusu Gerçek’ti ve Sağduyu’yu üretti. Sağduyu Ruh’u doğurdu. Ruh, yana doğru dal veren, Sevinç adlı bir bayanla evlendi ve ondan bir oğlu oldu: Mizah. Demek ki Mizah bu ünlü ailenin en gencidir. Yönelimleri çok değişik ana-babadan geldiği için, dalgalı ve değişkenlikler sunan bir yaradılışı vardır. Kimileyin ciddi havalara bürünüldüğü ve ciddi kurallar sergilendiği; kimileyin de tam bir umursamazlığa kapılarak garip kılıklara girildiği olur. Öyle ki, zaman olur bir yargıç denli ödünsüz, zaman olur bir sokak soytarısı denli maskara görünür. Ama anasından çok şey almıştır: tinsel durumu ne olursa olsun, hiçbir zaman, çevresindekileri güldürüp eğlendirmekten geri durmaz.”²⁹¹

Mizah karşımıza hem görsel hem de yazıya dökülmüş haliyle çıkmaktadır. Yazısız mizaha örnekler; fıkra, hiciv, şiir, tiyatro, sinema, pantomim, animasyon ve çizgi filmlerdir. Yazılı mizaha da mizah dergilerini ve karikatürleri örnek verebiliriz. Mizahın birçok ögesini bir arada toplayan dergilere de mizah dergisi adı verilmektedir. “Mizah dergileri, basit bir eğlencelik ya da basmakalıp bir düşünce sahası olmanın ötesinde, nitelikli olsun ya da olmasın, birer kültür üretim ve dağıtım araçlarıdır.”²⁹²

Mizahın yazılı örneklerinden ve en çok kullanılan türü olan “karikatürler üzerinden verilen mesajlar da gündelik yaşamın yalnızca sıradan bir yansıması değil, kamuoyu oluşturulabilen ideolojik ve manüplatif kurgu sahalarıdır.”²⁹³ Karikatürün anlamına baktığımızda, kelimenin İtalyancada kullanılan ‘caricare’ sözcüğünden geldiğini, daha sonra değişerek ‘caricatura’ olduğunu ve diğer tüm dillerde kullanılmaya başlandığını görürüz. Türk Dil Kurumu’nun karikatür açıklaması ise:

---

²⁸⁹ İsmail Yardımcı, Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 2, Uşak, 2010, s. 2.

²⁹⁰ Ufuk Boz, Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Türk Mizahı: Yeni Medyadan Bahattin Örneği, *Akdeniz İletişim Dergisi*, Sayı 21, Antalya, 2014, s. 143, 146.

²⁹¹ Robert Escartpit, *Mizah*, çev. Mehmet Yalçın, İmge Kitapevi, Ankara, 2016, s. 51.

²⁹² Sertaç Timur Demir, *Türkiye’de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet*, SETA Vakfı, İstanbul, 2016, s. 7.

²⁹³ Özge Mumcu, *a.g.e.*, s. 7.

“İnsan ve toplumla ilgili her tür olayı konu alarak abartılı bir biçimde veren, düşündürücü ve güldürücü resim”²⁹⁴ şeklindedir. Turhan Selçuk’a göre karikatür: “Bugünkü durumuyla ‘çizgiyle mizah’ yapma sanatıdır.”²⁹⁵ Turgut Çeviker için “kapsamı geniş, büyük bir sözcük”tür.²⁹⁶ Alsaç’ın sözleriyle karikatür, “insanların, varlıkların, olayların, hatta duygu ve düşüncelerin, davranışların doğayla ters düşen, olağan ile çelişen, böylece de gülünç olan yanlarını yakalayıp bunları kimi zaman yazıyla desteklenmiş abartılı, biçim bozmalarına uğratılmış çizimlerle bir gülmece anlatımına dönüştürme sanatıdır.”²⁹⁷

Abidin Dino ise şu şekilde tanımlamıştır: “Karikatürün içtimai silah olarak şiirden, yazıdan ve resimden daha kuvvetli olduğu bir gerçektir. Büyük halk kitlelerine hitap etmek isteyenler tarafından karikatürün en kısa yol olduğu bilinmektedir.”²⁹⁸ Karikatür sanatının öncülerinden olan Cemal Nadir Güler ise konuyla ilgili şunları söyler: “Ben karikatürü bir güzel koku gibi insana bir an zevk verdikten sonra elde bir boş şişe veya sarı leke bırakıp havaya karışan bir marifet olmaktan başka türlü anlıyorum. O ne palyaçoluktur, ne de göbek attıran, çeneleri ağrıtan kakkahadır. Bence karikatür insan beyninin muhtaç olduğu tebessüm ve tefekkürü(düşünceyi) temin eden bir güzel sanat olmalıdır.”²⁹⁹ Sezai Dumlupınar’ın sözleriyle karikatür: “Herhangi bir insan veya olay hakkında ayrıntıya girmeden kısa ve öz bir şekilde fikrin çizgilere aktarılması halidir. Karikatür, fikirlerin

---

²⁹⁴ Türk Dil Kurumu İnternet Sitesi, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59d49a571887a0.22170766, Erişim Tarihi: 11.07.2017.

²⁹⁵ İsmail Kar, *Karikatür Sanatı*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 19.

²⁹⁶ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü- Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Adam Yayınları, İstanbul, 1988, s. 21.

²⁹⁷ Yavuz Bayram, Türkiye’de Siyasi Karikatürün Yeri ve 11nci Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasi Karikatürlerin Çözülmesi, *Selçuk İletişim*, Yıl 6, Sayı 1, Konya, 2009, s. 109.

²⁹⁸ İsmail Kar, *a.g.e.*, s. 19-22’den akt. Gürkan Özocak, Türkiye’de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihani: İfade Özgürlüğü ve Karikatür, *TBB Dergisi*, Sayı 94, Ankara, 2011, s. 264.

²⁹⁹ Aşkın Ayrancıoğlu, *İnat-Yeryüzü Mizahı*, El Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 90’dan akt. İsmet Konak, “Türkiye’de Askeri Müdahaleler Sonrası Dergicilikte Mizah”, Yayımlanmamış Mezuniyet Projesi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, İstanbul, 2006, s. 14-15.

resimlendirilmiş hali olarak da tanımlanır.”³⁰⁰ Bu varsayımlarla hareket edecek olursak, karikatürde çizimi yapılan kişi ya da nesne okura abartılarak sunulur. İnsan figürlerinde özellikle kafalar vücutlara göre daha büyük ve belirgindir, cansız nesnelere de canlı gibi gösterilirler.

Bilindiği gibi, “basın tarihimizde daima en çok satan dergiler arasında yer alan mizah dergileri popüler kültür ve gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.”³⁰¹ Peki, Osmanlı Dönemi’nde mizah ve mizah dergileri ne zaman ve ne şekilde gündelik hayata giriş yapmıştır? Osmanlı Dönemi’nde mizah, matbaanın Avrupa’ya nazaran daha geç vakitte kullanılmaya başlanmasından dolayı, önceleri yazısız olarak var olmuştur. Her ne kadar matbaa çok geç kullanılmış olsa da gazete ve dergi çıkartmanın kaçınılmaz olduğu anlaşılmış ve daha sonra yayımlamaya başlanmışlardır. Bunun dışında İslam’ın getirmiş olduğu resim (suret) çizme yasağı da Osmanlı mizahının gelişmesinde olumsuz etkide bulunmuştur. Tüm bunlar, Osmanlı’da mizahın ortaya çıkmasını geciktirmiş olsa da Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk mizah dergisi, “1870’den tam kırk yıl önce, 1830’da Sultan İkinci Mahmud’un çok sevdiği Musahipleri klişelerini Said ve Abdi Beylerce çıkarılmak istenmiştir.”³⁰² Ancak II. Mahmud, bu fikri uygun bulmayarak, mizahın 40 yıl daha beklemesine neden olmuştur.

Osmanlı’daki mizah, sözlü mizahtır ve Selçuklu mizahından miras olarak kalmıştır. Bunlara en başta minyatür sanatı olmak üzere, Bektaşî fıkraları, Dede Korkut ve Keloğlan Masalları, İncili Çavuş fıkraları, Bekri Mustafa, Karagöz, Nasrettin Hoca fıkraları, Deli Dumrul, Yunus Emre şiirleri, Meddah oyunları ve Kavuklu Pişekâr gibi orta oyunları örnekleri verilebilir. Osmanlı’da mizah denilince, “ürün bolluğu ve bereketi simgeleyen cinsel organ sembolleri ve abartılı kadın figürlerinin görsel gücüne dayanan toprak ana tasvirleri, dönem mizahının önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır.”³⁰³ Osmanlı mizahının bu özelliği yüzünden, “Meşrutiyet döneminden sonra mizahta açık saçıklık yasaklanmış ve bu da Karagöz

---

³⁰⁰ Sezai Dumlupınar, *Tek Parti ve Mizah*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul, 2001, s. 1.

³⁰¹ Levent Cantek ve Levent Gönenç, *Muhalefet Defteri Türkiye’de Mizah Dergileri ve Karikatür*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 9.

³⁰² Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 21.

³⁰³ Oğuz Aral, *Söyleşi*, s. 42.

mizahının sonra ermesine neden olmuştur. Böylece Osmanlı'da özgür mizahçılık ortadan kalkmıştır.”³⁰⁴

19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Osmanlı'nın ilk mizah dergisi olarak nitelendirilen Diyojen, Teodor Kasap ve Namık Kemal tarafından çıkarılmıştır. Diyojen'den sonra, 1870 yılında Terakki Gazetesi cuma günleri ek olarak Terakki mizah dergisini yayımlamaya başlamıştır. 1871 yılında da Terakki Gazetesi, haftada 2 gün ek olarak Letaif-i Âsar adlı mizah dergisini çıkartmıştır. “Derginin son sayısı 28 Cemaziyelevvel 1289 (3 Ağustos 1872) tarihlidir. Üç farklı isim ve sıra numarası ile yayınlanan dergi 12 Safer 1287 (14 Mayıs 1879)- 28 Cemaziyelevvel 1289 (3 Ağustos 1872) tarihleri arasında Terakki, Terakki Eğlencesi, Letaif-i Âsar isimleri altında toplam 172 nüsha yayınlanmıştır.”³⁰⁵

Diyojen, ilk başlarda hem Ermenice hem Rumca hem de Fransızca, daha sonra Türkçe olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Bu dergi, Osmanlı yazılı mizahına ve batı tarzı mizahçılığa ilk örneği oluşturmuştur. Toplamda 183 sayı çıkmış, haftada bir kez yayımlanmış ve o dönemde en fazla kapatılan mizah dergisi olmuştur. Yazılar genellikle imzasız olarak çıkmıştır ancak biline göre, çoğu Teodor Kasap tarafından yazılmıştır. Diyojen “yayımladığı siyasi karikatürler ve mizahi yazılarla o dönemin Osmanlı yönetimini eleştirmiş; eşitlik, özgürlük, adalet ve meşrutiyetten yana tavır koymuştur. Ağır sansürün yeni başladığı sıralarda mutlakiyet yönetimini siyasi mizah yoluyla eleştirmesi üç kez kapatma cezası almasına ve 183. sayıdan sonra da bir daha yayımlanmamak üzere yasaklanmasına yol açmıştır.”³⁰⁶ İlk sayısında kullanılan: ‘Hükümetin ve halkın sorunlarına değinilecek, ülkemize yabancı olan şeylerle alay edilip, küçük görülecektir’ sloganıyla da derginin amacı açıklanmıştır.³⁰⁷ Yine bu ikili Diyojen'den sonra Hayal Dergisi'ni çıkarmışlardır. Bu dergide, Osmanlı mizahında önemli yeri olan Karagöz ve Hacivat işlenmiştir. 1873

³⁰⁴ Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. 54.

³⁰⁵ Gökhan Demirkol, Türkiye'nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, Ankara, 2016, s. 153.

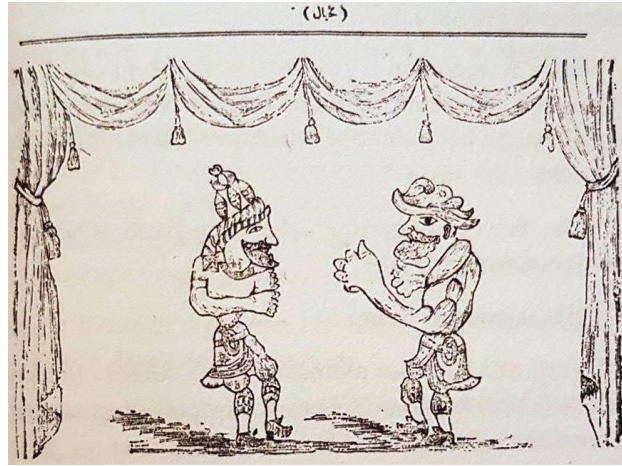
³⁰⁶ Hamza Çakır, Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 15, Konya, 2006, s. 161.

³⁰⁷ M. Bilal Arık, *Değişen Toplum Değişen Karikatür*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, İstanbul, 1998, s. 12.

yılında çıkarılmaya başlanan Hayal, 1878 yılına kadar Diyojen ile aynı şekilde haftada bir yayımlanmaya devam etmiştir. Hayal'den sonra Çapur Mehmet Tevfik 1876'da 'Çaylak' dergisini çıkarmıştır. Çaylak, kendisinden önceki yayının geleneğini bozarak, haftada üç kez yayımlanmıştır.

Karikatür 1: Diyojen Dergisi'nin 24 Kasım 1870 tarihinde Türkçe yayımlanan ilk kapağı.³⁰⁸

Karikatür 2: Hayal Dergisinde Karagöz (Çeşm-i Siyah) ile Hacıvat'ın (Hacı Evhad) ilk karşılaşmaları.³⁰⁹

³⁰⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Teodor_Kasap, Erişim tarihi: 09.12.2016.

³⁰⁹ Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 81.

Tanzimat döneminde çıkmış olan mizah dergilerine bakıldığında ciddi bir çeşitlilik göze çarpmaktadır. Bunlar: Diyojen (1868), Letaif-i Asar (Terakki Eğlencesi) (1870), Hayal (1871), İbretname-i Alem (1871), Çıngıraklı Tartar (1872), Latife (1873), İbretnüma-yı Alem (1873), Kamer (1873), Şariveri Medeniyet (1873), Şafak (1874), Tiyatro (1874), Kahkaha (1874), Latife (1874), Şarivari Medeniyet (1874), Kara Sinan (1875), Geveze (1875), Meddah (1875), Meddah (1876), Çaylak (1876), Asır'ın Eğlence Nüshası (1870), Kokonoz (1896), İncili Çavuş (1897), Davul / Daoul (1900), Molla Nasreddin (1906), Laklak (1907)³¹⁰ adlı dergilerdir.

Bu çeşitlilik, mizah dergiciliğine sansür uygulamalarının ve yasaklamaların da başlamasına neden olmuştur. Osmanlı döneminde, mizaha ve dergiciliğe çok fazla yasak uygulanmıştır. 1857 yılında Matbaa Nizamnamesi çıkarılmış ve bununla gazete ve dergilerin yayınları kontrol edilmeye başlanmıştır. 1858 yılında çıkarılan Ceza Yasası ile Osmanlı döneminde mizaha karşı ilk darbe vurulmuştur. Ardından 1864'te Matbuat Nizamnamesi ile gazete ve dergilerin çıkarılmasına ilişkin yetki devri yapılmış ve hükümet tarafından sakıncalı bulunan dergi ve gazetelerin, öncelikle uyarılıp daha sonrasında kapatılabilmelerine olanak sağlanmıştır. "Nizamnamede ayrıca dışarıda bastırılmış olup, Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar içeren gazete ve benzeri yayınların da ülkeye sokulması yasaklanmıştır."³¹¹ 1867 yılında çıkarılan Ali Kararname ile de basına daha çok sansür getirilmiştir. 1877'de II. Abdülhamit, mizah dergilerine yasak getirme girişiminde bulunmuş olsa da meclis bu sansürü kabul etmemiş, bu yüzden sadece kısıtlamalar getirilmiştir. II. Abdülhamid, tahta çıktığında, 40'a yakın mizah dergisi çıkmıştır. Padişah, basın konusundan olumlu düzenlemeler yapmış olsa da bir süre sonra baskılarını arttırmış, dergiler kapatılmaya ve yazarları sürgüne gönderilmeye başlanmıştır.

---

³¹⁰ Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede, Osmanlı dönemine katkıda bulunmuş karikatüristleri de belirtmekte fayda var: Teodor Kasap, Namık Kemal, Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ahmet Rasim, Katip Cemil Bey, Bursalı Tahir Bey, Cemil Cem, Rıfki, Münif Fehim, Ramiz, Cemal Nadir, Necmi Rıza, Orhan Ural, Şevki Çanka, Salih Erimez, Salih Cimcoz, Celal Esat Arseven, Sedat Nuri İleri, Aka Gündüz, Refik Halid Karay, Yusuf Ziya Ortaç, Orhan Seyfi Orhon.

³¹¹ Nevin Ünal Özkorkut, Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 3, Ankara, 2002, s. 73.

Osmanlı döneminde, padişahlar mizaha karşı baskıcı bir tutum göstermiş olsalar da en çok sansür görülen dönem, II. Abdülhamit dönemi olmuştur. Abdülhamit döneminden sonra özgürlük vaat eden İttihat ve Terakki de mizah dergilerine karşı büyük sansür uygulamış ve kapatma cezalarının verilmesine sebep olmuştur. “1879’dan 1908’e kadar mizah, sessizlik ve acı içinde boynu bükük ve dertli kalmıştır.”³¹² Ayrıca bu dönemde sözlü kültür daha ön planda olduğundan dolayı görsellik de sınırlı kalmıştır. Çizer sayısının azlığı ve dergilerinin basımının maddi açıdan kolay olmaması da yazıya görsel malzemedan daha çok yer verilmesine neden olmuştur.³¹³ Zürcher’e göre:

“1876-1888 yılları arasında, İstanbul’da her yıl dokuz ila on yeni dergi çıkıyor olsa da, 1888’de katı bir sansür uygulaması getirildiğinde, bu sayı yılda ortalama bire düşmüştür. Sansürcüler, siyasal konulara ilişkin herhangi bir şeyin, özellikle de liberalizm, milliyetçilik ya da meşrutiyetçilikle ilgili şeylerin tartışılmasını yasaklamışlardır. Günün siyasal ve toplumsal olaylarını anlamlı şekilde tartışmaktan men edilen gazete ve süreli yayınlar, sayılarını bilim, coğrafya, tarih, teknolojiye ilişkin ansiklopedik makalelerle ve edebiyat ürünleriyle doldurmuşlar; böylece, (henüz nüfusun sadece küçük bir parçası olan) Osmanlı okur kitesinin dış dünyadan haberdar olmasını sağlamışlardır.”³¹⁴

1878’de I. Meşrutiyet sona ermiş, böylece Osmanlı’da mizah için baskı dönemi yeniden başlamıştır. 1888’de Matbaalar Nizamnamesi ile kitap ve yabancı yayınların basımları özel izne bağlanmış ve ‘muzır’ olarak görülen yayınların satılması, dağıtılması ve taşınması suç olarak sayılmıştır. Abdülhamit döneminde yasaklanan yazarlar ve karikatürcüler, Jön Türklerle beraber Avrupa’ya sürgüne gönderilmişlerdir. Gittikleri yerlerde İttihat ve Terakki desteğine devam etmişler ve Abdülhamit’i eleştiren yayınlarda çalışmışlardır. Jön Türkler Avrupa’da da dergicilik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Londra’da Hayal (1895) ve Hamidiye (1896), Cenevre’de Beberuhi (1898) ve Tokmak (1901), Kahire’de Pinti (1889), Folkestone’da Dolap (1900), Mısır’da Curcuna (1906) gibi yayımlanan dergiler bu faaliyetlere örnektir.

24 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte, mizah gazeteciliği özgürlüğüne kavuşmuş ve 40’ı aşkın derginin çıkmasına da ortam

---

³¹² Cemal Kutay, *a.g.e.*, s. 73.

³¹³ Gökhan Demirkol, *a.g.e.*, s. 156.

³¹⁴ Eric Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 124-125.

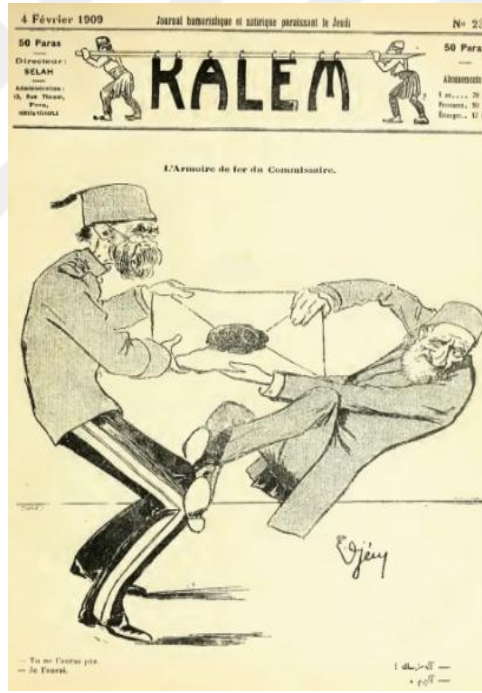
oluşturmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sözlü mizahın yerini yazılı mizah olarak bu dönemdeki ürünler Cumhuriyet mizahını etkilemiş ve ilk kadrolarının hazırlanmasına yardımcı olmuştur.³¹⁵ İttihat ve Terakki de mizahın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Yayımlanan bu dergiler, dönemin mizah açısından ne denli verimli olduğu konusunda fikir vermektedir. Ancak çoğu yazar takma isim kullandığı için, karikatürlerin kim tarafından çizildiği hiçbir zaman bilinmemiştir.³¹⁶

---

³¹⁵ Ferit Öngören, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s. 65.

³¹⁶ Dönemin bazı mizah dergilerine tarihsel sırası ile bakacak olursak: Boşboğaz ile Güllabi (1908), Hacivat (1908), Karagöz (1908), Kukuruk (1908), Mahkum (1908), Musavver Cellad (1908), Musavver Karnaval (1908), Adam Sen de (1908), Kalem (1908), Curcuna (1908), Çoşkun Kalemler (1908), Üç Gazete (1908), Temaşa (1908), Tonton (1908), Tavus (1908), Şakrak (1908), Şakacı (1908), Edeb Yahu (1908), Hoca Nasreddin (1908), Resimli Tonton Risalesi (1908), Zevzek (1908), Gagaburun ile İbiş (1908), Cingöz (1908), Çingirak (1908), El Üfürük Zeylen Körük (1908), Gavroş (1908), Ezop ile Karakuş (1908), Davul (1908), Geveze (1908), Dalkavuk (1908), Falaka (1908), Protesto (1908), Nekregu (1908), Karagöz (1908), Zuhurî (1908), Musavver Papağan (1908), Ebulhüda'nın Cinayetleri (1908), Zıdır (1908), İncili Çavuş (1908), Tasvir-i Hayal (1908), El Üfürük (1908), Hokkabaz (1908), İbiş (1909), Kharazan (Kırbaç) (1909), Lila (1909), Alem (1909), Dellal (1909), Haber Anası (1909), Haber Babası (1909), Trabzon'da Ahbab (1909), Şaka (1909), Ezop (1909), Neşter (1909), Coşkun Kalender (1909), Dertli Garip (1910), Lala (1910), Gramafon (1909), Resimli Eşref (1909), Nekregu ile Pişekar (1909), Eşref (1909), Laklak (1909), Kartal (1909), Püsküllü Bela (1909), İğne (1910), Cem (1. Dönem- 1910), Eşek (1910), Kahya Kadın (1910), Kibar (1910), Şark (1910), Dertli ile Garip (1910), Tokmak (1910), Gülünçlü Sahne-i Meddah (1910), Çimdik (1910), Guguk (1910), Hayal-i Cedid (1910), Musavver Şükufe (1910), Yeni Geveze (1910), Yuha (1910), Hande (1910), Alafranga (1910), El Malum (1910), Arzūhal (1910), Gıdık (1910), Cingöz (1911), Yeniçeri (1911), Münasiptir Efendim (1911), Çekirge (1911), Kara Sinan (1911), Kavlak (1911), Latife (1911), Şaka (1911), Serbaz (1911), Perde (1911), Tokmak (1911), Hayal (1911), Curcuna (1911), Gece Kuşu (1911), Zurna (1911), Bıdzak (1911), Adl ve İhsan (1911), Afacan (1911), Cici (1911), Ciddiyet (1911), Barbe (1911), Falaka (1911), Cart Beyim (1911), Baba Himmət (1911), Cadaloz (1911), Ne Münasebet (1912), Nasreddin Hoca (1912), Cem (1912), Kavlak (1912), Nay (1912), Eşek/2 (1912), Feylesof (1914), Leylak (1914), Soytarılar Alemi (1914), Vaveyla (1915), Pontikos (1916), Hande (1916), Şeytan (1918), Anafor (1918), Diken (1918), Dertli (1919), Deccal (1919), İstanbul'da Cadı (1919), Kafes (1919), Orta Oyunu (1919), Cadı (1919), Karikatür (1919), Efe (1919), Kaval (1920), Nilüfer (1920), Anadolu'da Peyam-ı Sabah (1920), Alay (1920), Yarım (1920), Tatlı Sert (1921), Yeni Eğlence (1921), Gülyüz (1921), Anadolu'da Kalem (1921), Ayine (1921), Eğlence (1921), Babalık (1922), Aydede (1. Dönem) (1922), Akbaba (1. Dönem) (1922), Zümrüd-ü Anka (1922), Nefir (1922), Davul (1922), Peyam-ı Sabah (1922). Ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan Demirci, *Mizah Dergilerimizde Yazının Serüveni, İmge Öyküleri*, Yıl 1, Sayı 5, Ankara, 2005, s. 77-81., Zeynep Kamiloğlu, *Penguen Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi, Milli Folklor Dergisi*, Yıl 25, Sayı 98, İstanbul, 2015, s. 166-167., Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, s. 57-61., Ufuk Boz, *a.g.e.*, s. 149., Atıla Özer, "Türk Mizah Dergileri ve Karikatür

II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük atmosferinin mizah dergileri açısından besleyici olduğu tam da bu noktada söylenebilir. Söz konusu atmosfer içinde ve bu atmosfere bağlı olarak “gazete ve dergi sayısında önemli bir artış olduğu bilinmektedir.”³¹⁷ Bu yıllarda karşımıza çıkan ilk dergi Kalem dergisi olmuştur. Refik Halit Karay'ın da Kirpi adıyla kadrosunda bulunduğu Kalem Dergisi sayesinde, Osmanlı mizah hayatına Karikatürist Cemil Cem girmiş, Batı tarzı mizah eserleri yayınlayarak hem İkinci Meşrutiyet dönemine hem de bir sonraki döneme damga vuran bir karikatürist olmuştur. “Dergisinde dönemini eleştiren ve yöneticilerle amansızca savaşan Cem, verdiği örneklerle kendisinden sonraki kuşaklara önemli gerçekler bırakmıştır.”³¹⁸ Cem, Cumhuriyet'in ilanından sonra da kendi adını taşıyan bir mizah dergisi çıkartmış, ancak iktidar eleştirisi yaptığı için ikinci yılın sonunda kapatılmıştır.

Karikatür 3: Cemil Cem'in 4 Şubat 1909 tarihli 23 sayılı Kalem Dergisi'nden bir karikatürü.³¹⁹

Sanatındaki Değişmeler”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 9, Eskişehir, 1991, s. 225-226., Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s. 13-79.

³¹⁷ Nevin Ünal Özkorkut, *a.g.e.*, s. 78.

³¹⁸ Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, s. 6.

³¹⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemil_Cem. Erişim Tarihi: 17.10.2016.

İkinci Meşrutiyet ile başlayan ve mizah dergilerinin kısmen istifade ettiği özgürlük havası, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından bitişine kadarki sürede yerini baskıya bıraktı. Bu yıllarda yayınına devam ettiren tek bir dergi vardı, o da Karagöz idi. Karagöz 1908 yılında yayın hayatına başladı ve 1935 Ocak ayına kadar yayımlarını devam ettirdi. Aradaki bir aylık kapanma devresi sonrasında, 1950 yılına kadar mizah dergisi olarak çıkarılmaya devam etti. Savaş sonrasında başlayan mütareke ile basın ikiye ayrıldı. Ankara'da hala mizah dergilerinin basımı yapılmamaktaydı, bu yüzden İstanbul'da yayımlanan dergilerin bir kısmı İstanbul taraftarı bir kısmı Ankara taraftarıydı. Sonrasında başlayan Kurtuluş Savaşı mücadelesi basını da halk gibi ikiye ayırdı. Bir kısım yayın İstanbul Hükümeti tarafını tutarken, diğer kısım ise savaşta emek harcayanların ve Anadolu'nun tarafını tuttu. Bu ayrışmanın bir tarafı olan ve 1922 yılında çıkan Refik Halit Karay'ın *Aydede*'si milli mücadele karşıtı olan gruptaydı. Bunun karşısında, Sedat Simavi'nin *Güleryüz*'ü Millî mücadeleye destek veriyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'u destekleyen *Aydede*, savaşın kazanılmasıyla kapatıldı, yerine *Akbaba* dergisi kuruldu ve "imparatorluğun yok olmasıyla birlikte geleneklere bağlı, eleştirel yönü ağır basan halk gülmececi yerini bireye dayalı, eleştiriye mesafeli bir mizah anlayışına bıraktı."³²⁰ Böylece Türk mizah dergiciliğinde önemli bir kilometre taşı olacak *Akbaba* dergisi raflarda yerini almaya başladı. Bu süreç Cumhuriyet dönemi mizah dergilerinin genel manzarası için tarihsel bir zemin oluşturdu.

---

³²⁰ Aynur Köse, *a.g.e.*, s. 120.

2. “Cumhuriyet Dönemi Mizah Dergileri”:

“Dünyanın her yerinde devlet adamları eleştiriye hararetle taraftar görünürler, fakat fiili surette eleştiri yapan gazetelerden hoşlanmazlar.”³²¹

Mizah dergileri Cumhuriyet’in ilk yıllarında, siyasetten çok, inkılaplar ve yapılan yeniliklerle ilgilenmişlerdir. 2. Dünya Savaşı’nın son bulduğu tarihe kadar devam eden bu dönemde, karikatür gazetelere yerleşmiş, ilk çizgi roman yapılmış, karikatür albümleri basılmış ve karikatür sergileri açılmıştır.³²²

Cumhuriyet döneminde çıkarılmaya başlanan mizah dergilerine³²³, dönemin getirmiş olduğu yenilikler karşısında çok fazla şans verilmemiştir. Ancak,

---

³²¹ Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s. 148.

³²² Ferit Öngören, “Türk Mizahı ve Karikatürü”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İstanbul, 1983, s. 1435’den akt. Gürkan Özocak, *a.g.e.*, s. 269. Ayrıca bkz. M. Bilal Arık, *a.g.e.*, s. 17.

³²³ Cumhuriyet dönemi bazı mizah dergilerinin, yayımlandığı yıllara göre sıralanmış hali şöyledir: Gülyüz (1921), Kelebek (1923), Hav (1923), Tilki (1923), Zümrüt Anka (1924), Karatepeli (1924), Gelincik (1924), Guguk (1924), Leylek (1924), Yeni İbiş (1924), Resimli Dünya (1924), Kelebek (1924), Papağan (1924), Resimli Yurd (1924), Cingöz (1924), Sivri Sinek (1925), Vay Vay (1925), Diken (1925), Devekuşu (1925), Gölge (1926), Davul (1927), Çalçene (1927), Pist (1927), Kaynana (1927), Yeni Kalem (1927), Traş (1927), Nasreddin Hoca (1927), Papağan (1927), Cem (1927), Şeytan (1927), Babacan (1928), Kahkaha (1928), Yeni Köroğlu (1928), Mehtab (1928), Gel Keyfim Gel (1928), Ali Ağa (1929), Kartal (1929), Boşboğaz (1930), Kalem (1930), Bravo (1930), Alay (1931), Eğlencelik (1931), Amcabey’e Göre (1932), Yedigün (1933), Karagöz (1935), Hemşeri (1935), Kambur Felek (1935), Ayvaz (1936), Yeni Köroğlu (1936), Karikatür (İlk yayın 1936, İkinci Yayın 1990), Babahindi (1937), Dalkavuk (1938), Papağan (1938), Şaka (1940), Hoca Nasreddin (1940), Amcabey (1942), Babacan (1943), Keloğlan (1945), Markopaşa (1946), Lala Paşa (1947), Ali Baba (Kırk Haramilere Karşı) (1947), Geveze (1947), Alay (1947), Malumpaşa (1947), Merhumpaşa (1947), Şeytan (1947), Başdan (1948), Ali Dayı (1948), Dede (1948), Hür Marko Paşa (1949), Yedi-Sekiz Hasan Paşa (1949), Bizim Paşa (1949), Öküz Mehmet Paşa (1949), Paşa Marko (1949), Nuh’un Gemisi (1949), Hayret (1950), Meydan (1950), Kara Kedi (1951), Marko Polo (1951), Yeni Harika (1951), 41 Buçuk (1952), Çamur (1952), Adembaba (1952), Tokatname (1953), Şakacı (1953), Dalkavuk (1953), Tef (İlk yayın 1954, İkinci Yayın 1960), Matrak (1954), Bacanak (1954), Şey (1954), Pastırmacı Bacanak (1955), Zılgıt (1955), Çimdik (1955), Dolmuş (1956), Sürsülük (1956), Çivi (1956), Düdük (1957), Makara (1957), Taş (1958), Taş-Karikatür (1959), Nörüyon (1959), Eğlencelik (1959), Külah (1960), Deccal (1960), Vur Abasıza (1960), Mırnav (1961), Kepçe (1961), Zübük (1962), Şamar (1962), Amcabey (1963), Pardon (1964), Balo (1965), Şamar (1966), Deli (1967), Donkişot (1968), Mantar (1968), Nuh’un Gemisi (1969), Ustura (1969), Karikatürk (1970), Balon Dünya (1971), Gırgır (1972), Hovarda (1973), Köroğlu (1974), Mülâyim (1975), Çarşaf (1975), Fırt (1976), Deve (1977), Çuval (1978), Mikrop (1978), Fırça (1979), Laklak (1980), Ses Atmaca (1981), Gümgüm (1982), Sıfır (1983), Bulvar Dergi (1984), Limon (1985), Salata (1986), Hoşaf

karikatür dünyasında olumlu gelişmelerin çoğunluğu da bu dönemde gerçekleşmiştir. Kurtuluş Savaşı sonrasında, mizah dergileri, zaferi sevinçle karşılayan yazılar yazmış ve bu yönde karikatürlere yer vermişlerdir. Ancak siyasi düşünce olarak CHP'ye yakın olmak durumunda kalmışlar ve bu yüzden siyasi bir eleştiri yapamamışlardır. “Özellikle ellili yıllara kadar ülke liderleri mizaha konu edilmediği gibi kesinlikle karikatürleri çizilmemiştir. Atatürk'ün dönemi süresince hiç karikatürü yapılmamıştır. İnönü ise Cumhurbaşkanlığı'nı bıraktıktan sonra karikatürlere konu olabilmıştır.”³²⁴

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, mizah dünyası için yenilikler başlamıştır.³²⁵ Dönem mizahında kullanılan konular: 1928 Harf Kanunu, Sevr

---

(1987), Mazete (1988), Hıbrır (1989), Avni (1989), Pişmiş Kelle (1990), Leman (1991), Tantana (1992), Baba (1993), Keskin Ustura (1994), HBR Maymun (1995), L-Manyak (1996), Dinazor (1997), Yalaka (1998), Soyтары (1999), Atom (2000), Lombak (2001), Arıza (2001), Timsah (2001), Yırtık Krampon (2001), Penguen (2002), Gaddar Davut (2003), Kakalak (2004), Küstah (2005), Fermuar (2006), Uykusuz (2007), Caf (2008), Delidolu (2009), By Ramlık (2010), Puhuu (2011), Harakiri (2011), Bayan Yanı (2012), Ot (2013), Kafa (2014), Hacamat (2015), Hüsnü Mizah (2016). Ayrıntılı bilgi için bkz. Cihan Demirci, *a.g.e.*, s. 77-81., Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, s. 63-75., Yavuz Bayram, *a.g.e.*, s. 112., Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s. 82-141.

³²⁴ Levent Cantek, *Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 157.

³²⁵ Cumhuriyet dönemi mizahçılarına bakacak olursak: Abidin Dino, Ahmet Rasim, Ali Ulvi Ersoy, Altan Erbulak, Atilla Atalay, Avni Odabaşı, Aziz Nesin, Aziz Yavuzdoğan, Bedri Koraman, Behiç Ak, Betül Yılmaz, Burhan Felek, Burhan Solukçu, Bülent Oran, Cafer Zorlu, Cemâl Arıç, Cemal Nadir Güler, Cemil Cem, Cihan Demirci, Doğan Güneş, Eflâton Nuri Erkoç, Emre Senan, Engin Günaydın, Ercan Akyol, Ercüment Ekrem Talû, Erdal Alay, Erdal Belenlioğlu, Erdil Yaşaroğlu, Erhan Yalvaç, Ergün Gündüz, Ersin Karabulut, Fahri Celalettin, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ferit Öngören, Ferruh Doğan Akdilek, Haldun Taner, Halil Nihat Boztepe, Hamit Duru, Hasan Hüseyin, Haslet Soyöz, Hüseyin Hulki Onaran, Hüseyin Mumcu, Hüseyin Rahmi Gürpınar, İlhan Önal, İsmail Gülgeç, Kâmil Masaracı, Kemal Aratan, Kemal Gökhan Gürses, Kozma Togo, Levent Gönenç, Mehmet Polat, Mehmet Sönmez, Meral Onat, Meral Simer, Meray Ülgen, Metin Üstündağ, Mustafa Mim Uykusuz, Münif Fehim Özarman, Namdar Rahmi Karatay, Necmi Rıza Ayça, Nehar Tüblek, Neyzen Tevfik, Nezih Danyal, Nihat Bali, Nihat Genç, Nurettin Artman, Oğuz Aral, Oktay Verel, Orhan Kemal, Orhan Seyfi Orhon, Orhan Ural, Osman Cemal Kaygılı, Özcan Yaltı, Özer Aydoğan, Perteve Ertün, Peyami Sefa, Piyâle Madra, Ramiz Gökçe, Ratip Tahir Burak, Rıdvan Bağış, Rıfat Ilgaz, Sabahattin Ali, Salih Erimez, Salih Memecan, Sami Caner, Savaş Dinçel, Sedat Nuri, Selçuk Demirel, Selçuk Erdem, Selma Emiroğlu, Semih Balcıoğlu, Serdar Günbilen, Sermet Muhtar Alus, Seydali Gönel, Seyit Ali Aral, Suat Yalaz, Şadi Dinççağ, Şevki Şenkaya, Şinasi Revi, Tan Oral, Tekin Aral, Tonguç Yaşar, Tufan Selçuk, Tuncay Akgün, Turhan Selçuk, Umut Sarıkaya, Ümit Yaşar, Vedat Özdemiroğlu, Vedat Saygel, Yalçın Çetin, Yalçın Kaya, Yaşar Tonguç, Yiğit Özgür, Yurdağın Göker, Yusuf Ziya Ortaç, Zahir Güvemli, Zeki Beyner. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Balcıoğlu ve Ferit

Antlaşması, azınlıkların durumu, belediyeler, kadın erkek ilişkileri, moda ve siyaset olmuştur. 1928 yılında yeni harflerin kabulü ile Türkçe harflerle yazılmaya başlanan dergiler ilk başta okur kaybı yaşamışlardır. Ancak hükümet bu zararı gidermek için 27 Mart 1930 tarihinde, yeni geçilen Türk Harflerini kullanan Gazetelere Prim ödenmesini sağlayacak bir kanun çıkarmış ve zor durumda kalan gazete ve dergilere yardım etmiştir. Bununla birlikte, 9 Ağustos 1930 yılında CHP dışında Mecliste yeni bir parti olarak Serbest Fırka'nın kurulması, siyasi mizahın yönünü değiştirmiştir.

1931 ve 1938 yıllarında CHP tarafından Matbuat Kanunu çıkarılmış ve basın üzerinde yapılan baskılar artmaya başlamıştır. Böylece mizah, siyaseti bırakıp yeniden kendini eğlenceli konulara yöneltmiştir. Ardından, Türkiye'nin 2. Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, sıkıyönetim ilan edilmiş ve bununla beraber, gazete ve dergilerin baskılarına müdahaleler başlamıştır. Bu sebeplerden ötürü, kısa bir durgunluk yaşayan mizah dergiciliği, 1945 yılında çok partili hayata geçişle beraber bugünkü haline kavuşmuştur. Balcıoğlu ve Öngören bu dönemde yaşananları şu şekilde özetlemiştir:

“Cumhuriyetin ilk yılları düşünce ve kültür hayatı bakımından oldukça renkli ve özgür bir dönemdir. Bu canlılık mizah basınına da yansımış ve oldukça hareketli bir dönem geçirilmiştir ve çizgiler özgürce yansıtılmıştır. Bu süreç, İzmir suikastı teşebbüsü, Şeyh Sait İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetlerinin yönetici elit üzerinde bıraktığı olumsuz etki nedeniyle kesintiye uğramıştır. Hükümet bu olayları öne sürerek bütün yayın hayatını sıkı bir denetim altına almıştır... Yeni dönemde mizah basını olabildiğince tekdüze, siyasi gülmeceден uzak, kısır bir sürece girecektir.”³²⁶

1923 ile 1950 yılları arasında baktığımızda yayımlanan mizah dergilerinin ortak özellikleri, CHP iktidarını yani tek parti dönemini eleştirmek isteyip eleştirememeleri olmuştur.³²⁷ Bu dönemde ele alınması gereken iki önemli mizah dergisi vardır: Akbaba ve Markopaşa. Şimdi yapacağımız şey bu dergilerin temel karakteristiklerine bakmak olacaktır.

Bir önceki alt başlıkta bahsetmiş olduğumuz Aydede dergisinin kapatılmasından sonra kurulan, Akbaba mizah dergisi 7 Aralık 1922 tarihinde Orhan

---

Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, s. 6-87., Hıfzı Topuz, *a.g.e.*, s. 143-287., Turgut Çeviker, *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi, 1923-2008*, NTV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 287-527.

³²⁶ Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, s. 71. Ayrıca bkz. Sezai Dumlupınar, *a.g.e.*, s. 4.

³²⁷ Levent Cantek ve Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 13.

Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç tarafından, Pazartesi ve Perşembe günleri 4 sayfa halinde çıkarılmaya başlanmıştır. Daha sonra günlerinde değişiklik olmuş, dergi Çarşamba ve Cumartesi günleri çıkmış ve son olarak da 20 sayfaya ulaşarak sadece Perşembe günleri yayımlanmıştır. 1925 yılında yasalaşan Takrir-i Sükûn kanunu ve 1929 ekonomik buhranı ile devam eden süreçte mizah basınının en kısır dönemini yaşadığı görülmüştür. Ancak bu durum 1933 yılında Akbaba dergisinin yeniden yayın hayatına başlamasıyla sona ermiştir. Yine de yasağın ardından çizerlerin tedbiri elden bırakmadıkları ve iç politikadan ziyade dış politikaya yöneldikleri göze çarpmıştır.³²⁸ Dönemin getirmiş olduğu bu düşünce tarzı, Akbaba'nın karikatürlerinde daha çok kadın, barış, aşk, sevgi, güzellik, cinsellik gibi kavramları temsil eden simgesel nesnelere kullanılmasına neden olmuştur.³²⁹

Akbaba'yı dönemin en etkili dergisi olarak düşünebiliriz. Arada çok fazla kapatılma durumuyla karşı karşıya kalmış olsa da dergi 1978'e kadar yayınlarını devam ettirir. Üç ayrı dönemde yayımlanan Akbaba'nın ilk yayımı, 1922'de başlayıp 1931'de sonlanır. Derginin kapanması, büyük ölçüde satışların düşmesine bağlıdır. 1933 yılında başlayan ikinci dönem 1949 yılında kapanır, 1952 yılında başlayan son dönem ise 1977'de nihayetlenir.³³⁰ Başlarda, sosyalist bakış açısıyla, DP'ye muhalefet yapan bir mizah dergisi olarak hafızalarda yer tutsa da sonraki süreçte CHP'ye karşı da bir tavır takınır. 27 Mayıs darbesinden sonra yeniden DP'yi eleştirmeye başlar. Darbe sonrasında mizah yayıncılığının durağan bir döneme girmesi Akbaba'yı çok fazla etkilemez. Çünkü Akbaba'nın siyasi iktidarla ilişkisi her zaman iyi olduğundan, uzun zamanlar yayımlanmaya devam eder. O dönemde yayımlanan birçok mizah dergisi vardır ancak hiç birisi Akbaba kadar ses getirememiştir.

---

³²⁸ Sezai Dumlupınar, *a.g.e.*, s. 251-252.

³²⁹ Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü- Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, s. 185.

³³⁰ Levent Cantek, *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*, s. 47.

Karikatür 4: 29.11.1923 tarihli, 103 sayılı Akbaba Dergisi kapağı. “Türkiye Cumhuriyeti ve aldığı miras.”³³¹

Akbaba dergisi dışında, Cumhuriyet mizah tarihi için önemli olan bir başka dergi, Markopaşa mizah dergisidir. Markopaşa 25 Kasım 1946 tarihinde, Aziz Nesin ve Sabahattin Ali tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Bir önceki bölümde bahsetmiş olduğumuz ve içlerinde Turgut Özal’ın da bulunduğu grubun Tan Gazetesi baskını sonrasında, Tan Gazetesi’nde çalışanlar işsiz kalmışlar ve Markopaşa Dergisi’ni çıkarmaya başlamışlardır. Aziz Nesin’in Tan Gazetesi’nde yazdığı ‘Markopaşa’ya Şikayet’ adlı yazısı, derginin isim babası olmuştur. Mustafa Mim Uykusuz da derginin çizgilerini oluşturmuştur.³³² Toplam 4 sayfadan oluşan dergi, siyah beyaz basılmış ve çok nadir renk kullanılmıştır. İlk başlarda: “Halk için haftalık siyasi mizah gazetesi”³³³ sloganıyla yayınlansa da dergiye açılan davalar sonrasında Markopaşa’nın kapağında derginin tanıtımı için: ‘Yazarları hapisanede

³³¹ <http://ismailsen.com/?p=713>, Erişim Tarihi: 16.11.2016.

³³² Semih Balcıoğlu, Markopaşa döneminde iktidar tarafından yapılanları anlatmak amacıyla Mim Uykusuz ile Cemil Cem’i şu sözlerle karşılaştırmış ve dönemi bize özetlemiştir: “Nasıl ki Cemil Cem için Osmanlı döneminde Abdülhamit’e karşı çizdiği karikatürler unutulmazsa, Mim Uykusuz’un da Markopaşa’da çizdikleri hiçbir zaman unutulmaz. Türk basını ikisine de nedense (!) karikatür çizdirmemek için direndi durdu. Biri Cumhuriyet döneminde çizemedi, öbürü de Demokrasi (!) döneminde... Markopaşa Dergisi’nde o alışılmışın dışındaki karikatürleri çizen delikanlıya ‘komünist’ damgası vurulmuş, ne olup bittiğini anlamadan kendini cezaevinde bulmuştu.” Semih Balcıoğlu, *Memleketimden Karikatürcü Manzaranı*, Can Yayınları, İstanbul, 2003, s. 295-296.

³³³ Levent Cantek, *Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*, s. 22.

olmadığı zamanlar çıkar’ veya ‘Toplatılmadığı zamanlar çıkar’ sloganları kullanılmıştır. İnönü dönemine gelindiğinde, siyasi düşüncesini değiştirmiş ve muhalefet yapan bir dergi halini almıştır. Mizah dergisi olmasına rağmen, yazılara, karikatürlere daha fazla yer verilmiştir. Altmış bin tiraja ulaşarak o güne kadar çıkan dergilerin ulaşamadığı satış rakamlarını görmüştür. Levent Cantek Markopaşa’yı: “Cumhuriyet tarihinin kaotik bir döneminde yayımlanan, yaşananların tanığı ve aktörü olmak gibi sorunlu bir sorumluluğu taşıyan mizah gazetesi ve dönemin en etkili ve rahatsız edici yayını”³³⁴ şeklinde tarif etmiştir.

Dergiye çoğu kez dava açılmış ve sahipleri birçok defa tutuklanmışlardır. Son olarak, Aziz Nesin’in hapse atılması ve Sabahattin Ali’nin şüpheli ölümü sonrasında dergi, 1947’de kapatılmıştır. Yayın hayatı boyunca iktidarı desteklemiş olan dergi, siyasi ilişkilerini etkilemek istemediğinden mizahın şeklini değiştirmiş, eğlence ve erotizm temaları işlemiştir. Daha sonrasında tek parti döneminin kısıtlayıcı uygulamaları sebebiyle, Cumhuriyet Halk Partisi ile anlaşmazlığa düşmüş ve ona muhalefet eder hale gelmiştir. En önemlisi, Markopaşa mizah hareketi, Türkiye’deki siyasî iktidara karşı ilk gerçek muhalefeti oluşturmuştur.³³⁵

Karikatür 5: 25 Kasım 1946 tarihli Markopaşa Dergisi’nin birinci sayısı kapağı³³⁶

³³⁴ Ibid., s. 7.

³³⁵ Ferit Öngören, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 438.

³³⁶ Levent Cantek, *Markopaşa*, s. 46.

Markopaşa kapatıldıktan sonra, Ali Baba (Kırk Haramilere Karşı) (1947), Alay (1947), Lalapaşa (1947), Mazete (1947), Bekri Mustafa (1947), Merhaba Körkadı (1947), Hür Marko Paşa (1949), Bizim Paşa (1949) gibi sayısız taklitleri çıkmıştır. Aziz Nesin tarafından Medet (1950), Zübük-Markopaşa (1962) adlarıyla yapılan devam dergileri de aynı başarıyı yakalayamamışlardır.³³⁷ Bu dönemde, Necip Fazıl Kısakürek 1947 yılında, 3 sayı sürecek olan Borazan adlı dergiyi çıkarmıştır. Bu sırada Geveze (1948) adlı dergi de Markopaşa'yı devam ettirmek adına yayımlanmaya başlamıştır. Aziz Nesin ve Mustafa Mim Uykusuz tarafından, Markopaşa kapandıktan sonra Zincirli Hürriyet ve Başdan dergileri çıkarılmıştır. Tüm bunların sonları da Markopaşa gibi olmuş ve kapatılmışlardır. Adnan Menderes ve Demokrat Parti dönemiyle beraber, mizah dergileri, siyasi hayatla yeniden uğraşmaya başlamışlardır. Hale Öğdü, bu dönemde yaşanan baskıları şu sözlerle anlatmıştır:

“DP iktidarının ilk icraatından biri, muhalefetteyken vaat etmiş olduğu gibi, hukuk ve basın uzmanlarının da katkısıyla mukayeseli hukuk bakımından dünyanın en demokrat ve hürriyetperver yasalarından olduğu ileri sürülen bir metni meclisten geçirmek oldu... Muhalefetin insafsız ve fesat dolu olduğunu iddia ettikleri saldırıları karşısında, özellikle basını susturmayı öngören girişimlere başladı. On yıl içinde hem basın yasasında hem de basını etkileyen diğer yasa ve kararnemelerde kısıtlama ve baskıyı artıran onlarca değişiklik yapıldı.”³³⁸

‘50 kuşağı’ olarak adlandırılan mizahçılar, bu dönemin etkisiyle, ileriki dönemlerde büyük işler yapmışlardır. “Cumhuriyet tarihinde, hatta İkinci Meşrutiyet’ten bu yana görülmemiş bir yol olan mizahın hükümete muhalefeti, halkı şaşkınlıktan, şaşkınlığa sürüklemiş, mizah bir anda sihirli bir güç kazanıvermiştir.”³³⁹ 50 kuşağı, mizahta egemen olan uzun yazıları ortadan kaldırarak, karikatür ve resimlere daha çok yer verilmesini sağlamıştır. “1950 Kuşağı, Batı kaynaklı mizah dergilerinde gördükleri karikatürleri taklit etmiş, çoğu zaman oradan aldıkları

---

³³⁷ Ibid., s. 15.

³³⁸ Orhan Koloğlu, *Türk Basını Kuvayı Milliye’den Günümüze (70. Yılında Cumhuriyet Basını)*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 102’den akt. Hale Öğdü, “Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği”, Selçuk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 82. Ayrıca bkz. <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1579/294586.pdf;sequence=1>, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

³³⁹ Semih Balcıoğlu, *50 Yılın Türk Karikatürü*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s. 79’dan akt. Sertaç Timur Demir, *a.g.e.*, s. 20.

simgeleri ve görsel metaforları kullanmış ve böylece ‘modern’ bir karikatür inşa etme çabasını sürdürmüşlerdir.”³⁴⁰

Bu çerçevede Cumhuriyet dönemi mizahına yön veren en önemli kişi Cemal Nadir olmuştur. Ondan sonra gelenler hep onu taklit etmeye çalışmışlardır. Hatta onun kadar iyi çizemeyenler işten bile çıkarılmışlardır. Ölümünden sonra, hiç kimse yerini doldurmaya cesaret edememiştir. Bir sonraki alt başlıkta inceleyeceğimiz Oğuz Aral’a bile işe girerken: ‘Cemal Nadir gibi çizebilir misin?’ diye sorulmuştur. 1950-1960 arası, mizahımız için altın on yıl sayılmıştır.³⁴¹ Hemen hemen bütün mizah türlerinde, bir ustalaşma ve olgunluk görülmüştür. Üstelik bu olgunlaşma, bütün mizah türlerinde birer kadro hareketi olarak gelmiştir. Yine bu dönemde çok eser verilmiştir.³⁴² Menderes döneminin sonunda meydana gelen 27 Mayıs darbesi, basına karşı meydana gelen olumsuz uygulamalar neticesinde, mizah dergileri tarafından desteklenmiştir. Ancak bu olaydan sonra, mizahta yeniden siyasi konulardan uzak durulmuş, eskiden olduğu gibi eğlence ve erotizm temaları ön plana çıkarılmıştır. “1960-1970 arası, mizah için, zengin, doğru yolu bulmakta yararlı bir bunalım dönemi olmuştur.”³⁴³

---

³⁴⁰ Levent Cantek ve Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 57.

³⁴¹ Cantek ve Gönenç, 1960’lı yılların ikinci yarısına kadar olan mizah dergiciliğini şöyle anlatmaktadırlar: “Türkiye’de 60’lı yılların ikinci yarısına kadar matbaa/baskı tekniklerinin gelişmemiş, gazete/dergi dağıtımının külfetli ve yetersiz olması, Babıâli’nin yaşamını devletten alınan ilan gelirlerine zorunlu olarak bağlamıştır. Üstelik 1950-1960 arasının son çeyreği hariç yaşanan dönem, 40’lı yılların psikolojisiyle karşılaştırılamayacak kadar refah yıllarıdır.” Levent Cantek ve Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 132.

³⁴² Semih Balcıoğlu ve Ferit Öngören, *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü, Cumhuriyet’in Ellinci Yılı Dizisi: 4*, s. 86. Ayrıca bkz. Ferit Öngören, *Cumhuriyet’in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*, s. 96.

³⁴³ *Ibid.*, s. 90.

Karikatür 6: Basın hürriyetinden sonra gazeteci³⁴⁴

Bu dönemde, dergilerde işlenen konulara baktığımızda çok fazla çeşitlilik olduğunu görmekteyiz. Bunlar, emperyalizm, sağ-sol meseleleri, demokrasi, ekonomi, temel hak ve hürriyetler, siyasi liderler, yabancı siyasi liderler, laiklik, gericilik, memurların-işçilerin durumu vb. konularıdır. Bu dönem sonrasında 70'li yıllarda ofset tekniğine geçildiğinden, bu teknik dergi basımlarında da kullanılmıştır. Böylece gündemde olan olaylar, anında baskıya girilerek bir sonraki gazete ya da dergiye eklenerek, yayınların hep güncel kalması sağlanmıştır. Ayrıca bu yıllarda, bir döneme damga vuracak Gırgır dergisi yayınlanmaya başlanmış ve Karikatürcüler Derneği kurulmuştur. Böylece mizah ve mizah dergiciliği yeni bir ivme kazanmıştır. 1970'lerin başından itibaren çok hareketli bir dönem yaşamaya başlayan Türkiye'de mizahın konu çerçevesi genişlemiştir. 27 Mayıs Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 1973 petrol krizi, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı, siyasal istikrarsızlıklar, liberalizm, ekonominin çökme noktasına gelmesi, sağ-sol kavgaları, din, seçimler, günlük yaşam, mizah dergilerinin işlediği konular arasına girmiştir.

Tam da bu dönemde 1972 yılına gelindiğinde, bir döneme etki edecek bir mizah dergisi çıkar. Bu derginin adı Gırgır'dır ve Türk mizah dergiciliğinde bir dönüm noktası olacaktır.

³⁴⁴ Turgut Çeviker, *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi*, s. 296 içinde Cafer Zorlu, *Akbaba*, 28.07.1960, Sayı: 437, s. 12.

Oğuz Aral, Günaydın'da kadrolu olarak çalışmaya başladığında, karikatürlerini çizdiği köşesine bir isim bulmaya çalıştı ve sonunda 1970 yılında 'Gırgır' adını verdiği köşesinde karikatürlerini çıkarmaya başladı.³⁴⁸ Daha sonra Gün Gazetesi'nde, arkalı önlü olmak üzere toplam 2 sayfa olarak çıkan Gırgır dergisini haftalık olarak yayınlanmaya başladı. "Her sayıda çeyrek sayfa yer alan 'Öğrenci Gırgırları' bölümü de yazılı mizah açısından geleceğin 'Çiçeği Burnundalar' köşesine doğru atılmış ilk adımdı."³⁴⁹ Ayrıca her sayısında, bir adet çizgi roman da yayınlıyordu. Yarattığı Avanak Avni karakteri de sadece Türkiye'de değil, dünyanın birçok yerinde tanınan bir figür haline geldi ve insanlar bu karakteri, siyasi protestolarda kullanmaya başladılar. Hayatını sanata adayan Aral, çizgi film ve reklamlar yazdı, ilk defa reklamlarda karikatür tekniğini kullandı. Müziğe her zaman hayatında yer verdi, pantomimi Türkiye tanıttı, tiyatro oyunları yazdı ve yönetmenlik yaptı. Ancak Gırgır'ın elinden alınmasından sonra kendisini eve kapattı ve sadece el sanatlarıyla uğraştı. 26 Temmuz 2004 tarihinde de hayatını kaybetti.

---

³⁴⁸ "Çocukluk arkadaşı ve eski ortağı Niko Kanelli ile bu konuyu tartışırken akıllarına stüdyo döneminde yaptıkları bir reklam kampanyası geldi. İzmirli bir firmanın tasarladığı Gırgır adlı motorsuz, son derece basit ama işlevsel bir halı süpürgesi için çeşitli reklam çalışmaları yapmışlardı. "Kir Kralı" diye bir çizgi film hazırlamış, ardından Gırgır adlı karikatür ve fotoğraflardan oluşan bir reklam gazetesi çıkarmışlardı. Daha sonra yaratılan, "Gırgır giren eve dırdır girmez" sloganı ise herkesin diline pelesenk olmuştu. Reklamda, gelin-kaynana arasındaki bitmez tükenmez temizlik kavgası, kocanın getirdiği Gırgır süpürgesiyle bir anda bitiyor, ev eski mutlu günlerine kavuşuyordu. Çok ünlünen süpürge, Türkiye çapında satış rekorları kırmıştı... Hemen ertesi gün firma sahibini arayıp izin aldılar ve Günaydın'daki mizah köşesi 1970 yılı başında Gırgır adıyla yayın hayatına atıldı." Ibid., s. 154-155.

³⁴⁹ Ibid., s. 159.

Karikatür 8: Oğuz Aral'ın Nisan 1969 tarihli Günaydın gazetesinin birinci sayfasında çıkan karikatürü³⁵⁰

Gırgır ekinin kaldırılması kararından sonra, Gün gazetesi okuyucularını kaybetti ve bu yüzden kapandı. “Oğuz Aral, halka çok çabuk ulaşacak, onun konuştuklarını, yaşadıklarını, acılarını, dertlerini, kederlerini, öfkelerini, sevinçlerini, özlemlerini, kısaca halkın paylaşmak istediklerini dile getiren bir dergi peşindeydi.”³⁵¹ Bu amaç doğrultusunda, adını Günaydın gazetesi köşesinden alan Gırgır Dergisi, 1972 yılında Oğuz Aral öncülüğünde yayın hayatına başladı.³⁵² Cantek ve Gönenç'e göre Gırgır dergisi, “toplumsal hafızada yer tutan, ismen bilinen, nostaljiyle hatırlanan, bir başarı hikâyesi olarak anlatılan, halen tarz olarak taklit edilen bir mizah dergisidir.”³⁵³ İlk yayınlanan dergide başyazı şu şekildeydi:

³⁵⁰ Ibid., s. 148.

³⁵¹ Murat Kürüz, *Son Efsane Gırgır*, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2007, s. 28-29.

³⁵² Oğuz Aral, Gırgır'ın tek başına bir dergi olarak çıkmaya başlamasıyla ilgili süreci bize şu şekilde anlatmıştır: “Günaydın'da çalışıyordum. İsmi Gırgır olan küçük bir köşem vardı. Haldun Simavi, o sırada Gün adlı bir başka gazete çıkarıyordu ve tirajı giderek düşüyordu. Simavi, ‘bu köşeyi Gün’de yapalım da düşmeyi biraz önleyelim’ deyince; biz Gün’de sayfa yapmaya başladık. Tekin Aral, ben, Oğuz Alplaçın, Mim Uykusuz, Ferit Öngören, hep birlikte orada çalıştık ve gazetenin düşüşünü durdurduk. Becerebildiğimiz kadar muhalefet yapıyorduk, ancak gazete içerisinde bu yüzden özgür değildik... Haldun Simavi, bir gün sayfaları toplayıp dergi yapmamızı önerdi. Böylece ilk Gırgır'ı 1972 yılında çıkardık... İlk olarak 40 bin bastık. Sonra gençler ilgi gösterdi, onlara köşe açtım. Mektuplar, karikatürler derken yeni karikatüristler gelmeye başladı. En ihtiyarı 18 yaşındaydı. Bu genç insanlarla el ele verip dergiyi bugünlere getirdik.” Levent Cantek, *Türkiye’de Çizgi Roman*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 212.

³⁵³ Levent Cantek, Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 153.

“Sevgili Gırgırcılar, GÜN Gazetesi’nin günlük mizah ilavesi olarak çıkan GIRGİR, okuyucularımız tarafından büyük bir ilgi gördü. Neşesini bulmak isteyen bir dolu okuyucumuz bazı sayılarını kaçırdıklarını ve bu yüzden kanlı gözyaşları döktüklerini anlattılar. Eh... Bizde de vicdan denen şey var doğrusu... İşte Gün gazetesinde okuyamayıp kaçırdığınız GIRGİR’lara kavuşmanız için bu gazeteyi çıkardık... Bundan böyle elimizin erdiği, gözümüzün değdiği bilimum GIRGİR’lık vaziyetler için daha geniş bir alanda neşemizi bulmaya bakacağız. Boş vakit buldukça da, memleketin en esaslı dertlerine acıtmadan PARMAK BASACAĞIZ...”³⁵⁴

Gırgır, halk ağzıyla yazılan karikatürlerden oluşmaktaydı. Hayat pahalılığı, geçim derdi en çok işlenen konular arasında oldu. Esnaf eleştirisi de bu dergide sıklıkla kendisini gösterdi. İnsanların zengin olma amaçları ve dönemin en meşhur kültürü olan arabesk kültürü fazlasıyla konu edildi. Karikatürlerdeki uzun yazılar kaldırıldı, çizgiler kısaca açıklanmaya ve küçük konuşma balonları içerisine yazılar yazılmaya başlandı. İlk 19 sayısı tamamen Gün’de yayınlanan sayfalarla çıksa da daha sonra yeni espriler, karikatürler ve çizgi romanlar da eklenmeye başlandı.³⁵⁵ İlk 10 sayıda, slogan olarak da ‘Gün gazetesinin mizah eklerinden seçmeler’ kullanıldı. Bu sloganın seçilmesindeki amacı halka bu derginin bir şekilde devam ettiği bilgisini vermek ve okur kaybetmemek olarak açıklayabiliriz.

Gırgır’ın kuruluşunda başta Oğuz Aral olmak üzere, Tekin Aral, Mustafa Mim Uykusuz, Ferit Öngören ve Oğuz Alplaçın bulunuyordu.³⁵⁶ Haftalık olarak çıkan dergi, toplam 16 sayfadan oluşuyordu. Dergide, sarı ve siyah tonları hâkimdi ve saman kâğıda basılıyordu.³⁵⁷ Başlangıçta Cuma günleri İstanbul’da dağıtımı

---

³⁵⁴ *Gırgır Dergisi*, 26.08.1972, Sayı 1, s. 2.

³⁵⁵ Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit, *a.g.e.*, s. 161.

³⁵⁶ Bu isimlerin dışında Gırgır’ın başlıca karikatüristleri şunlardır: Aziz Nesin, Eflatun Nuri Erkoç, Ergin Ergönültaş, Ferruh Doğan, Mehmet Polat, Mesut Ekener, Mustafa Emektar (Mıstık), Nuri Kurtcebe, Semih Balcıoğlu, Şadi Dinççağ, Tan Oral, Turhan Selçuk (dışarıdan destek verdi). Bu isimlere daha sonra genç karikatürcüler de eklenmiştir.

³⁵⁷ Derginin neden saman kâğıda basıldığına ilişkin soruya Oğuz Aral’ın verdiği cevap şöyledir: “Gırgır’ın rengi, kâğıdı, Türk halkıyla özdeştir. Derginin tek renkliliği, 3. Hamur denilen en ucuz gazete kâğıdına basılması, çok özenilmeyen pejmürde sayfa tasarısı, halkın sosyal yapısıyla doğru orantılı. Bizim okur parlak, süslü, kaliteli takılmayı sevse de korkar!” Murat Kürüz, *a.g.e.*, s. 26. Cantek ve Gönenç’e göre: “Gırgır, bağlı bulunduğu Günaydın gazetesinin olanakları derginin tam renkli basılmasına imkân vermesine rağmen, renk olarak sadece sarıyı tercih eder. Siyah, beyaz ve sarı olarak basılan dergini bu özelliği, pek çok okuyucunun hafızasında Gırgır’ı diğer dergilerden ayıran, kendine özgü bir özellik olarak kalır. Gırgır’ın ticari başarısı ve mizah dergiciliğinin ana damarı haline gelmesi, pek çok derginin renk seçimlerini etkilemiştir.” Levent Cantek, Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 23.

yapılıyor, 2 gün sonra yani Pazartesi günü Anadolu'ya gönderilebiliyordu. Önceleri siyasi olaylarla çok ilgilenmeyen Gırgır'ın kapağında çoğunlukla bir kadın fotoğrafı, yanında esprili bir dille yazılmış kısa bir yazı³⁵⁸ bulunuyordu. 19. sayıdan sonra Gırgır, kendi özgün halini almaya başladı. “Gırgır'ın kapak ve üçüncü sayfaları güncel, politika ve gündelik yaşam pratiklerine yönelik eleştirinin yoğunlaştığı”³⁵⁹ sayfalardan oluşuyordu. Sloganını: ‘Kendi halinde bir mizah dergisidir’ şeklinde değiştiren Gırgır, “Türkiye'nin genç nüfusunu ilk kez mizahla tanıştırdı”³⁶⁰ ve 1979-1980 yıllarında 500 bine yakın olan satış rakamıyla dünyada Krokodil ve Mad dergilerinden sonra en çok satan 3. mizah dergi haline geldi.

Gırgır dergisinin temel karakteristiklerine bakacak olursak şunları söyleyebiliriz: Kapağındaki Gırgır logosunun sol yanında, ‘Geçim derdini, can sıkıntısını, aşk yarasını, karı koca kavgasını şipşak keser, her derde devadır. Gırgır da Gırgır’ yazan dergi, geçim sıkıntısı karikatürlerinin ötesinde siyasete bulaşmıyordu. Bu haliyle Aral'ın “Günaydın ve Gün'deki, siyasi açıdan son derece sert; Demirel'i, Adalet Partisi'ni, Cumhuriyet Halk Partisi'ni, emniyet ve istihbarat teşkilatını, Amerikan emperyalizmini yerden yere vuran, cesur ve muhalif karikatürlerden çok uzak, yumuşak ve eğlenceli bir dergiydi Gırgır.”³⁶¹ Dergi, bir bakıma Akbaba'nın geleneğini yıkarak “hem sağcının hem de solcunun” bu dergiyi alarak gülebilmesini sağladı. Çoğu zaman da apolitik bulundu. Ancak Cantek'e göre Gırgır dergisi: Akbaba'ya göre solda, Markopaşa'ya göre ve kendi yetiştirdiği çizirlerin yayımladığı Limon'a göre sağdaydı.³⁶² Bu temelde Oğuz Aral'ın söyledikleri önemlidir:

“70'lerin sonlarına gelindiğinde, Türkiye son derece acı günler yaşıyordu. Türk gençleri birbirini öldürüyor, öldürtülüyordu... Bu kan revan içindeki ortamda bir moral, bir nefes alma, gülme imkanı sağladığımız için, üniversite gençliği arasında çok tutulduk. 12 Eylül darbesinden sonra, bu ortam sona erdi. Ama bundan sonra büyük bir baskı dönemi başladı. Bu dönemde, muhalefeti sadece Gırgır sürdürdü.

---

³⁵⁸ Murat Kürüz, *a.g.e.*, s. 13.

³⁵⁹ Aynur Köse, *a.g.e.*, s. 122.

³⁶⁰ Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit, *a.g.e.*, s. 21.

³⁶¹ *Ibid.*, s. 163.

³⁶² Levent Cantek, Gırgır Efsanesine Dışarıdan Bakmak, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı 129, İstanbul, Eylül 2004, s. 16-18.

Tirajımız inanılmaz rakamlara ulaştı ve Gırgır, 12 Eylül rejimi tarafından ilk kapatılan yayın oldu.”³⁶³

1972 yılı, 12 Mart’ın etkisinin devam etmekte olduğu ve sol düşüncüyü benimseyen insanların susturulduğu yıllardı. O yüzden, Gırgır dergisinde yazıdan çok karikatür ön plana çıkarıldı ve bu ticari anlamda tüm dergide kullanıldı.³⁶⁴ Çizilen karikatürler, halkın hafızasında yer tuttu. Zira “Gırgır okurunun zihninde, abartılmış yüz hatları ve kendilerine özgü kostüm ve kıyafetleriyle, siyasetçiler yer ettiler.”³⁶⁵

Oğuz Aral ve dergi ekibi 20. yüzyılın sonları ile 21. yüzyılda çıkarılacak olan mizah dergilerinin yayıncılarını ve karikatüristlerini yetiştirdi. Başka bir açıdan bakıldığında da Gırgır dergisinin çıkışına kadar çizerek, sınırlı sayıda insan dışında geçim sağlayabilen bir meslek değildi. Gırgır ilk yıllarından itibaren yüz bin satış rakamını geçtiği ve 1989 yılındaki el değiştirmesine kadar giderek yükselen bir satış rakamıyla var olduğu için Akbaba ile kıyaslanamayacak ölçüde birçok yeni ismi, karikatür ve mizah dünyasına kazandırdı.³⁶⁶ Akbaba’nın bir yıl içerisinde ulaştığı imza çeşitliliğine dergi sadece bir kaç sayıda kolaylıkla ulaştı ve çizirliği yüksek kazançlı bir mesleğe dönüştürdü.³⁶⁷ Oğuz Aral sola olan sempatisini gizlemeye çalışsa da, derginin anti-emperyalist bir çizgisi her zaman varlığını korudu. Bunu, Oğuz Aral’ın karakterinin bir yansıması olarak da düşünebiliriz.

Gırgır’da kullanılan dil, halkın anlayabileceği, gündelik, sade bir dildi. Çizilen kahramanlar, etrafımızda/mahallemizde rastlayabileceğimiz insanlardan oluşuyordu. “Böylece mahalledeki ve sokaktaki esnaf, memur, bakkal, emekli, ev

---

³⁶³ Devrim Çakır, 70’li Yılların Karikatür Dili: Gırgır, *Popüler Tarih*, İstanbul, 2001, Sayı 14, s. 93-94. Ayrıca bkz. <https://issuu.com/elflives/docs/14-pop-ler-temmuz-agustos-2001-sayi>, Erişim Tarihi: 25.11.2017.

³⁶⁴ Levent Cantek, *Türkiye’de Çizgi Roman*, s. 211.

³⁶⁵ Levent Cantek ve Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 75.

³⁶⁶ Gırgır’ın neden 1972 yılından önce yayın hayatına başlayamadığını Cantek şu sözlerle açıklamaktadır: “İlk neden Akbaba’nın varlığıdır, bir mizah tarzını temsil etmektedir ki, cumhuriyetle yaşıttır. Hemen her kuşağın bildiği, mizah dergisi denildiğinde aklına gelen bir ‘markadır’... İkinci neden, yatırımcı sermayenin olmayışı ‘büyüklerin’ alana ilgi gösteremeyişidir... Üçüncü neden, Akbaba’dan farklı bir mizah ve karikatür anlayışını getirebilecek müteşebbis bir çizerin ya da editörün yokluğudur.” Levent Cantek, *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah, Tarih*, s. 207.

³⁶⁷ *Ibid.*, s. 54-55.

hanımı ya da mahallede koşturan çocuk, kısacası sokağın insanlık hâlleri Gırgır'ın sayfalarına taşınmaya başlamıştır. Bu durum, karikatürün halktan koptuğunu ileri süren Gırgır'ın karikatürü yeniden kitlelerle buluşturması açısından da anlamlıdır.”³⁶⁸ Derginin konu seçimi kısıtlayıcı değildi, gündelik yaşamdan müziğe, giyimden inanca, danstan eğitime, spordan politikaya, şiddet türlerinden yiyeceğe, aşk ve cinsellikten giyim tarzına kadar her türlü konu işleniyordu. Dergide, atasözleri, bilmece, fıkralar, maniler, öyküler yer almaktaydı. Siyasiler, sanatçılar, sporcular, haberciler, diziler, oyuncular ve hemen her şey Gırgır'da mizaha konu olarak çiziliyordu. Uzun zaman sonra ilk defa bir mizah dergisi halkla iç içe bir yayın yapmaktaydı.³⁶⁹ Tekin Aral bu bağlamda şunları söylemektedir:

“Çok partili yaşama geçildiği o yıllarda siyasi karikatürün yanı sıra Batı karikatürü ve mizahından müthiş bir esinlenme vardı. Çılgınlar gibi ıssız ada ve Robenson karikatürleri çiziyor, (...) çocuğunun önüne yiyecek elma koyamayanları görmeyip oğlunun basındaki elmaya nişan alan Giyom Tel karikatürleri döktürüyorduk. Sonra bir absürd karikatür modasına kapıldık yakayı. Ne kadar anlaşılabilir karikatürler çizsek kendimizi o kadar başarılı sayıyorduk. İş o hale gelmişti ki, çizdiğim karikatür bakar bakmaz hemen anlaşılacak diye ödüm kopuyordu. Çünkü toplum için değil aydınlar için çiziyorduk adeta. Özellikle Gırgır'ın çıkışı mizahı toplumla özdeşleştirdi. O 'aydın icazetli' mizahı yok etti.”³⁷⁰

Gırgır ilk başlarda, erotik ve erkek egemen karikatürlerin çizildiği bir dergi olsa da daha sonraları komik ama muhalif bir şekle dönüştü. Çizerlerinin neredeyse tamamı erkekti. Çılgın Bediş'in yaratıcısı Özden Ögrük, Gırgır'ın ilk kadın karikatüristi oldu. Sonrasında onu, Gülay Batur, Meral Onat ve Ramize Erer adlı kadın karikatüristler takip etti. O döneme kadar tüm mizah dergilerinin kullandığı başyazı kültürünü Oğuz Aral yıktı. 1984 yılından itibaren, Avanak Avni, Utanmaz Adam ve Korna Kamil ile kendi formatını buldu. Ayrıca Oğuz Aral, Hababam Sınıfı'ndan esinlenerek, Gırgır'da Okul Gırgırları adlı bir köşe yayınladı ve gençlik ona okul ile ilgili fıkralar göndererek destek verdi. Fıkrası beğenilenlere

³⁶⁸ Turgut Çeviker, *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi, 1923-2008*, s. 27.

³⁶⁹ Gırgır, tüketimle yeni tanışan Türk toplumunda, ithal ve lüks tüketim ürünlerinin gündelik hayatın bir parçası hâline gelmesi ve tüketim anlayışının değişmesi sonucunda ortaya çıkan gülünç durumları karikatürün doğasına uygun şekilde, çoğunlukla da alaycı ve eleştirel bir söylemle resmetmektedir. Dergi geleneksel ve modern kültür arasında yaşanan gel-gitleri kendi diliyle sahneleyerek, trajikomik hâle getirerek ve çarpıtarak yaşanan uyumsuzlukların ve uyumsuzlukların altını çizmektedir.” Aynur Köse, *a.g.e.*, s. 129.

³⁷⁰ Tekin Aral, Mizah Bıçak Sırtı Bir İş Bir Maceradır, *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, Mart 1997, Sayı 196, s. 48.

harçlık gönderiliyordu. Sonrasında bu köşe, ‘Çiçeği Burnunda Karikatüristler’ köşesi haline geldi. Böylece Simaviler’in de desteğiyle karikatürü yayımlanan gençlere büyük miktarlarda telif ödenmeye başlandı ve bunun sonucunda da Gırgır’ın kadrosu yeniden şekillendi. Çiçeği Burnunda Karikatüristler bölümüyle, dergide okuyuculara da yer açıldı. Böylelikle 15-16 yaşından başlayarak, mizaha gönül vermiş tüm gençler karikatür çizip, Oğuz Aral’a beğendirmek için çalışıp, dergide onunla görüşmek için sıra beklediler. Şanslı olanlar, dergide kadrolu karikatürist olarak çalışmaya başladılar ve yıllar sonra yayımlanacak olan karikatür dergilerinin de yazarları oldular.³⁷¹ Ayrıca, Gırgır’ın arka sayfası ‘Yerli Gırgırlar’ başlığı altında dergi dışından karikatürcülere ayrıldı. Bu sayfada da yeni yetişen gençlerin karikatürleri yayınlanıyordu.³⁷² Böylece Gırgır, okurlarıyla büyüyen bir dergi haline geldi. Özellikle gençler hem kendilerini buldukları hem de kendilerinin de bulunduğu bir dergiye sahip olmuş oldular. Dergide birçok bölüm, devamı bir sonraki hafta çıkacak olmak üzere, arkası yarın şeklinde karikatür dizisi olarak çizildi ve böylelikle Türk mizahında bir ilk olma özelliği gösterdi.

Haldun Simavi, Gırgır’ın sahibiydi. Kardeşi Erol Simavi, Gırgır’ın büyük başarısını görüp, ona rakip olması adına 1975 yılında Çarşaf dergisini çıkartmaya başladı. Bunun karşılığında Haldun Simavi de Gırgır’a destek olması için 1976’da başında Tekin Aral’ın bulunduğu Fırt dergisini yayınlamaya başladı. Fırt, 1976 tarihinde, Gırgır’dan sonra, “Türkiye’nin en çok satan 2. mizah dergisi olmayı başardı.”³⁷³ Fırt, Gırgır’ın ilk zamanlarındaki haline çok benziyordu, eğlenceye çok daha fazla yer veren ve siyasete bulaşmayan bir yapısı vardı. Gırgır’ın çoğu karikatüristi Fırt için de çalışıyorlardı. Ancak Fırt’ın özgürlüğü, Milli Eğitim

---

³⁷¹ Cantek’in deyişiyle: “Oğuz Aral yüzlerce genci yıllarca mesai harcayarak meslek sahibi yapmıştır. O’nun hep kendi tarzında çizgiciler yetiştirdiği, Gırgır’ı tek bir kişinin çizgisinden çıkmışçasına oluşturduğu esprisi yapılıdır. Bu eleştirileri Cemal Nadir’in etkisinde üretmeye başlamış karikatüristlerin yapması ise ilginçtir... Gırgır’ın farkı, yüksek satışların etkisiyle daha rahat görünür olmasıdır.” Levent Cantek, *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*, s. 209. Bu isimler; Ali Doğanlı, Alp Tamer, Behiç Pek, Bülent Arabacıoğlu, Can Barslan, Ergin Ergönültaş, Ertan Tank, Esra Sönmez, Galip Tekin, Gani Müjde, Gülay Batur, Gürcan Gürsel, Gürcan Özkan, Hasan Kaçan, İlban Ertem, İrfan Sayar, İsmet Çelik, Latif Demirci, Mehmet Çağçağ, Murat Alpay, Murat Kürüz, Necdet Sen, Nuri Kurtcebe, Orhan Alev, Özden Öğrük, Ramize Erer, Sarkis Paçacı, Serhat Gürpınar, Suat Gönültay, Suat Özkan, Şevket Yalaz, Tamer Ocak, Ufuk Gürgenç, Uğur Durak, Yavuz Taran.

³⁷² Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit, *a.g.e.*, s. 180.

³⁷³ *Ibid.*, s. 199.

Bakanlığı ve ordu tarafından yasaklanmasına sebebiyet verdi. Dönem 12 Eylül askeri darbesine sahne olunca, Gırgır da o dönemde ağır cezalara çarptırıldı. Örnek verecek olursak, Müşerref Akay'ın Türk Bayraklı bir kıyafetle yer aldığı kapak yüzünden dergi 1 ay süreyle kapatıldı. 1978 yılında Gırgır çizerleri, Mikrop adlı dergisi çıkartmak için Gırgır'dan ayrıldılar. Amaçları her ne kadar daha sol ağırlıklı bir dergi çıkartmak olsa da siyasetten çok cinselliğe ve eğlenceye yer verdiler. 68 sayı yayımladıktan sonra, 1980 yılının başlarında Gırgır'a yani evlerine geri döndüler. 1986 yılında Gırgır'da yeniden ayrılık rüzgârları esmeye başladı. Dergiden ayrılmak isteyen genç karikatüristler, Güneş Gazetesi'nin bünyesinde çıkarılacak olan mizah dergisine katıldılar. Bu derginin adını da Limon koydular. "Limon'la birlikte, öncesinde var olan şaka ve nüktedan çizgi rahatsız edici, radikal bir eleştiriye dönüştü. Gırgır'ın saf solcu politikaları alaşağı edildi."³⁷⁴ 1991 yılında Güneş gazetesinin iflasıyla, derginin de yayın hayatı son buldu ve ismi değiştirilerek LeMan olarak yayımlanmaya başlandı.

Karikatür 9: Derginin bir ay süreyle kapatılmasına neden olan karikatür³⁷⁵

³⁷⁴ Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, s. 248.

³⁷⁵ *Gırgır Dergisi*, 19.07.1981, Sayı 467, s. 1.

12 Eylül tarihinde meydana gelen darbe sonucunda, bir önceki bölümde de belirtmiş olduğumuz gibi halk depolitize olmuştur. Aynı şekilde mizah dergileri de kendilerine açılacak davaları ve dergilerin kapatılmasını önlemek için politikadan uzak dursa da Gırgır ile bu tutum değişmiştir. Ayrıca bu dönemde, mizah dergileri üzerinde yoğun baskı kurulmaya da başlanmıştır. Her derginin yaptığı gibi Gırgır da sıkıyönetim komutanlarına kapak fotoğraflarını onay için sunmuş ve bu süreçten sonra dergi basıma gitmiştir. Derginin her sayısında muhalif tavır doğrudan değil dolaylı olarak ağır eleştirilerle gösterilmiştir.³⁷⁶ Darbe sonrasında tutuklanan gençler, Gırgır'a karikatür göndermeye devam etmişlerdir. Böylece tema, hapisane fıkraları temasına dönüştürülmüştür. Gırgır, 12 Eylül darbesinden sonra birçok kez kapatma cezasına çarptırılmıştır. Çizerlerine de çoğu zaman para ve hapis cezaları verilmiştir.³⁷⁷

Karikatür 10: Her devrin adamı³⁷⁸

Çalışmamızın konusunu oluşturan Özal dönemindeki Gırgır özelinde ise şunu söylemek mümkündür: Özal döneminde meydana gelen hayali ihracatlar, aile hayatı, hayat pahalılığı-haksız kazançlar ve seçimler Gırgır'ın o dönemlerde en çok

³⁷⁶ Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit, *a.g.e.*, s. 235.

³⁷⁷ Gürkan Özocak, *a.g.e.*, s. 275.

³⁷⁸ *Gırgır Dergisi*, 21.09.1980, Sayı 424, s. 1.

işlediği konular arasına girmiştir. Özal, iktidara ilk geldiği yıllarda mizaha ve karikatürcülere çok ılımlı yaklaşmış ve onları desteklemiş, ancak zamanla bu tutumu değiştirmeye başlamıştır. Bu çerçevede mizah dergiciliğinde Özal karşıtlığının başlangıcını Gırgır kapakları oluşturmuştur. Gırgır'ın giderek daha solda görünmesinde Özal dönemine özgü muhalefet de bir etken olmuştur.³⁷⁹ Daha önce bahsettiğimiz Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu ile basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. Ayrıca çok fazla baskı ve sansür uygulanmasından dolayı, mizah dergileri yeniden siyasetten uzaklaşmaya başlamışlardır. Bu türden kısıtlamaları yapan Özal, diğer yandan da yurtdışında topladığı karikatürleri yabancılarla paylaşarak basın özgürlüğünden bahsetmiştir. Hatta kendi karikatürlerinden sergi açmıştır.³⁸⁰ Ayrıca, karikatürlerini odasına çerçeveletip astığı da söylenmiştir.³⁸¹

Gırgır'ın ve diğer başarılı dergilerin sonunun geliş nedenleri arasında 1985-90 yılları arasında basına sonradan gelen gazete patronlarının azımsanamayacak etkisi olmuştur. Çünkü yeni basın patronları iş adamı kimliği ile basına girmişler, zaman zaman da itilmişlerdir. Yeni patronların para kazanmaktan çok iktidarda olan parti ile sürtüşmemek gibi öncelikleri olunca mizah dergilerinden uzak kalmayı tercih etmişlerdir. "Mizah dergisi yapan yaramaz çocuklar iktidarı kızdıracak işler yapabilirler diye korkmuşlar, zaten yeni patronlar için mizahı sevip, korumak gibi bir gusto söz konusu olmamıştır."³⁸² Aynı Markopaşa örneğinde gördüğümüz Orhan Erkip gibi, Oğuz Aral'dan sonra Gırgır'a el koyan Ertuğrul Akbay, Gırgır'ın tüm perspektifini değiştirmiştir. Haldun Simavi'nin dergiyi Asil Nadir'e satmasının ardından Akbay, 6 Kasım 1989'da Gırgır binasına polis baskısıyla girmiş ve Oğuz Aral dâhil tüm dergi çalışanlarının eşyalarına el koyulmuş ve özel eşyalarını almalarına bile müsaade edilmemiştir. Bunun üzerine: "1989 yılı başlarında el altından, Haldun Simavi'nin ağabeyi ve rakibi Hürriyet gazetesinin sahibi Erol Simavi'yle görüşmüş, el sıkışıp anlaşmışlardır. Gırgır'ın adı Avni, Fırt'ın adı Fırfır olmuş ve Hürriyet çatısı altında çıkarılmaları kararı verilmiştir."³⁸³

---

³⁷⁹ Levent Cantek, Levent Gönenç, *a.g.e.*, s. 144.

³⁸⁰ Murat Kürüz, *a.g.e.*, s. 106.

³⁸¹ Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 16.

³⁸² Murat Kürüz, *a.g.e.*, s. 92.

³⁸³ Korhan Atay ve Figen Kumru Akşit, *a.g.e.*, s. 283.

Bu olayla birlikte birçok karikatürist Hıbrı adlı dergiyi çıkartmak için ayrılmışlardır. Hıbrı daha sonra HBR (Haftalık-Bağımsız-Rahatsız) Maymun olarak değişmiştir. Oğuz Aral, Gırgır'ı terk edip Hıbrı'ı çıkarmaları konusunda eski ekibini suçlamamıştır. Gerçek suçlunun her zaman Özal dönemi olduğunu düşünmüştür. Aral'a göre: "Özal'ın maddeciliği ve paracılığı aşılamış olmasının, Türkiye'deki pek çok kişi gibi onları da bozduğu ve çocukların o bozuk kişilikli halleriyle, Gırgır'ı da bozup Hıbrı adlı kötü bir taklidini çıkardıkları kanısında olmuştur... Ayrıca dergiye el koyan Ertuğrul Akbay'ın Turgut Özal ile yakın bir dostluğunun bulunduğunu da bildiğinden bu duruma çok üzülmüştür."³⁸⁴ Bu olay üzerine Oğuz Aral, rakip olmak adına Dıgıl adlı dergiyi çıkarmıştır. Gırgır da Akbay yönetiminde, 17 yıl eski yazı ve karikatürleri yayınlıyarak hayatına devam etmiştir. 1989 yılının sonlarına doğru Oğuz ve Tekin Aral kardeşler Sabah grubuyla beraber çıkaracak oldukları, yeni dergileri olan Avni ve Fıfır'ı kamuoyuna açıklamışlardır. Her ne kadar yayınlarına devam etseler de Oğuz Aral, Gırgır ile ilgilendiği kadar hiçbirisiyle ilgilenmemiştir.³⁸⁵ Aral 1995 yılında Hürriyet'in Kelebek ekinde, Huysuz İhtiyar adlı mizah köşesinde yazmaya başlamış, haftalık olarak yayınlanan köşede siyasi mizah karikatürleri çizmiştir. Ancak bu yayın da Gırgır kadar uzun sürmemiştir.

Murat Kürüz'e göre: Gırgır'dan önceki yıllara baktığımızda yazılıp, çizilen karikatürlerde batı ekolü çizgilerin ve mizah anlayışının hâkim olduğu görülmüştür. Çünkü işin kolayına kaçılmış, batı hayranlığı ile çizgiler ve espriler hep batıdan etkilenmiştir.³⁸⁶ Kürüz'ün bu açıklamalarını onaylar nitelikte Oğuz Aral da mizah kültürümüz ekseninde şunları söyleyerek Gırgır'ın nerede durduğuna değinmiştir:

---

³⁸⁴ Ibid., s. 292, 301.

³⁸⁵ Oğuz Aral'a göre, Gırgır ile sonrasında çıkan mizah dergilerinin arasındaki fark şu şekildedir: "600.000 derginin okunduğu zamandaki insanlar farklı, şimdiki çok farklı. Bir kere gereksinimler çok farklı. Bundan 15 sene evvel çok büyük bir okuyucu kitlesi vardı. Bugün politika dışına itilmiş, apolitik koşullandırılmış bir gençlik var. Hızlı bir tüketimle törpülenmiş bir gençlik. Bu tüketimin içerisinde sayıları artmış televizyon kanalları var. Zamanında televizyon mizah dergileri için kaynaktı. Bugün televizyon o mizahları üretiyor. İnsanlar da bunlara yöneliyor... Artık seyirci bunları ekrandan alıyor." Oğuz Aral, Kendimizi Yenileyemedik, *Aktüel Dergisi*, 28 Ekim 1993, Akt. Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, s. 265-266.

³⁸⁶ Murat Kürüz, *a.g.e.*, s. 26.

“Bizde resim geleneği olmadığı için hatta yasak olduğu için karikatür Avrupa’dan bakarak görerek geldi. Yalnız çizgiyi değil, onların konularını, tiplerini de aldık. Mesela uzun zaman Türk karikatürcüleri çöpçüyü Fransız çöpçüsü gibi çiziyordu. Bir hırsız çizildi. Gözü Kızıl Maske gibi maskeli, üzerinde enine siyah beyaz çizgili bir kazak, elinde ipe geçirilmiş anahtarlar ve sırtında çuvalı. Yoo bizim hırsızlarımız böyle değil ki... İşte Gırgır’ın önemli yanlarından biri de bu şablonları kullanmamasıydı. Biz gördüğümüzü çizdik; yani kendi çevremizi çizdik.”³⁸⁷

4. “Gırgır Dergisinde Özal Temsilleri”:

“Bak, Sayın Cumhurbaşkanımız geçiyorlar.”³⁸⁸

Turgut Özal’ın yaptıkları, 6 Kasım 1983 tarihli seçim ile başbakanlık koltuğuna oturmasından itibaren Gırgır ekibi tarafından her zaman eleştirilmiştir. Her ne kadar Turgut Özal siyaset sahnesine Başbakan olmadan önce adım atmış olsa da asıl eleştirileri başbakan olduğu süreçte almıştır. Buradan hareketle bu alt başlıkta amacımız Gırgır dergisinde Özal’ın başbakanlık dönemindeki temsillerine bakmak olacaktır.

ANAP iktidarı döneminde Gırgır dergisinde Özal ve/veya Özal’ın çalışma arkadaşları ve ailesinden sıkça bahsedilmiştir. Sadece bununla kalmayıp, Özal’ın kâğıt fiyatlarına yapmış olduğu zamlar neticesinde kapak sayfasında bulunan fiyat ibaresine Turgut Özal karikatürü bile eklenmiştir. Bunu daha iyi anlayabilmek adına, yapılan zamlar sonucunda değişen kapak sayfalarına bakmamız yerinde olacaktır. Aşağıdaki örnek Gırgır dergisinin 611 sayılı kapak sayfasıdır. Derginin sol üst tarafında fiyat ibaresinin bulunduğu yerde: ‘Özal’a inat... Gırgır bu hafta da 40 lira’ yazmaktadır. Bu ibarenin nedeni Özal’ın kâğıt fiyatlarına yaptığı yeni zamdır. Ancak Özal o dönemde, kâğıt fiyatlarına sürekli zam yaptığı için 614. sayıda bu konuyla ilgili yeni bir açıklama getirilmiş ve ‘Özal Gırgır’a çok kızdığı için kâğıda yine zam yaptı. 5 ay içinde kâğıda yapılan zam toplamı yüzde 70’i buldu.’ yazılmıştır.

---

³⁸⁷ Oğuz Aral, Mizah Türk Halkının Kendisinde Var Olan Bir Şey, *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, İstanbul, Ekim-Kasım 2001, Sayı 232, s. 61.

³⁸⁸ Gırgır dergisinin Oğuz Aral yönetiminde çıkan son sayısının kapak başlığı. *Gırgır Dergisi*, 05.11.1989, Sayı 896, s. 1.

Özal'a inat...
Gerge bu hafta da
40 lira
Pazar günü çıkar
SAYI: 611

GIRGIR

KENDİ HALİNDE BİR MİZAH DERGİSİDİR

Karikatür 11: "Özal'a inat"³⁸⁹

³⁸⁹ *Gırgır Dergisi*, 20.05.1984, Sayı 611, s. 1.

Karikatür 12: “Özal Gırgır’a çok kızdığı için kağıda yine zam yaptı.”³⁹⁰

Gırgır bu zamlara, tirajının çok yüksek olmasından dolayı direnebilmiştir. Ancak bu direniş takip eden karikatürde de görüldüğü gibi, 631. sayıda bitmiş ve dergiye yapılan zam bir müjde verir gibi kapak sayfasının en üstünde büyük puntolarla: ‘Fiyatımız nihayet 5 Turgut oldu!.. (1 Turgut 10 lira 5 Turgut 50 lira eder. Özal paradaki sıfırlardan birini 9 ayda elinden düşürüp kaybetmiştir.)’ yazılarak, bayram havası içerisinde bir takma diş resmi çizilerek açıklanmıştır. Fiyat kısmındaki açıklamada ise, ‘Zamdan sonra yeni takma diş yaptıracağız. Bundan sonra da takma dişlerimizi sıkacağız.’ yazısı yazılmıştır.

³⁹⁰ *Gırgır Dergisi*, 10.06.1984, Sayı 614, s. 1.

Karikatür 13: “Fiyatımız nihayet 5 Turgut oldu!..”³⁹¹

632 sayılı dergide, Gırgır’ın bundan sonraki fiyatlarının ölçüsü, Turgut Özal’ın sadece baş kısmının karikatürüyle belirlenmeye başlanmıştır. Gırgır, bu tarihten sonra yaptığı her zam sonucunda, Özal’ın ‘vesikalık’ olarak nitelendirilebilecek karikatürlerine ek yapılmaya devam etmiştir.

³⁹¹ *Gırgır Dergisi*, 07.10.1984, Sayı 631, s. 1.

Karikatür 14: 14 Ekim 1984 tarihli Gırgır dergisi kapağı³⁹²

Gırgır'ın 691. sayısında fiyatında yeniden değişiklik yapılmış ve 7 Turgut olmuştur. Yaklaşık bir yıl boyunca bu fiyat ile satışlara devam edilmiş, ancak 738. sayıda 10 Turgut'a çıkarılmıştır. Kâğıda yapılan bu zamlar devam ettikçe Gırgır'ın fiyatı da değişkenlik göstermiş ve 798. sayıda 15 Turgut, 822. sayıda 20 Turgut, 836. sayıda 25 Turgut, 850. sayıdan itibaren 30 Turgut, 860. sayısı ile beraber 40 Turgut olmuştur ve böylece kapak sayfasının iki kenarı da Turgut Özal temsilleriyle dolmuştur.

³⁹² *Gırgır Dergisi*, 14.10.1984, Sayı 632, s. 1

Karikatür 15: 26 Şubat 1989 tarihli Gırgır dergisi kapağı³⁹³

Turgut Özal, her ne kadar 6 Kasım 1983 tarihinde siyaset sahnesine girmiş olsa da Gırgır tarafından resmedilmesi daha eski tarihlere dayanmaktadır. Turgut Özal'ın Gırgır dergisinde temsil edildiği ilk karikatürleri aşağıdaki örneklerde görmekteyiz. Ayrıca karikatürün sol tarafında Turgut Özal ile ilgili bir açıklamaya da yer verilmiştir. Dergi ekibinin Özal'ın genel seçimleri kazanmasından dolayı, büyük bir üzüntü duyduğu, son 3 yıldır da Özal ile ilgili birçok karikatür yaptıkları, yazılar yazdıkları belirtilmiştir. Özal'da herhangi bir değişim görmedikleri, bu yüzden de mesleklerini değiştirmeleri gerektiği ve hatta intihar etmeye hazırlanan karikatüristlerin bile olduğu mizahi bir şekilde dile getirilmiştir.

³⁹³ *Gırgır Dergisi*, 26.02.1989, Sayı 860, s. 1.

Karikatür 17: "İşte Özal'ın çok seveceği iki karikatür daha..."³⁹⁵

Hatırlanacağı üzere, Turgut Özal'ın, iktidarının ilk yıllarında gazeteciler ve karikatüristler ile arası çok iyiydi. Gezilerine gazetecilerin hepsini davet eder, kendisi hakkında çizilen karikatürleri sempatiyle karşılardı. Ancak ikinci kez Başbakan olarak seçildiği dönemden itibaren, gazetecilere ve karikatüristlere karşı dava açmaya başladı. Hatta yine ilk bölümde belirtmiş olduğumuz gibi Özal, zenginliğini basın davalarına borçlu olduğuna dair bir açıklama bile yaptı. Bunun dışında 1986 yılında Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununu da çıkartarak, mizah basınına kontrol altına almaya çalıştı. Yapılan düzenlemelere uymayan ya da karşı çıkanlara para cezasından başlayarak, gazete/dergi kapatmaya kadar gidecek cezalar hazırlandı. Bunun eleştirisi, takip eden karikatürlerde çizilerek dergide yayınlandı.

³⁹⁵ *Gırgır Dergisi*, 27.05.1984, Sayı 612, s. 1.

● Hükümetin “Muzır yayın tasarısı” Meclis’e geliyor...

Karikatür 18: “Hükümetin ‘Muzır yayın tasarısı’ Meclis’e geliyor...”³⁹⁶

● Hoşgörülü olduğunu iddia eden Özal iktidarında dava açılmamış yazar çizer kalmadı. Son olarak karikatürist Güneri İçoğlu bir karikatürden 10 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı.

Karikatür 19: 20 Kasım 1988 tarihli Gırgır dergisi³⁹⁷

³⁹⁶ Gırgır Dergisi, 09.03.1986, Sayı 705, s. 16.

³⁹⁷ Gırgır Dergisi, 20.11.1988, Sayı 846, s. 3.

Tüm bu temelde Gırgır dergisinde Özal odaklı karikatürlere dair bir incelemenin aşağıda ele alınan kategorizasyonu mümkün kıldığı ifade edilebilir. Söz konusu kategorizasyonu mümkün kılan karikatürler incelemenin bu noktasından itibaren ilk bölümde tartışılan Özal imgesi ve ANAP iktidarında yürürlüğe giren politikalara referansla tasvir edici bir düzlemde aktarılacaktır.

1. Özal ve Hayat Pahalılığı

Gırgır dergisinde, Özal döneminde yapılmış zamlar, işçi ve memur maaşları düzenlemeleri, yoksulluk, insanların çaresizlikleri sıklıkla eleştirilmiştir. Birinci bölümde, Özal denildiğinde akla gelen ilk olgulardan birinin yapmış olduğu zamlar olduğundan bahsetmiştik. Takip eden karikatürde, Özal'ın –kendisine yakın olan- basın ile görüşmesi ve zam yapacağından dolayı, televizyonda farklı bir program yayınlamasını istemesini görmekteyiz. Burada, Özal'ın zam yapacağını halka hissettirmeden bir anda yapacağı vurgulanmıştır.

Karikatür 20: 21 Ekim 1984 tarihli Gırgır dergisi³⁹⁸

³⁹⁸ *Gırgır Dergisi*, 21.10.1984, Sayı 633, s. 16.

İlk bölümde de bahsetmiş olduğumuz, Özal hükümetinin icraatlarının anlatıldığı program olan 'İcraatın İçinden', halk tarafından isteyerek veya ilk başlarda başka televizyon kanalı olmadığından dolayı mecbur kalınarak takip edilmiştir. İcraatın İçinden programı, Özal'ın elinden hiç düşürmediği kalemiyle, parti ve seçim propagandalarının anlatıldığı bir yayın haline gelmiştir. Aşağıdaki karikatürde Özal elinde kalemiyle iktidarının yaptıklarını programda anlatırken, televizyonda O'nu izleyen bir vatandaşın sinirlenerek televizyonunu pencereden dışarıya fırlatması resmedilmiştir. Ancak karikatürün devamında, Özal'ın televizyona ihtiyacı olmadığı, olduğu yerde konuşmasına devam ettiği tasvir edilmiştir.

Karikatür 21: İcraatın İçinden³⁹⁹

³⁹⁹ *Gırgır Dergisi*, 22.12.1985, Sayı 694, s. 3.

Özal liderliğindeki ANAP'ın oy oranının 1989 yılında yapılan yerel seçimle beraber düştüğünden bahsetmiştik. Bu tarihten önce de Özal'ın söyledikleri ile yaptıkları arasında farklılıklar bulunduğu anlaşılmış ve inandırıcılığını kısa zamanda kaybetmiştir. Takip eden karikatürde, Zeynep Özal hamiledir ve Turgut Özal elini kızının karnına koyarak bebeğin cinsiyetini teşhis etmeye çalışmakta ve kız olacağını söylemektedir. Özal'ın sözlerinin, kendi damadı tarafından bile inandırıcı bulunmaması bu karikatürün eleştiri noktası olmuştur. Çünkü Özal ne zaman zam yapılmayacağını belirtse, yakın zaman içerisinde zamlar gündeme gelmiştir.

Karikatür 22: “Özal’ın ‘Zam yok’ dediği her şeye zam geldi...”⁴⁰⁰

⁴⁰⁰ *Gırgır Dergisi*, 30.03.1986, Sayı: 708, s. 5.

2 Mart 1986 tarihli Gırgır'da, Özal ve kabinesinin petrol fiyatlarındaki düşüş sürerse, yılsonuna kadar zam yapılmayacağını açıklaması üzerine dinlenme molası verdikleri görülmektedir. Özal en sevdiği çizgi roman olan Red Kit'i okurken, bakanları da tavla oynarken, darbuka çalarken, sinek avlarken ve dart oynarken tasvir edilmektedirler. Özal'ın zam dışında, başka herhangi bir şey yapmadığını gösteren karikatür, derginin Özal imgesine dair iyi bir örnektir.

Karikatür 23: “Petrol fiyatlarındaki düşüş sürerse, hükümet yılsonuna kadar zam yapmayacakmış...”⁴⁰¹

⁴⁰¹ *Gırgır Dergisi*, 02.03.1986, Sayı 704, s. 3.

1988 yılında, uzun zamandır memur ve işçi maaşlarına zam yapılmaması ve bununla birlikte grevlerin artması neticesinde, memurlara %59 ila %95, kamuda çalışan işçilere de %142 oranında zam yapıldığından ilk bölümde bahsetmiştik. 23 Ekim 1988 tarihli Gırgır dergisinde, Özal'ın yapmış olduğu bu zam sonucunda, ebeveynleri delirmiş şekilde resmedilen bir çocuğun ağlayarak Özal ile konuşması çizilmiştir. Bu karikatürde eleştirilen durum, yapılan zamların bir aileyi geçindirmeye yetecek düzeyde olmamasıdır. Ağlayan çocuk Naim Süleymanoğlu'nun ailesinin de Türkiye'ye getirilmesini örnek göstererek, Özal'dan ailesini geri kazanmak için yardım istemesi olarak açıklanabilir.

Karikatür 24: “Bravo Özal’a! Memur maaşlarına yüzde on sekiz zam yaptı!”⁴⁰²

⁴⁰² *Gırgır Dergisi*, 23.10.1988, Sayı 842, s. 3.

Takip eden karikatürde, Özal hükümetlerinin yaptığı zamların halk tarafından hoş karşılanmаса da bir taraftan da halkta bir alışkanlık yarattığı betimlenmeye çalışılmıştır. Özal'ın evinin önünde toplanan, yataklarından kalkmış üstleri pijamalı bir grup vatandaş, Turgut ve Semra Özal'ı uykularından uyandırıp, son zamanlarda zam yapılmamasının halk tarafından tuhaf karşılandığını ve Turgut Özal'ın bu konu hakkında artık bir açıklama yapmasını beklediklerini söylemektedirler. Vatandaş pencereden dinleyen Özal uykudan uyanamamış ve şaşkın, Semra Özal ise eşinin omzuna ellerini koyarak gülümser bir şekilde resmedilmişlerdir.

Karikatür 25: Zam yapılmasını bekleyen vatandaşlar⁴⁰³

⁴⁰³ *Gırgır Dergisi*, 15.09.1985, Sayı 680, s. 3.

Bir önceki bölümde bahsetmiş olduğumuz, Özal'ın seçim zamanlarında zam yapmaması ve özellikle seçim sonuçları sonrasında –genellikle seçimleri kazanmış olarak- yapılacak zamları açıklaması ve bunu isteyerek seçim sonrasına bıraktığını söylemesi, aşağıdaki karikatürde eleştirilmiştir. ‘Gırgır’dan al haberi’ adlı bölümde, kısa bir açıklama ile yapılan zamlara şaşırın kişiler eleştirilmiş ve derginin üç sayı öncesinde bunlardan bahsettikleri belirtilmiştir. Örneğimizde, seçimden önce MEYAK kesintilerini geri veren Özal’ın, pencereden atılan paraları aşağıda toplayan vatandaşa rahatlıkla bakarak, seçimden sonra geri alacağını söylemesi resmedilmiştir.

Karikatür 26: "Gırgır'dan al haberi"⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ *Gırgır Dergisi*, 08.04.1984, Sayı 605, s. 3.

2. Özal ve Yabancı Sermaye

Turgut Özal'ın siyaset sahnesinde etkili olmaya başlamasının, 24 Ocak Kararları'nın alınmasında başrol oynamasıyla beraber olduğunu bir önceki bölümde belirtmiştik. Bu kararların alınmasındaki sebeplerden biri de yabancı sermayeyi ülkeye gelmesi için teşvik etmektir. Eğer ülkeye yabancı sermaye giriş yaparsa, ülke ekonomisinde canlanma meydana geleceğine inanılıyordu. Gırgır'ın Aralık 1984 tarihinde çıkan sayısında bu konuya yer verilmiş ve Turgut Özal'ın havaalanında bir uçağın yanında durması, yabancı sermayeyi beklemesi üzerinden tasvir edilmiştir. Ancak uçaktan kendisine sadece 1 lira yuvarlanarak inmektedir.

Karikatür 27: "Türkiye yabancı sermaye akımına uğradı..."⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ *Gırgır Dergisi*, 09.12.1984, Sayı 640, s. 16.

Özal hükümetinin ilk icraatlarından biri olan Yap-İşlet-Devret formülü, ANAP'ın yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için yaptığı çalışmalar arasında belki de en önemlisidir. Bu uygulamanın ülke ekonomisi için faydalı olacağını planlayan Özal ve kurmaylarının yatırım yapacak olan yabancı firmaları beklerken ki hali takip eden karikatürde betimlenmiştir.

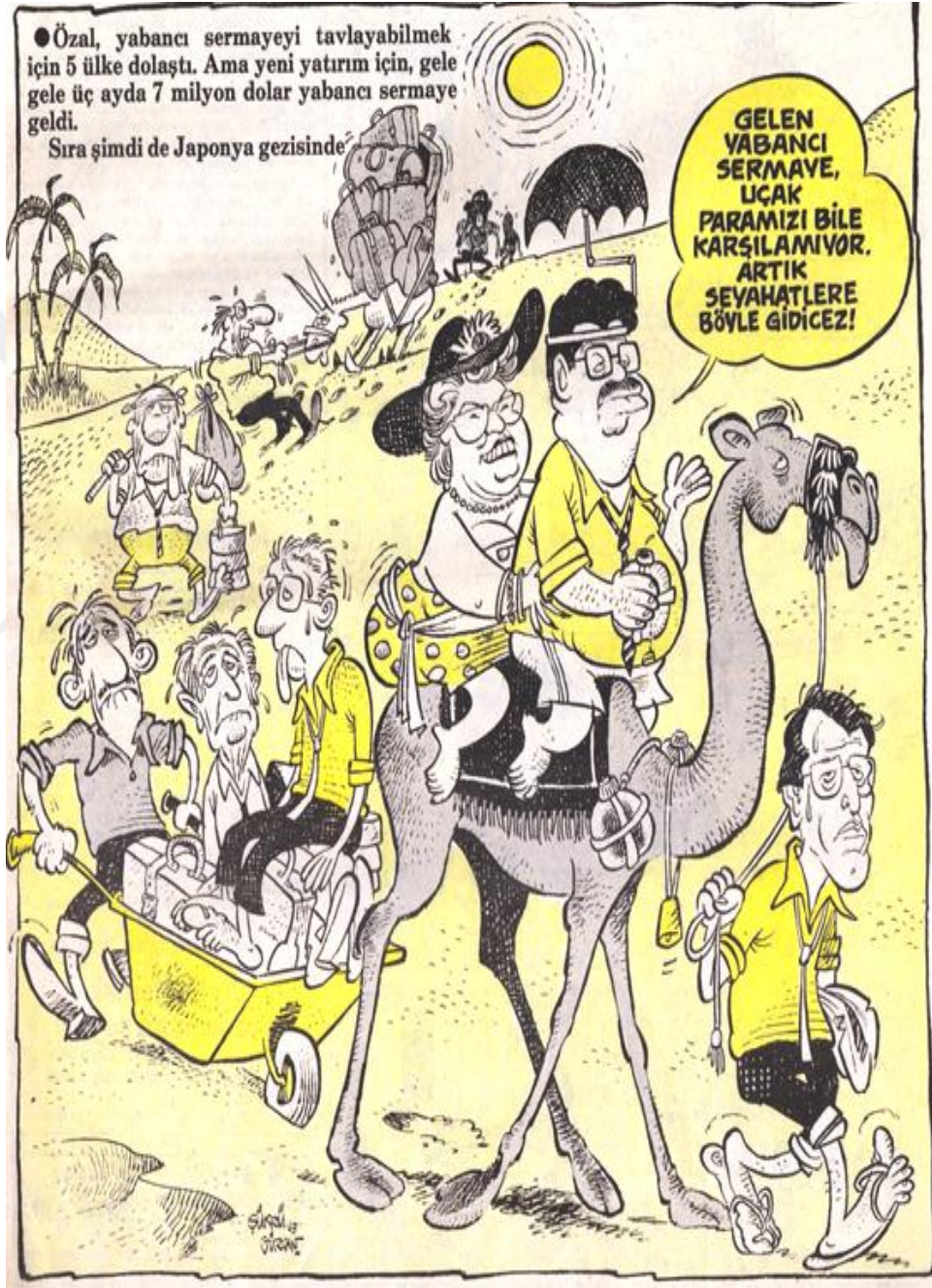

Karikatür 28: "Hükümet dört gözle yabancı sermayeyi bekliyor..."⁴⁰⁶

Çalışmamızın ilk bölümde, Turgut Özal'ın iş adamlarıyla yaptığı gezilere değinmiştik. Belirttiğimiz gibi, Özal'ın bu gezilere iş adamları ile çıkması, Türkiye'yi dış ülkelere tanıtarak yabancı sermayenin artmasını amaçladığının göstergesidir. Ancak, Özal'ın çok fazla yurt dışı seyahati yapması, Gırgır'ın gözünden kaçmamış ve 660. sayının kapak sayfasında bu konuya yer verilmiştir.

⁴⁰⁶ *Gırgır Dergisi*, 21.10.1984, Sayı. 633, s. 3.

Karikatürde, yabancı sermaye arayışında olan Semra ve Turgut Özal çifti bir devenin üzerinde resmedilmişlerdir. Mesut Yılmaz deveyi sürmektedir. Devenin arkasında da bakanlar ve iş adamları bulunmaktadır. Bu gezinin deve ile yapılmasının sebebi yabancı sermayeden gelen paraların, uçak parasını karşılamaya yetmemiş olması şeklinde açıklanmıştır.

Karikatür 29: Yabancı sermaye⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ *Gırgır Dergisi*, 28.04.1985, Sayı 660, s. 1.

Bu konuyla ilgili Gırgır dergisinde karikatür dışında yazılar da bulunmaktadır. Turgut Özal'ın yabancı sermaye ile ilgili yapmış olduğu açıklamalardan bir tanesi, aşağıdaki yazıda eleştirel bir dille yeniden yazılmıştır.

Karikatür 30: "Özal yabancı sermayeye bir kez daha seslendi"⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ *Gırgır Dergisi*, 16.02.1986, Sayı 702, s. 3.

Bir diğerkarikatürde de Özal'ın beklediğı yabancı sermayenin bir türlü ülkeye gelmemesi çizilmiştir. Yabancı sermayeyi ülkeye çekebilmek için yapılanlar, bir erkeğinkadına benzetilmesi için yapılanlarla tasvir edilmiştir. Mizah dergilerinde çizilen karikatürlerde genellikle, mizaha konu edilecek unsurlar kadınsılaştırılarak bir eğlence unsuruna dönüştürölmek istenir. Siyasiler, sanatçılar mizaha konu edilirken çoğı zaman kadın olarak çizilmişlerdir. Burada da yabancı sermayenin ülkeye gelmesi için yapılanların ne boyutta olduğı resmedilmiştir.

Karikatür 32: "Özal'ın bütün özendirmelerine rağmen yabancı sermayeden 'Tıs' yok..."⁴¹⁰

3. Özal ve Yolsuzluklar-Usulsüzlükler

Çalışmanın birinci bölümünde ANAP döneminde yapılan özelleştirmeler sonucunda, rüşvet ve yolsuzluk skandallarının ortaya çıktığından bahsetmiştik. Özal hükümetini ilk etkileyen olay, İsmail Özdağlar'ın adının karıştığı yolsuzluk iddiaları olmuştur. Özdağlar'ın, 25 milyonu bulan yolsuzluk haberi çıktığında, Özal ilk

⁴¹⁰ *Gırgır Dergisi*, 23.12.1984, Sayı 642, s. 3.

başlarda inanmamış ancak Adnan Kahveci kendisine teyp bandını getirerek olayı dinletmiştir. Sonrasında Bakan'dan istifası istenmiştir. Ancak Özdağlar önce bu istifayı vermeyi reddetmiş olsa da sonunda kabul etmiştir. Özdağlar'ın dokunulmazlığı bu olay neticesinde kaldırılmış ve Yüce Divan'da yargılanmıştır.

İlk bölümde değindiğimiz bu olay, Gırgır dergisinde takip eden karikatürlerde temsil edilmiştir. İlk karikatürde, İsmail Özdağlar'ın yaptığı yolsuzluk sonucunda Özal'ın kendisine: 'Oh olsun!.. Kodamanlar tepişirken araya girip beş on kuruş çarpmaya kalkılır mı?' diye sorduğunu ve Özdağlar'ın da birbirleriyle kavga eden iş adamlarının altında ezildiğini görmekteyiz.

Karikatür 33: İsmail Özdağlar olayı⁴¹¹

⁴¹¹ *Gırgır Dergisi*, 13.01.1985, Sayı 645, s. 1.

Bu konuyla ilgili ikinci karikatür iki aşamalı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk karede bir vatandaşın Özal'ın yanına giderek, bir bakanın kendisinden rüşvet istediğini söylediğini görmekteyiz. Özal bunun üzerine kendisine teyp vererek, gidip onu kayda almasını istemektedir. İkinci karede ise, Başbakanlık binasından çıkan kişi, eşine doğru koşarak, Başbakan'ın ona inanıp kendisine bir teyp verdiğini ve bu şekilde teyp sahibi olduklarını müjdelemektedir.

Karikatür 34: Teyp sahibi olmak⁴¹²

Hayali ihracatların Türkiye'ye özgü bir durum olmadığını söyleyen Özal'ın, vergi iadesi uygulamasının hayali ihracata sebebiyet verdiğini söylediğini bir önceki

⁴¹² *Gırgır Dergisi*, 20.01.1985, Sayı 646, s. 4.

bölümde belirtmiştik. Ona göre bu mesele çok büyütülmüş ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. İhracat da bu yüzden fazla artmamıştır. Bu durumla ilgili Gırgır dergisinin 31 Ağustos 1986 tarihli sayısında, hayali ihracat yapan firmaların bunu gizlemedikleri ve hatta mallarını İzmir fuarında açıkça sergiledikleri, ayrıca Özal hükümetinin hayali ihracat yapan firmalara karşı herhangi bir yaptırımda bulunmadığı, onları yargılayan hakimlerin yerlerinden sürüldükleri haberlerini tasvir eden karikatürler bunların en iyi örneklerini oluşturmaktadır.

Karikatür 35: “İzmir Fuarı’nın açılışını Turgut Özal yaptı...”⁴¹³

⁴¹³ *Gırgır Dergisi*, 31.08.1986, Sayı 730, s. 8-9.

Karikatür 36: “Hakimlere baskı yapan Özal hükümeti hayali ihracatçıları cezadan kurtarıyor. Ceza veren hakimler sürülüyor.”⁴¹⁴

Yine hatırlanacağı üzere, Turgut Özal’ın iş adamlarına çok fazla önem verdiğinden bahsetmiştik. Gerçekten de Özal yeni holdinglerin kurulması için büyük çabalar göstermiştir. Bu çabası karşılıksız kalmamış, seçim zamanlarında holdingler ve iş adamları tarafından ANAP finanse edilmiştir. Borçlanan holdinglere, devlet kasasından yardımlar yapılmıştır, iflas etmeleri önlenmek istenmiştir. İflas eden iş adamları, daha sonra devlet yardımıyla çok zaman geçmeden yeniden güçlenerek ticari hayata geri dönüş sağlamışlardır. Devlet kasasını kendi kasaları gibi görmeye başlayan iş adamları usulsüzlüklerinden ötürü genelde ceza almamışlardır. Aşağıda örnek olarak verilen karikatürlerde bu olaylara yer verilmiştir.

İlk karikatürde, Özal’ı kucaklayan Demirel, ANAP’a oy verenlerin bu yaşanılanlardan sonra pişman olduğunu ve 1980 darbesiyle siyasetten yasaklanmasına rağmen, halkın kendisini kurtarıcı olarak görebilecek duruma getirdiği için Özal’a teşekkür ettiği çizilmiştir. İkinci karikatürde ise Horzum dosyası açıldığında, başta Özal olmak üzere, bakanlardan mafya babalarına kadar Kemal Horzum ile ilişki içerisinde olan kişiler pencereden içeriye uçmaktadırlar. Özal ise dosyanın hemen kapanmasını istemektedir. Çünkü bu dosya açık kaldıkça birçok ismin bu olayda adı geçecektir.

⁴¹⁴ *Gırgır Dergisi*, 18.09.1988, Sayı 837, s. 10.

Karikatür 37: "Soygunculuğun hırsızlığın altın yılları..."⁴¹⁵

⁴¹⁵ *Gırgır Dergisi*, 13.04.1986, Sayı 710, s. 1.

Karikatür 38: “Çabuk kapat ulan şunu! Görmüyor musun ne biçim ceryan yaptı...”⁴¹⁶

Özal'ın 'benim memurum işini bilir' cümlesinin yankılarını daha önce ele almıştık. Takip eden karikatürler bu minvalde rüşvet ve yolsuzluk tartışmalarının ele alınışının en iyi örneklerini oluşturmaktadır. Birinci karikatürde görüldüğü gibi, rüşvet hayatın her yerine işlemiştir. İkinci karikatürde de ANAP zamanında 250 belediye başkanı hakkında açılan rüşvet soruşturmasına gönderme yapılmaktadır. Özal'ın yolsuzluk yapan ve rüşvet alanların partide işlerinin olmadığını söylemesinin ardından salonda kimse kalmamıştır.

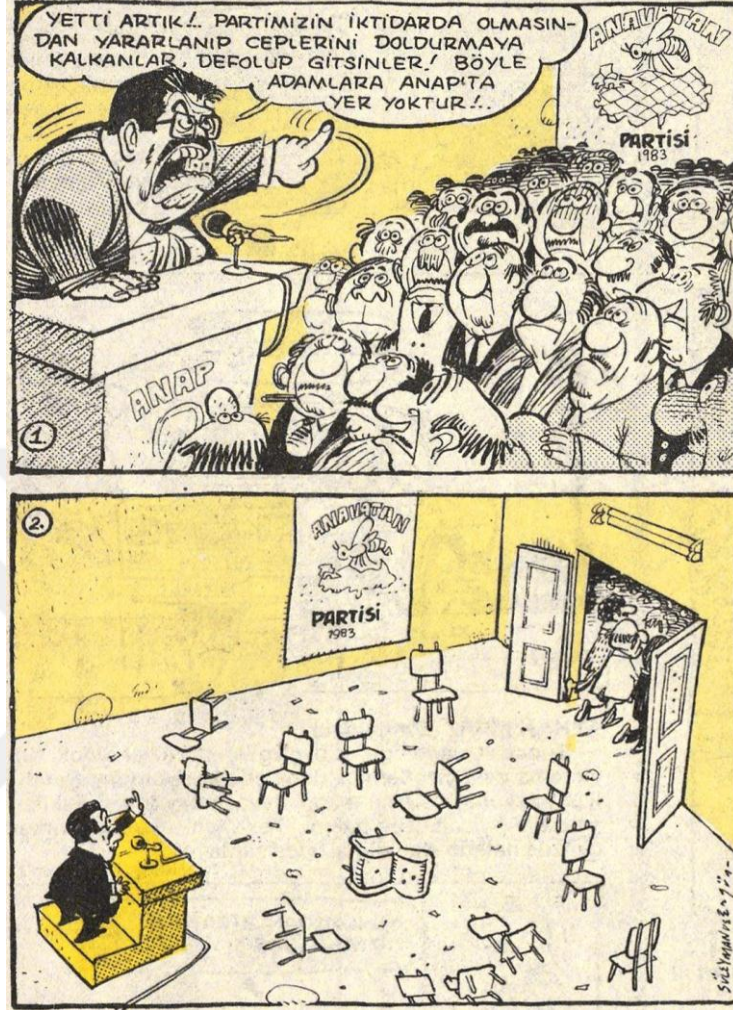
⁴¹⁶ *Gırgır Dergisi*, 15.01.1989, Sayı 854, s. 1.

●Yolsuzluk ve rüşvetlerin bu kadar açığa çıkmasına çok bozulan Özal: “ANAP’ta cebini doldurmak için bulunan çıkarıcılar defolup gitsinler” diye kükredi...

Karikatür 40: Yolsuzluk ve rüşvet⁴¹⁸

Bu konuyla ilgili olarak son örneğimiz, 9 Haziran 1985 tarihinde dergide yayımlanmış olan ‘Özaliyet’ adlı sayfa olacaktır. Sayfanın başında, normalde Gırgır’ın bu sayısında Özal ile ilgili herhangi karikatür olmayacağını planlandığı, ancak dergi basıma gittiğinde Özal’ın İcraatın İçinden adlı programı hazırlattığı ajansa kendisi hakkında bir gazete çıkartmasını istediği ve sonrasında da derginin bu sayfasının o hazırlanan gazete ile değiştirildiğinden bahsedilmektedir. Böylece bu sayfa Özal’a methiyeler düzen bir sayfaya dönüşmüştür.

⁴¹⁸ Gırgır Dergisi, 20.07.1986, Sayı 724, s. 3.

Sevgili Gırgırcılar;

Biz her hafta Turgut Özal karikatürü çizmekten usandık. Sizin de görmekten baktığınız düşünerek bu hafta dergiye Turgut Özal karikatürü koymaya karar verdik... ama biz dergiyi hazırlayıp eve gittikten sonra olanlar olmuş...

Turgut Özal TV'deki "İcraatın İçinden" programını hazırlattığı reklam ajansına bir de gazete hazırlamış. Sonra da geçen yansı güzide dergiye girerek bizim yaptığımız sayfanın yerine kendi gazetesini koymuş... Hepinizden özür dileriz...

ÖZALİYET

Kredi Kuponu...

Bu kuponun bir tane getiren iş adamımıza 100 milyar lira ihracat kredisi verecez. Sadece kuponu kesmeye niyetlenip bize bir telefon etmeniz yeterli. Gönderdiğimiz bir görevlimiz sizin yerinize kuponunuzu kesip daha sonra kredinizi de ayağınıza getirecek...

Bravo Özal, Bravo iş adamları! İHRACATIMIZ REKOR DÜZEYDE ARTTI...

Başbakan Turgut Özal'ın iktidara geldiği andan beri öden vermeden izlediği ihracat politikası nihayet beklenen sonuçları vermeye başladı... Avrupa Ekonomik Toplulu-

ğundan sonra Amerika'ya da ticaret ihracat eden tekatil devlerimiz diğer ülkelere parmak ısırtıyorlar...

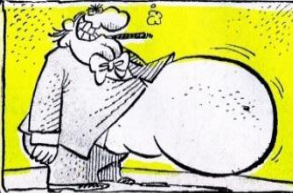
Vay Namussuzlar!..

Evet sayın okurlar. Birtakım namussuzlar hala 12 Eylül öncesine dönmenin hayali için diler. Bunlar miting yapmak, hükümeti eleştirmek gibi yolların yanı sıra sık, sık konuşmalarıyla da "12 Eylül öncesine" dönme niyetlerini de belli ediyorlar. (Okla işaretli olan)

Türkiye hızla gelişiyor...

Özal'ın ekonomik politikası herkes tarafından hayranlıkla izleniyor. Özellikle yurt dışındaki ekonomi uzmanları "Bravo, doğrusu, bu kadar beklemiyorduk. Türkiye inanılmaz hızla gelişiyor. Breh, breh bu kadar olur doğrusu" diyorlar. Yanda hızla gelişen Türkiye görüyorsunuz...

Özal "Demokrasiye geçilmiştir" dedi...

Dün bir basın toplantısı yapan Özal "Kafamı bozmasınlar, daha ne istiyorlar? İsteyen iş adamı istediği krediyi alıyor. Kafasına eserse işçileri sorgusuz sualsiz, baş kurus bile vermeden işten atabiliyor. Doğramacı, dersin, üniversitelerde babasının gittiği gibi öğretim dyelerini, öğrencileri kovabiliyor. Hiç kimse de çıkıp bunlara "Hop, n'ooluyor?" diye kanşıyor mu? Hayır! İşte bundan iyi demokrasi, özgürlük olur mu? Bu özgürlükleri göre göre, "Demokrasi yok" diyenin alını kanşların valia" dedi...

Bayan Özal ekonomiyi ferahlattı!..

İcraatı sırasında kocasının hep yardımcı olmasıyla tanınan Başbakan'ın eşi Semra Özal ortadireğin yüzünü güldürdü...

Türkiye'nin bir numaralı hanımefendisi, geçenlerde başına gelen bir trafik kazasından sonra takmak zorunda kaldığı "Boyun korsesi"nden esinlenerek geliştirdiği buluşunu kocasının desteğiyle yaygınlaştırdı.. Bayan Özal'ın dizaynını bizzat çizdiği çelik boyun korseleri vatandaşların boynunda bir gerdanlık misali ıylarken çeşitli çevreler bu büyük buluş nedeniyle Özal ailesini kutlamadan edemediler...

HELAH OLSUN!

ANAP verdiği sözü tuttu. HERKES KONUT SAHİBİ OLUYOR...

Seçim öncesi vaatlerini bir bir yerine getirmeyi ilke edinen Anavatan Partisi herkesi konut sahibi yapma çabasını sürdürüyor.. Binlerce vatandaş

kısa sürede yuva sahibi oldu. Aşağıda, yuvaları içinde mutluluktan kıvrım kıvrım kıvranan bir kaç vatandaş görülmüyor.

Özal İMF'yi kovdu

Başbakan Turgut Özal habire geliş giden ve ekonomimize kanşan İMF heyetini Ankara'dan kovdu. Özal gazetecilere de "Her işimizde kanşıyorlar. Şimdi de yatırımları durdurun hiç yeni fabrika açmayın" filan dediler. Ben de artık dayanamayıp herifleri kovdum" dedi. Yanda Turgut Özal'ı İMF'nin istemediği yeni yatırımları hizmete açarken görüyorsunuz...

GIRGIR:3

Karikatür 41: "Özaliyet"⁴¹⁹

⁴¹⁹ Gırgır Dergisi, 09.06.1985, Sayı 666, s. 3.

Karikatür 43: “Maçlardan sonra operaya’da gitmeye başlayan Semra Özal gecikince oyun başlatılmadı.”⁴²¹

Karikatür 44: “Semra ve Turgut Özal hiçbir maçı kaçırmıyor.”⁴²²

⁴²¹ *Gırgır Dergisi*, 23.12.1984, Sayı 642, s. 1.

⁴²² *Gırgır Dergisi*, 07.10.1984, Sayı 631, s. 8.

Karikatür 46: “Turgut Özal Irak’a gittiğinde Semra Özal yurt gezilerine çıktı. Denetlemeler yaptı..”⁴²⁴

Karikatür 47: TRT Genel Müdürü seçimi⁴²⁵

⁴²⁴ *Gırgır Dergisi*, 30.03.1986, Sayı 708, s. 8-9.

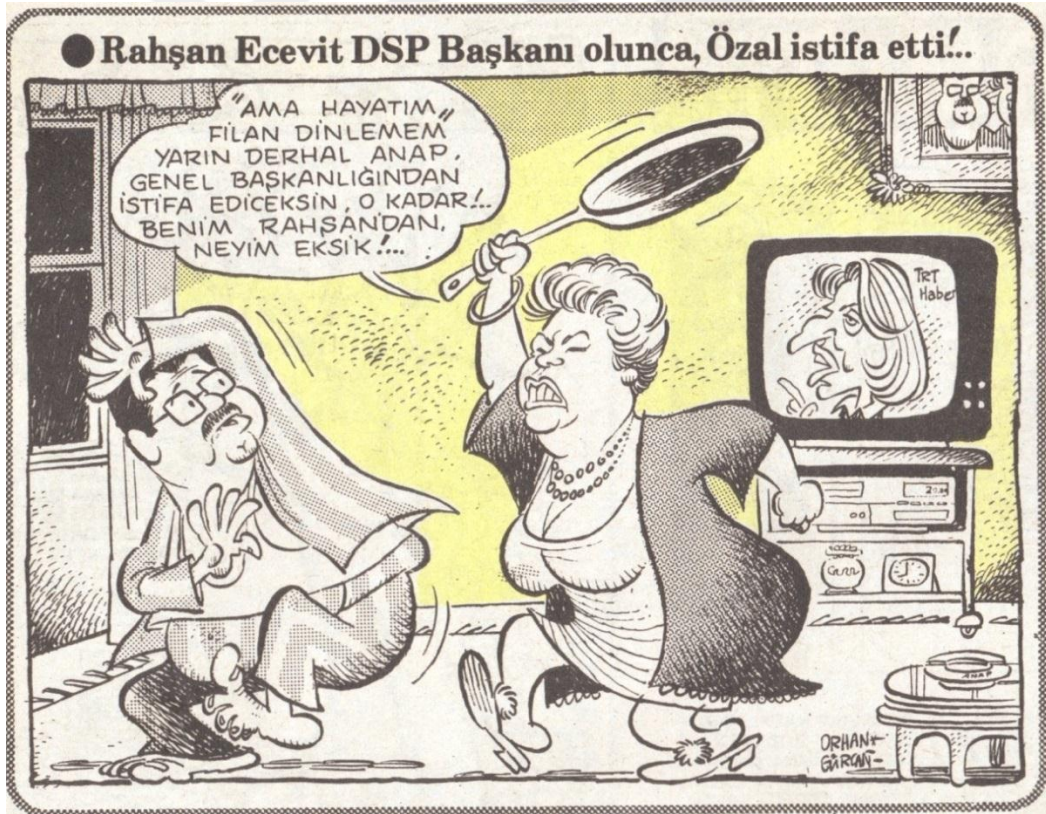
⁴²⁵ *Gırgır Dergisi*, 21.05.1989, Sayı 872, s. 3.

● Semra Özal'ın çıkarttığı, "Türk Kadını" gazetesi işadamlarından zorla alınan milyonlarca liralık ilanlara rağmen battı... Semra Özal başyazarlığı bıraktı...

Karikatür 48: Türk Kadını gazetesi⁴²⁶

Karikatür 49: "Rahşan Ecevit DSP Başkanı olunca, Özal istifa etti!.." ⁴²⁷

⁴²⁶ *Gırgır Dergisi*, 13.11.1988, Sayı 845, s. 3.

⁴²⁷ *Gırgır Dergisi*, 01.12.1985, Sayı 691, s. 3.

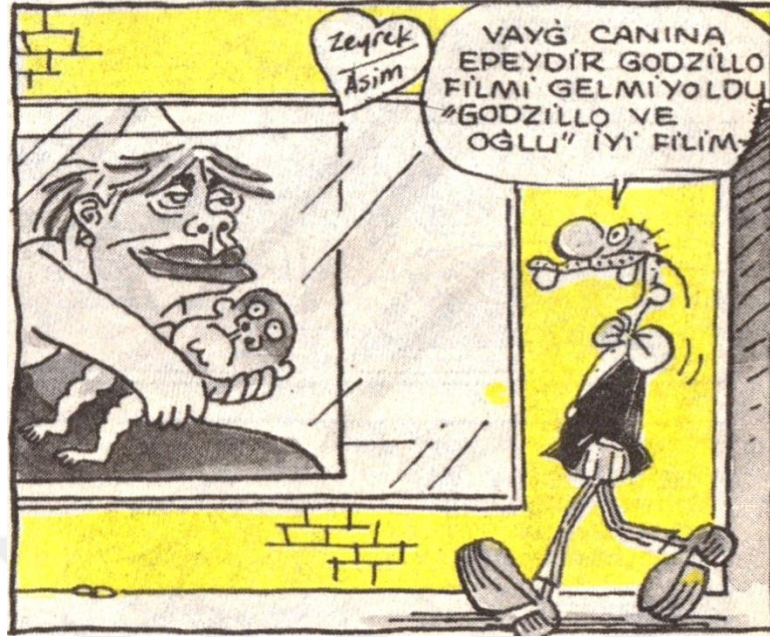
Turgut Özal'ın kızı Zeynep Özal da her zaman basının ilgisini çeken bir figür olmuştur. ANAP içerisindeki muhafazakâr kanat, söylemeye bile gerek yok ki, bu haberlerden hiçbir zaman hoşnut olmamıştır. Örnek vermek gerekirse, Zeynep Özal'ın annesiyle beraber açtığı butik ve 22 Temmuz 1985'te baterist Asım Ekren ile olan evliliği basın tarafından ilgiyle takip edilmiştir. Aşağıdaki karikatürlerde, Zeynep Özal'ın aile ilişkileri, damat Asım Ekren'in TRT davulcusu olması ve Turgut Özal ile olan gergin ilişkileri ele alınmıştır.

Karikatür 50: “Zeynep Özal: ‘Babamı çok severim, hala kucağına otururum’ dedi...”⁴²⁸

⁴²⁸ *Gırgır Dergisi*, 27.01.1985, Sayı 647, s. 3.

● Zeyrek Özal dükkan açmış...

Karikatür 51: "Zeyrek Özal dükkan açmış..."⁴²⁹

Karikatür 52: "Gırgır'ın atlatma haberi; Özal, affettiği damasını yarım saat sonra kovaladı."⁴³⁰

⁴²⁹ *Gırgır Dergisi*, 18.05.1986, Sayı 715, s. 12.

⁴³⁰ *Gırgır Dergisi*, 05.01.1986, Sayı 696, s. 3.

Karikatür 53: “Özal’ın damadı Asım, girdiği TRT sınavını en yüksek puanla kazanıp TRT’nin kadrolu davulcusu oldu...”⁴³¹

Hem Yusuf Bozkurt Özal hem de Korkut Özal, Özal’ın “aile bağları” özelinde eleştirilerden nasibini fazlasıyla almış iki figürdür. Özellikle Korkut Özal - 1973-1977 yılları arasında I. ve II. Milliyetçi Cephe hükümetlerinde sırasıyla Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı yapmış ve İslamcı eğilimlerini saklamamış bir aktör olarak- takip eden karikatürlerde de görülebileceği gibi Özal ailesine yönelik eleştirilerin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴³¹ *Gırgır Dergisi*, 18.05.1986, Sayı 715, s. 8-9.

Özal Amerika'dan kardeşini getirtti...

Amerika'da çalışan kardeşi Yusuf Ozal'ı apar topar Türkiye'ye getirip Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı yapan Başbakan Turgut Özal, dün düzenlediği basın toplantısında kardeş ithalinin nedenini açıkladı.

Kardeşine kara kalemle bıyık yapmaya uğraşırken bir taraftan da konuşan Özal:

"Amerika, Arap ülkelerine sık sık gidip onlarla ilişkiler kurmaya başladığım için bana kızmaya başlamıştı. Kardeşim Yusuf bana çok benzer. Tek eksiği bıyıkları olmamasıdır. Ona bıyık da yaptım mı ikimizi kolay kolay kimse ayırt edemez.

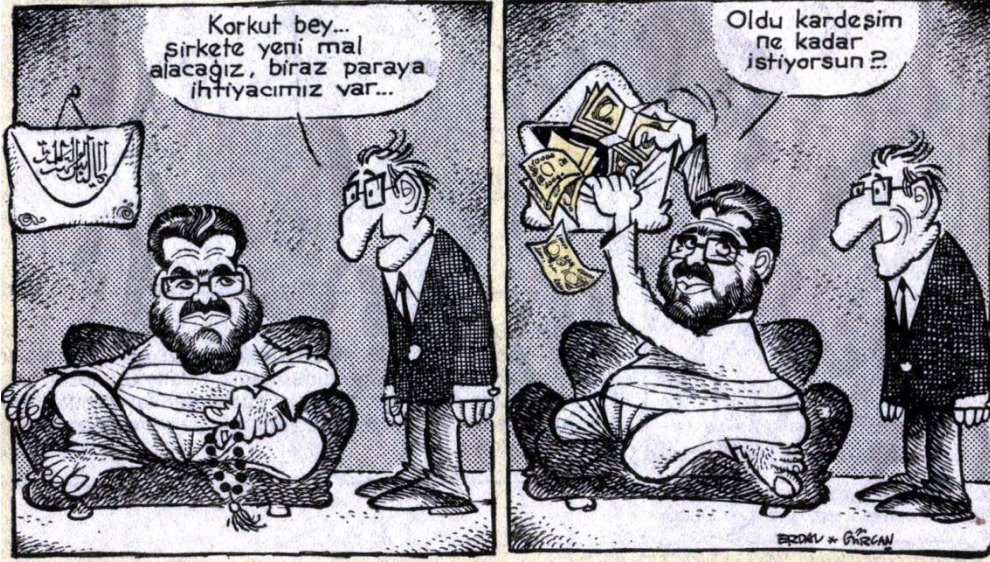
Şimdi Arap ülkelerine giderken kardeşim Yusuf'u benim yerime bırakacağım. Amerikalı dostlarımız Yusuf'u benim makamımda otururken görünce "Özal'ın Arap ülkelerine falan gittiği yok işte makamında oturuyor" diyecekler. Yusuf'u o yüzden getirttim. Böylece Amerika ile de aramız bozulmayacak" demiştir.

Karikatür 54: "Özal Amerika'dan kardeşini getirtti..."⁴³²

⁴³² *Gırgır Dergisi*, 03.06.1984, Sayı 613, s. 3.

● Eski MSP Bakanı Korkut Özal, Suudi Arabistan sermayesiyle ortaklıktan sonra 30-40 tane milyarlık şirket sahibi oluverdi... Şimdi bu paralarla Müslümanlık politikasını güçlendirmek için vakıflar kuruyor.. (Yeni Gündem)

Karikatür 55: Korkut Özal⁴³³

Korkut Özal, Irak'ın petrol temsilciliğini aldı. Tesadüfen abisi Turgut Özal'da ani bir kararla petrol ithalatını devlet tekeline çıkarıp serbest bırakınca Korkut bey Türkiye'nin en büyük petrol tekeli oluverdi...

Karikatür 56: Korkut Özal⁴³⁴

⁴³³ *Gırgır Dergisi*, 22.02.1987, Sayı 755, s. 3.

⁴³⁴ *Gırgır Dergisi*, 19.02.1989, Sayı 859, s. 3.

Karikatür 57: "Korkut Özal'da abisine veryansın etti: 'Bütün işlerin tek sorumlusu ağabeyim Turgut'tur'..."⁴³⁵

Turgut Özal'ın başbakanlığı süresince, aile üyelerinin ticari hayata atılarak, mal varlıklarını devlet desteğiyle arttırdıkları, çoğu kişi tarafından belirtilmiştir. Aşağıda örnek olarak verilen karikatürde, Özal ailesi –Ahmet, Yusuf, Korkut ve Turgut Özal- Dalton Kardeşler olarak çizilmiş ve ticari ilişkiler doğrultusunda kazançları açıklanmıştır.

Karikatür 58: "Ne aileymiş, maşallah!"⁴³⁶

⁴³⁵ *Gırgır Dergisi*, 23.04.1989, Sayı 868, s. 2.

⁴³⁶ *Gırgır Dergisi*, 10.09.1989, Sayı 888, s. 1.

5. Özal ve Seçimler

Turgut Özal, siyasi hayata girmesinden itibaren iki genel seçim (6 Kasım 1983, 29 Kasım 1987), iki yerel seçim (25 Mart 1984, 26 Mart 1989), iki referandum (6 Eylül 1987, 25 Eylül 1988) ve bir ara seçim (28 Eylül 1986) geçirmiştir. 6 Kasım 1983 tarihli genel seçimlere sadece 3 parti katılabildi. ANAP ve Özal, halk için yeni isimler olmuş ve uzun zamandır yaşanan kriz halinden kurtulmak için bir çıkış kapısı olmuştur. Takip eden karikatürlerde, 1983 seçimleri öncesinde ve sonrasında çıkan *Gırgır* dergisinin kapak sayfaları bulunmaktadır. Seçim öncesinde çıkan, 4 Kasım 1983 tarihli karikatürde, oy vermeye gelen vatandaşların zarflara ip bağladıkları görülmektedir. Vatandaşlar eğer verilen vaatler tutulmazsa, oylarını geri alacağını söylemektedirler. Sandığın ilerisinde Özal, Calp ve Sunalp endişeli gözlerle beklerken resmedilmişlerdir.

Karikatür 59: 6 Kasım 1983 seçimleri⁴³⁷

⁴³⁷ *Gırgır Dergisi*, 04.11.1983, Sayı 583, s. 1.

13 Kasım 1983 tarihli derginin kapak sayısında ise seçimi kazanmış ve Başbakanlık koltuğunda oturan Özal'ı görmekteyiz. Özal'ın karşısında ise halkı ve iş adamlarını temsil eden kişiler bulunmakta ve halkın oyunun %45.5'ini alan Özal'a hangi tarafı seçeceği sorusu sorulmaktadır.

Karikatür 60: Kimi seçeceksiniz?⁴³⁸

⁴³⁸ *Gırgır Dergisi*, 13.11.1983, Sayı 584, s. 1.

1984 yılında yapılacak olan yerel seçimler Özal için çok önemliydi. Özal'a göre, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, seçimlerin kazanılması ANAP'ın parti olarak olgunlaşmasına katkıda bulunacaktı. Bu seçimleri ANAP %41.5'lik oy alarak zaferle taçlandırdı. Takip eden karikatürde, seçimden yenilgi ile ayrılan HP, MDP, SODEP ve DYP liderleri görülmektedir. Karikatürde seçimler sokak kavgasına benzetilmiş ve Özal kavgayı ayıran yetişkin olarak resmedilmiştir.

Karikatür 61: 25 Mart 1984 yerel seçimleri sonucu⁴³⁹

⁴³⁹ *Gırgır Dergisi*, 01.04.1984, Sayı 604, s. 1.

1986 yılında yapılan seçimler ise 11 ayrı seçim bölgesi için boşalan milletvekilliği için yapılmıştır. 28 Eylül 1986 tarihinde yapılan seçimlere MDP fesih kararı aldığı için katılamamıştır. Aşağıdaki karikatür, ara seçimler öncesinde Özal'ın sürekli açılışlara katılmasını eleştirir niteliktedir.

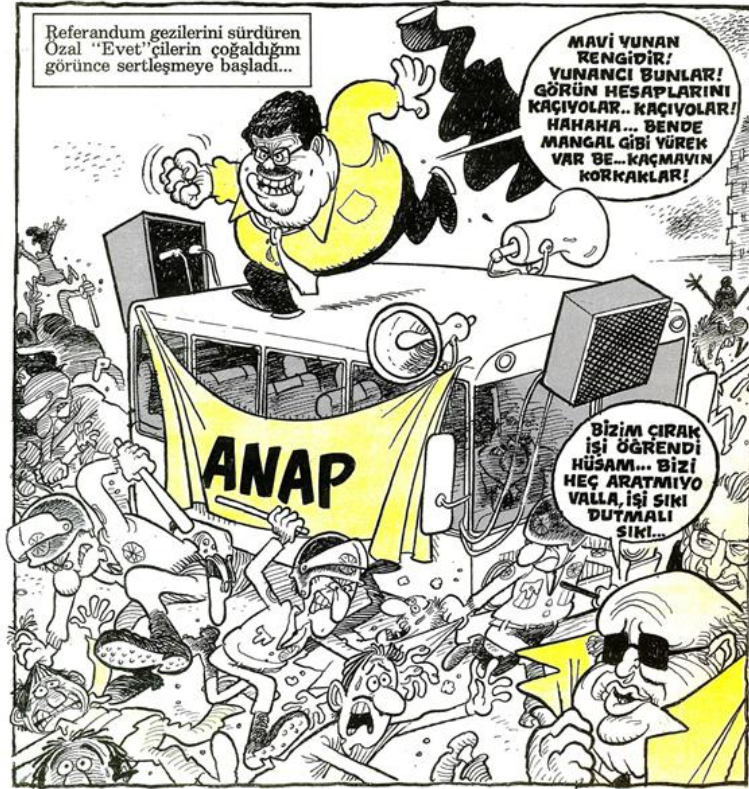
Karikatür 62: “Ara seçimler yaklaştıkça ANAP’ta tesis açma kampanyası hızlanıyor...”⁴⁴⁰

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında, siyasetten yasaklanan liderlerin, 1987 yılında yapılması planlanan referandum ile geri dönmelerinin yolu açılmıştır. Özal, bu durum ile ilgili olarak mecliste bir oylama yaparak sonuca ulaşmak yerine, yasakların halk tarafından konulduğunu ve eğer halk isterse kaldırılması gerektiğini belirtmiştir. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan referandum sonucu, Özal’ın tüm hayır kampanyalarına karşı %50.24’lük oyla siyasi yasakların kaldırılması yönünde olmuştur. Böylece Özal’ın “ağabeyim” dediği Süleyman Demirel başta olma üzere, tüm yasaklı liderler siyasete geri dönmeye hak kazanmışlardır. Takip eden karikatürlerde, Özal’ın referandum kararını almasına ve evet-hayır kampanyalarının ve mitinglerin nasıl yapıldığına dair karikatürler bulunmaktadır.

⁴⁴⁰ *Gırgır Dergisi*, 25.05.1986, Sayı 716, s. 3.

Karikatür 63: “Özal, siyasi yasakların kaldırılması için ‘Halk’a gidelim’ diyor...”⁴⁴¹

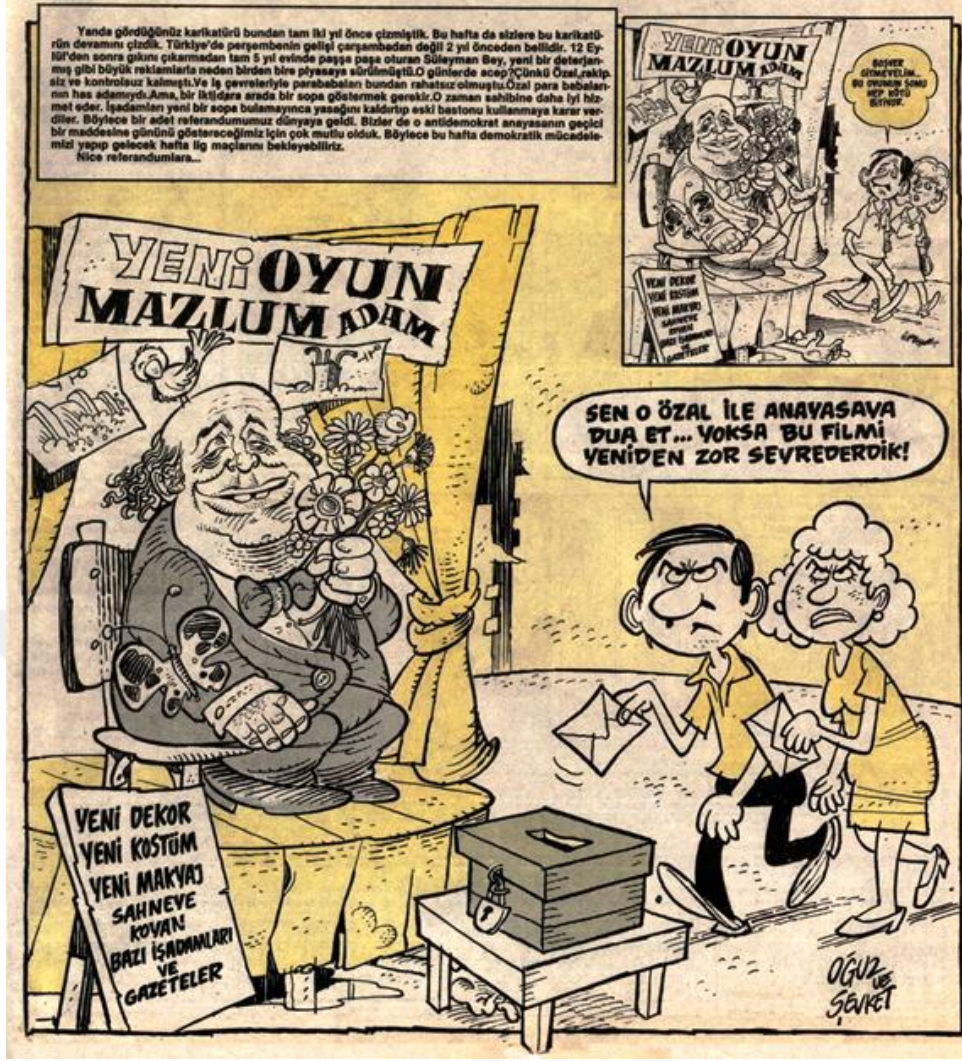

Karikatür 64: “Referandum gezilerini sürdüren Özal ‘Evet’çilerin çoğaldığını görünce sertleşmeye başladı...”⁴⁴²

⁴⁴¹ *Gırgır Dergisi*, 10.05.1987, Sayı 766, s. 9.

⁴⁴² *Gırgır Dergisi*, 30.08.1987, Sayı 782, s. 1.

Karikatür 65: “Yeni oyun Mazlum adam”⁴⁴³

Yapılan referandum sonucunda, siyasi liderler siyasete geri dönmüşlerdir ve ülkeyi yeni bir genel seçim beklemektedir. Ancak Özal, siyasete geri dönen liderlerin sempatanlarının eski partilerine yeniden yöneleceğini ve bu yüzden oy kaybına uğrayabileceklerini düşünerek, daha önce 1984 yerel seçimlerinde yapmış olduğu gibi, seçim tarihini değiştirmiştir. Böylece yeni partilerin seçime hazırlanamaması amaçlanmıştır. Genel seçimler 29 Kasım 1987 tarihinde yapılmıştır. Değiştirilen seçim barajı uygulaması bile sonuçları etkilememiş, ANAP’ın oy oranı %36.31’e düşmüştür. Aşağıda örnek olarak verilen karikatürlerde, genel seçimlerin öncesi ve sonrası ile ilgili tasvirler bulunmaktadır.

⁴⁴³ *Gırgır Dergisi*, 05.09.1987, Sayı 783, s. 1.

Karikatür 67: “Biri oyları alan öteki sandalyeleri kapan Özal...”⁴⁴⁵

ANAP'ın 1987 genel seçimlerinde oy kaybetmesi, yapılacak olan yerel seçimlerin sonuçları için endişe yaratmıştır. Bu yüzden, seçimlerin 26 Mart 1989 tarihinden önce yapılması için yeniden referandum kararı alınmıştır. Referandum 25 Eylül 1988 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Halk, Özal ile aynı düşüncede olmadığını referandum sonucu ile göstermiştir. Yerel seçimlerin öne alınmasını istemeyen kesimin %65'lik bir oy oranına sahip olması neticesinde seçimler öne alınamamıştır. Aşağıdaki karikatürlerde, referandum için yapılan mitingler ve siyasilerin karşılıklı konuşmaları gösterilmiştir.

⁴⁴⁵ *Gırgır Dergisi*, 06.12.1987, Sayı 796, s. 1.

Karikatür 68: "Gereksiz işler kampanyaları"⁴⁴⁶

Karikatür 69: "Referandum'a çeyrek kala Özal ve Demirel meydanlarda karşılıklı küfürleşmeye başladı..."⁴⁴⁷

⁴⁴⁶ *Gırgır Dergisi*, 04.09.1988, Sayı 835, s. 1.

⁴⁴⁷ *Gırgır Dergisi*, 18.09.1988, Sayı 837, s. 9.

Karikatür 70: 1988 referandumu⁴⁴⁸

1988 referandumu sonucunda tarihi öne çekilemeyen yerel seçimler, normal tarihinde yani 26 Mart 1989'da gerçekleştirilmiştir. Seçimlerden önce Özal, 'oy vermezseniz hizmet durur' açıklaması bile yapmıştır. Hatta seçim sloganı olarak: 'Elleri kolları bağlı başkan ister misiniz?' cümlesini dahi kullanmıştır. Ancak buna rağmen seçimin kaybedeni %21.86 oyla ANAP ve Özal olmuştur. Yerel seçimleri %28.69 oy ile SHP kazanmıştır. Takip eden karikatürlerde seçim öncesi ve sonrası manzara tasvir edilmiştir.

⁴⁴⁸ *Gırgır Dergisi*, 02.10.1988, Sayı 839, s. 1.

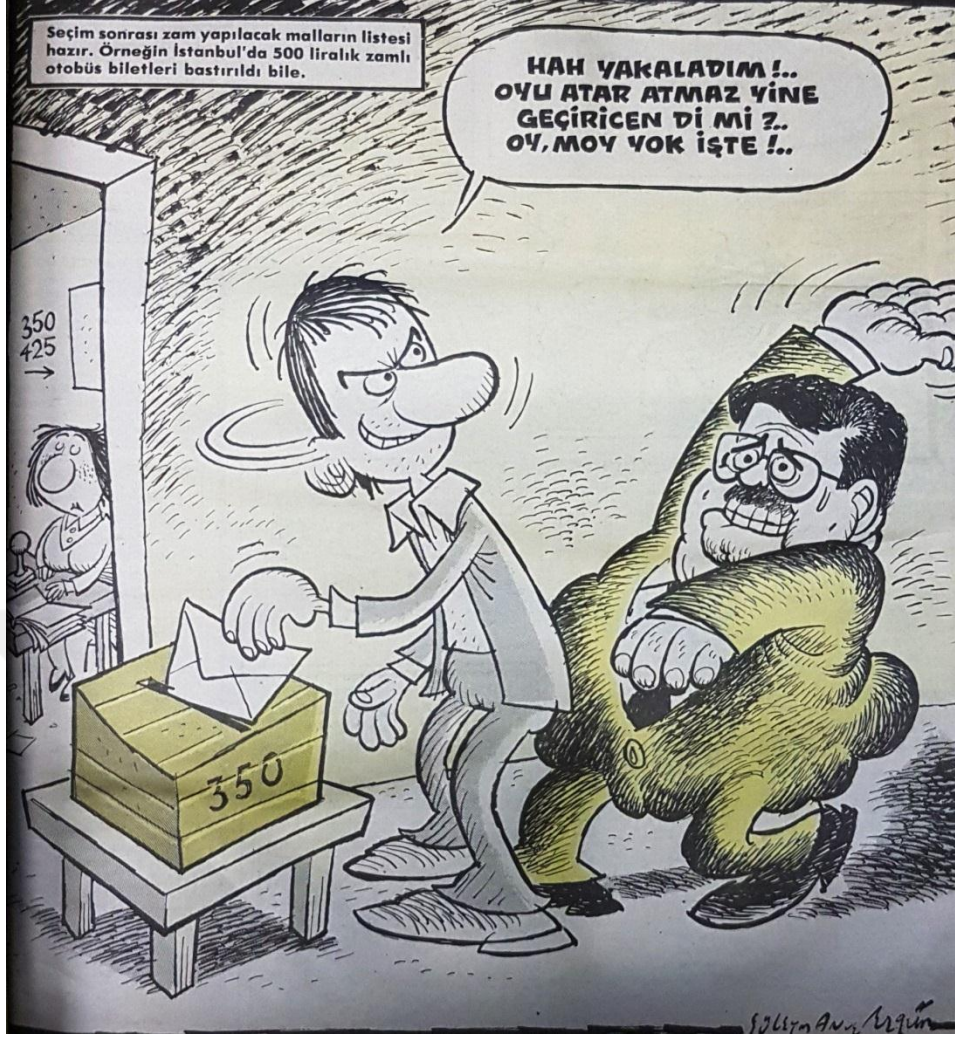

Karikatür 71: “Dağılmayın beyler birazdan Sayın Ecevit konuşacak...”⁴⁴⁹

Karikatür 72: Ana Vatan Tarator⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ *Gırgır Dergisi*, 29.01.1989, Sayı 856, s. 1.

Karikatür 73: “Hah yakaladım!.. Oyu atar atmaz yine geçirecen di mi?.. Oy, moy yok işte!..”⁴⁵¹

Sonuç olarak Gırgır dergisindeki Özal temsillerine bakıldığında, incelediğimiz dönem içerisinde meydana gelen neredeyse her olayın, halkın diliyle mizahi açıdan ele alındığını görmekteyiz. Gırgır Dergisi'nin herkes tarafından sevilip, okunmasının en önemli nedenlerinden biri de halk gibi düşünüp, halk gibi olayları yorumlaması olmuştur. Kullandığı sade dil sayesinde, Özal'ın 1983-1989 tarihleri arasında başbakan olarak görev yaptığı dönemde meydana gelen olumsuz gidişatın eleştirisi de halk tarafından kolayca anlaşılmuştur. Böylece Gırgır, basitçe ve sadece ‘Kendi Halinde Bir Mizah Dergisi’ olmaktan çıkmıştır.

⁴⁵⁰ *Gırgır Dergisi*, 26.02.1989, Sayı 860, s. 1.

⁴⁵¹ *Gırgır Dergisi*, 24.03.1989, Sayı 864, s. 1.

Gırgır Dergisi'nde Özal temsili, ele alınan dönemdeki dergilere bakıldığında beş ana başlıkta ele alınabilir. Bunlardan ilki hayat pahalılığıdır. Bu çerçevede Özal'ın yaptığı zamlar, memur ve işçilerin maaşlarındaki düzensizlikler, insanların içerisinde bulunduğu yoksulluk ile bireylerin ve dolayısıyla ailelerinin bu durumlardan ne şekilde etkilendikleri açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci başlıkta, yani yabancı sermaye ile ilgili karikatürlerde ise Özal'ın en önem verdiği konulardan birisi olan yabancı ülkelerden yatırım yapacak kişi ya da firmaların bulunması ve bunu bulmak için yapılanlar incelenmiştir. Beklenen düzeyde yabancı sermayenin gelmeyişi de Özal tarafından mutsuzlukla karşılanması mizahi açıdan değerlendirilmiştir. Yolsuzluklar- usulsüzlükler alt başlığında, Özal döneminde ortaya çıkan rüşvet olaylarına, Bakanların adının karıştığı yolsuzluk haberlerine, hayali ihracatlara odaklanılmıştır. Ayrıca Özal'ın söz konusu olaylara verdiği tepkiler eleştirilmiş ve halkın gözünde Özal figürünün geldiği nokta açıklanmaya çalışılmıştır. Özal'ın aile bağlarının ele alındığı dördüncü başlıkta, eşi Semra Özal, kızı Zeynep, kardeşleri Korkut ve Yusuf Özal ve damadı Asım ile ilgili çıkan haberlere ve yaşanan tartışmalara yer verilmiştir. Özal Hanedanı olarak nitelendirilen aile üyelerinin siyasette etkili olduklarına vurgu yapılmıştır. Son olarak seçim zamanlarındaki genel manzara özelinde sunulan Özal temsillerine baktığımızda ise Özal'ın pragmatik siyaset yapma tarzının genel örneklerinin eleştirel bir hat üzerinden sunulduğu dikkati çekmektedir.

SONUÇ

Anavatan Partisi'nin 1983 genel seçimlerindeki başarısının birçok sebebi bulunmaktadır: Seçmen, askeri yönetimin kontrol edeceği bir hükümet istemiyor ve sivil yönetim ile demokrasiye ulaşılacağını düşünüyordu. 24 Ocak Kararları ile ismini duyuran Özal'a, ekonomiyi iyi hale getirebileceği için güveniyordu. 12 Eylül öncesinde yaşanan kötü günlere geri dönmek istenmiyordu. Darbe hükümetinden önce var olan siyasi partilerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkların ülke ekonomisini, sosyal ve kültürel kalkınmayı engellediği düşünülüyordu. Böyle bir ortamda da yeni ve sivil bir partinin ülke için faydalı olacağına inanılıyordu.

Turgut Özal da Anavatan Partisi'ni kurduktan sonra, yaptığı mitinglerde ekonomiyi düzeltereği ve halkın tüm beklentisini karşılayacağı sözünü veriyordu. Böylece Kasım 1983 genel seçimleri Türkiye için bir dönüm noktası oldu. Tek başına iktidar olma şansını yakalayan ANAP, 1984 yılında yapılan yerel seçimlerle de başarısını tazeleyerek, belediyelerin büyük bir çoğunluğunu kazanma şansını yakaladı.

Ancak 24 Ocak Kararları'nın mimarı olan Özal'ın, ekonomiyi düzeltmek için vadettiği 5 yıl geride kaldı ve ekonomik kriz bir türlü aşılamadı. Bununla birlikte yapılan zamlar ve işsizliğin giderek artması seçmeni rahatsız etmeye başladı ve bu da seçim sonuçlarına yansdı. 1987 referandumuyla, 12 Eylül'de yasaklanan siyasi liderler yeniden siyasete döndüler. Turgut Özal'ın yasaklı liderlerin geri dönüşleri için referandum yapmaya karar vermesi, beklediğinin aksine kendisi için olumsuz sonuçlandı. Bu tarihten itibaren Anavatan Partisi'nin oylarında gözle görülür azalışlar meydana geldi. Bunun sonucunda da bir sonraki seçimde, Özal koalisyon hükümetinin kurulabileceğini ya da muhalefet olabileceklerini göz önüne alarak, Cumhurbaşkanlığı seçimlerine girdi ve 31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanı seçildi.

Turgut Özal'ın siyasi hayatta yaptıkları dışında, aile hayatı da her zaman gözler önünde oldu. Eşi Semra Özal'ın kurmuş olduğu Papatyalar Vakfı'nın

düzenlediği etkinlikler ve bu etkinliklere harcanan paralar halkın dikkatini çekti. Kızı Zeynep Özal'ın özel hayatı, oğlu Ahmet'in televizyon dünyasına girmesi, eşi Semra Özal'ın parti işlerine müdahale etmesi ANAP içindeki partilileri de olumsuz etkiledi. Bunların dışında hatırlanacağı üzere, Özal'ın özelleştirme politikaları ve yurtdışından bürokrasiye dahil edilen 'prensler' beklenilen aksine, kötü gidişata dur diyemedi.

Tüm bu manzara içinde Turgut Özal, Türk siyasetinde en çok karikatürü çizilen Başbakanlarından biri oldu. Gerek özel hayatı gerekse yaptığı açıklamalar, iktidarında verdiği vaatler, mizah dergilerinde fazlaca eleştiriye maruz kaldı. Kendisi hakkında çizilen karikatürleri çerçevelenip duvarına astırıldığı söylene de mizah dergilerine karşı yasaklayıcı uygulamalar da getirmekten geri durmadı ve söz konusu dergilere karşı pek çok dava açtı.⁴⁵²

Esasen Türk mizahı bu türden kısıtlamalarla Osmanlı Dönemi'nden itibaren sürekli karşı kaşıya kalmıştı. Mizah dergileri ve karikatüristler para ve hapis cezalarına ek olarak yayın hayatlarının sonlandırılması ile de yüzleşmek zorundaydı Osmanlı dönemindeki kısıtlamalara ek olarak Cumhuriyet'in kurulması sonrasında tek parti döneminde de özellikle siyasal mizah tehlikeli bir mecra olarak addedildi. Örneğin Akbaba ve Markopaşa gibi dergiler birçok kez kapatıldı ve büyük cezalar ödedi.

Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla birlikte sansür ve cezalar yeniden uygulamaya koyuldu. Bu dönemde 50 Kuşağı karikatüristleri adını alan bir grup oluştu ve Cemal Nadir ismi ön plana çıktı. Nadir, kendisinden sonra gelenleri etkiledi ve karikatür sanatına yeni bir boyut kazandırdı. 27 Mayıs 1960 darbesiyle beraber mizah dergilerinde işlenen konularda bariz bir çeşitlilik oldu. Darbe sonrasında özgür bir ortama kavuşan mizah, siyasetle yeniden ilgilenmeye başladı. Ancak bu özgürlük çok uzun sürmedi. 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte yeniden bir kısıtlama ve baskı eğilimi kendisini gösterdi.

Bu tarihsel manzara içinde Gırgır Dergisi'nin kurucusu Oğuz Aral 50 Kuşağı karikatüristleri arasında bulunmaktaydı. Önceleri Günaydın Gazetesi'nde Gırgır adını verdiği köşede karikatürlerini yayınlıyordu. Sonrasında Gün Gazetesi'nde 2 sayfa olarak Gırgır Dergisi'ni çıkarmaya başladı. 1972'de dergi tam

---

⁴⁵² Bunun bir örneği olarak Özal'ın Limon dergisi müdürü Murat Kürüz ve üç karikatüriste "basın yoluyla hakaret" suçlaması ile açtığı dava gösterilebilir. Bkz. Efrat E. Aviv, "Cartoons in Turkey- From Abdülhamid to Erdoğan", Middle Eastern Studies, 49 (2), 2013, s. 229.

anlamıyla bir mizah dergisi olarak yayın hayatına başladı. Gırgır, günlük sade bir dil kullandı. Konu seçimi kısır değildi; hayat pahalılığı, geçim derdi, spor, sanat dünyası gibi birçok konuda mizah yaptı. Kahramanlar herkesin etrafında bulunan kişilerdi. Halk ile iç içe olan dergi kısa bir sürede her kesim tarafından da benimsendi.

Benzeri bir düzlemde halka onların diliyle hitap eden bir lider olarak Özal her yaptığıyla mizahçılar tarafından eleştirildi. Tabii özellikle de Gırgır tarafından. Başbakan olduğu süre boyunca Özal, Gırgır Dergisi'nin hedefinde oldu. Kâğıt zamları neticesinde derginin fiyatı 1 Turgut= 10 Lira olarak şekillenmeye bile başladı. Gırgır, Özal'a yaptığı eleştiriler neticesinde birçok kez para cezasına çarptırıldı.

Gırgır ve Oğuz Aral, Türk mizahını 20. yüzyılın son dönemlerinde yeniden şekillendirdi. Daha öncede belirttiğimiz gibi Gırgır, sadece bir dergi değil aynı zamanda da bir mizah okuluydu. Yetiştirdiği yazarların birçoğu başka mizah dergileri yayımladılar ama beklenen satış rakamlarına ulaşamayınca yuvalarına geri döndüler. Bazıları da geri dönmek üzere ayrıldılar. Ancak, Gırgır okulunun yetiştirdiği yazar ve çizerler, günümüz mizah dergilerinde karikatürlerini yayımlamaya hala devam etmekte ve bir kısmı da yerlerini kendi yetiştirdikleri karikatüristlere bırakmaktadırlar. Yayın hayatına 17 Şubat 2017 tarihinde son verilen Gırgır Dergisi'nin ve Oğuz Aral'ın mirası, günümüzde çıkan dergilerde yaşatılmaktadır.

Biz bu çalışmada, Turgut Özal'ın başbakanlığı dönemi boyunca Gırgır Dergisi özelinde nasıl tahayyül ve temsil edildiğini inceledik. Argümanımız, Gırgır dergisindeki Özal temsillerinin onun başbakanlık döneminde ağırlıklı olarak hayat pahalılığı, yabancı sermaye, yolsuzluklar-usulsüzlükler, aile bağları ve seçim tartışmaları ekseninde şekillendiğiydi.

Hiç kuşkusuz Türk mizah dergilerinde siyasal liderlerin temsilinin Menderes'ten Erbakan'a, İnönü'den Demirel'e pek çok örneği vardır. Bu zeminde yapılacak bir mukayese bu çalışmanın kapsamı dışında kalsa da Özal'ın özellikle Gırgır özelinde söz konusu siyasal liderlerin mizah dergilerindeki temsili tartışmasında dikkate değer bir örnek olduğu iddia edilebilir. Zira Özal, diğer liderlerin gelenekle ya da bilindik "devlet adamı" imajı ile örtüşmeyen bir liderdir. Özal'ın aile bağları ya da yüksek enflasyon ile karakterize olmuş bir dönemin, yeni zenginlik tartışmalarının doğduğu bir evrenin temsilcisi olarak spordan tüketime uzanan hatta gündelik hayat pratiklerine kayıtsız kalmayan ve bu konularda da fikir

beyan etmekten çekinmeyen “esnek” siyaset tarzının 1980’ler Türkiye’si içinde ortaya koyduğu alışılmadık görüntü; mizahın sıradan olmayana gösterdiği ilginin ve abartma eğiminin beslendiği bir mecra olmuştur.

Bu mecranın en etkin bir biçimde kullanımı ise Gırgır dergisinde karşımıza çıkmıştır. Dergi, 1980’li yılları bir tür “Özal mizahı” üzerinden de geçirmiştir. Nihayetinde söz konusu eğilim başka pek çok şeyle birlikte Türk mizah dergiciliğinde siyasal liderlerin temsil biçimleri üzerinde düşünmek için bize elverişli ve zengin bir örnek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Acar, F. (2008). *Turgut Özal*. M. Heper ve S. Sayarı (Ed.). Z. Bilgin (Çev.). Türkiye’de Liderler ve Demokrasi içinde (ss.187-203). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ahmad, F. (2015). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akar, R. (2001). *Turgut Özal, Özal’a 488 Yıl Geriden Bakmak*. Seyfi Öngider (Der.). Homopolitikus, Lider Biyografilerindeki Türkiye içinde (ss. 203-218). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Akpınar, M. ve Uysal İ. (2015). *Özal’da Uzlaşma Kültürü, Anavatan Partisi (ANAP) ve Dört Eğilimin Buluşması*. Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş (Ed.). Turgut Özal Değişim, Dönüşüm içinde (ss. 94). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Akyol, M. (2009). *Beni Çok Ararsınız*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Alptemoçin, A. K. (2008). *Özallı Yıllar Bir Rüyanın Ardından*. (Ed. Söy.). Semra Topçu. Yazarın Kendi Yayını.
- Anavatan Partisi Programı, Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 Seçim Beyannamesi, Hükümet Programı*. (1983). Ankara: TBMM Kütüphanesi.
- Arcayürek, C. (2000). *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arık, M. B. (1998). *Değişen Toplum Değişen Karikatür*. İstanbul: Türkiye Gazeteciler Cemiyeti.
- Arol, Ö. (1989). *Özal’a Laf Söyletmem Arkadaş*. İstanbul: Say Yayınları.
- Atay, K. ve Akşit, F. K. (2008). *Mizahın Abisi Oğuz Aral*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2015). *1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Balcıoğlu, S. (2003). *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*. İstanbul: Can Yayınları.

- Balcıoğlu, S. ve Öngören, F. (1973). *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü*. Cumhuriyet'in Ellinci Yılı Dizisi: 4. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barlas, M. (2000). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bayraktar, M. (1989). *Avrupa'da Türkiye Özal'ın Günah Galerisi*. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Birand, M. A., Yalçın S. (2001). *The Özal Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bora, T. (2005). *Turgut Özal*. Murat Yılmaz (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 7 Liberalizm içinde (ss. 593). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Bozkurt, V. (2016). *Geleceğin Toplumu, Dönüşümcü Liderlik ve Turgut Özal*. İ. Sezal ve İ. Dağı (Der.). Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat: Zihniyet içinde (ss. 149). İstanbul: Beta Yayınları.
- Büber, O. A. ve Söğüt M. (1993). *Yaşam Süreken*. Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983-1993 içinde (ss. 52-83). İstanbul: Hürğüç Gazetecilik.
- Cantek, L. (2002). *Türkiye'de Çizgi Roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cantek, L. (2014). *Şehre Göçen Eşek Popüler Kültür, Mizah ve Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cantek, L. (2015). *Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cantek, L., Gönenç, L. (2017). *Muhalefet Defteri Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cemal, H. (2013). *Özal Hikâyesi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Çelebi, I. (2013). *Türkiye'nin Dönüşüm Yılları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çetin, H. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler 12 Eylül Rejimi ve Özal Dönemi: 1980-1993: VI. Cilt*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çeviker, T. (1988). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü- Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çeviker, T. (1991). *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Çeviker, T. (2010). *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi, 1923-2008*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Çölaşan, E. (2008). *Turgut Nereden Koşuyor ve Turgut'un Serüveni*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Dağı, İ. D. (2001). *Özal'lı Yıllarda Türk Siyaseti: İnsan Hakları, Demokrasi ve Avrupa Birliği*. İhsan Sezal ve İhsan D. Dağı (Ed.). Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat Zihniyet içinde (ss.250). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Demir, S. T. (2016). *Türkiye'de Mizah Dergileri Kültürel Hegemonya ve Muhalefet*. İstanbul: SETA Vakfı.
- Deva, E. (1991). *Özal'ın Yan Bakanları*. Ankara: Engin Yayınları.
- Doğan, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*. İstanbul: Tekin Kitabevi.
- Donat, Y. (1987). *Yavuz Donat'ın Vitrininden 2- Buyruklu Demokrasi 1980-1983*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Donat, Y. (1987). *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3 Özal'lı Yıllar 1983-1987*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Duman, Z. (2008). *Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Dumlupınar, S. (2001). *Tek Parti ve Mizah*. İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- Erdem, K. (2016). *Demokrasinin İlk 50 Yılı 12 Seçim, 37 Hükümet, 4 Darbe*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Erdoğan, M. (2000). *Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Erdoğan, M. (2001). *Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal*. İhsan Sezal ve İhsan D. Dağı (Ed.). Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat Zihniyet içinde (ss. 30). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Ertüzün, T. (1988). *Özal Ne Dedi Ne Oldu!*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.
- Escartpit, R. (2016). *Mizah*. M. Yalçın (Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Evren, K. (1994). *Zorlu Yıllarım I*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Gökmen, Y. (1992). *Özal Sendromu*. Ankara: Verso Yayıncılık.
- Gökmen, Y. (1993). *Değişim Rüzgarları Eserken*. Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983-1993 içinde (s.14). İstanbul: Hürğüç Gazetecilik.
- Göle, N. (2000). *80 Sonrası Politik Kültür*. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme içinde (ss. 432). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Gözen, R. (2001). *Turgut Özal ve Körfez Savaşı: İdealler ve Gerçekler Açmazında Dış Politika*. İhsan Sezal ve İhsan D. Dağı (Ed.). Kim Bu Özal? Siyaset, İktisat Zihniyet içinde (s. 312-313). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Güldemir, U. (1992). *Texas Malatya*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Güler, B. A. (2005). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Güner, E. (2003). *Başdanışman Engin Güner Anlatıyor Özallı Yıllarım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Günüğur, H. (2006). Turgut Özal ve Avrupa Birliği. Sezal, İ. (Ed.). *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal*, (ss. 71-72). İstanbul: 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayınları
- Güzel, U. (2008). *Özalcılık*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Habora, B. (1989). *Turgut Özal Dosyası*. İstanbul. Güneş Matbaası.
- Kar, İ. (1999). *Karikatür Sanatı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Karpat, K. H. (2015). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kavak, H. (2010). Türkiye Siyasetinde Bir Dönüm Noktası: Özal. Kesriklioğlu, Z. ve Çiftlikçi, R. (Ed.). *Türk Siyaset Tarihinde Turgut Özal*, (ss. 34.). Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Keçeciler, M. (2014). *Merkez Siyasetin Perde Arkası*. Hale Gönültaş (Söyleşi). İstanbul: Hayykitap.
- Kemal, S. (2003). *Ege Ernart: Bir "Öncü Reklamcı" ve Sıra Dışı Yaşamı*. İstanbul: Reklamcılık Vakfı Yayınları.
- Kutay, C. (2013). *Osmanlı'da Mizah (1868-....) kişiler, olaylar, belgeler, çizgiler, dergiler....* İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yayınları.
- Kürüz, M. (2007). *Son Efsane Gırgır*. İstanbul: Epsilon Yayınları.
- Mahmud, H. (2001). *Özal'ın Değişim Paradigması Tonton Zamanı*. İstanbul: Alfa Kitabevi.
- Mercan, F. (2001). *Turgut Özal Bir Dönemin Hikayesi*. İstanbul: Feza Gazetecilik.
- Mumcu, U. (2010). *Devlet Modası: Tek Yol Özal (1 Ocak-15 Haziran 1984 Yazıları)*. Ankara: UM:AG Yayınları.
- Muhammet Kösecik, "Özal'ın Kamu Yönetimi Vizyonu ve Politikaları", *Turgut Özal Değişim, Dönüşüm* (ed. Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş), Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s. 26
- Neziroğlu, İ., Yılmaz, T. (2014). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları Cumhuriyet Hükümetleri Dönemi (Cilt 8)*. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/> (Özgün eser 2014 tarihlidir).
- Öngören, F. (1998). *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türk Mizahı ve Hicvi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özal, T. (1986). *İcraatın İçinden*. Ankara: T.C. Başbakanlık.
- Özal, T. (1990). *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın "2000'li Yıllara Doğru" Konulu Konuşmaları İstanbul Bilgisayar Kongresi, İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi, 28 Mayıs 1990*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

- Özal, T. (1993). *Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları*. Değişim “Belgeleri” 1979-1992 içinde (ss.17). İstanbul: Kazanç Matbaacılık.
- Özbaş, G. (1993). *Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin Özal Diyor Ki*. Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Özbudun, E. (1988). Development of Democratic Government In Turkey: Crises, Interrupts and Reequilibrations. Özbudun, E. Ergüder, Ü. Kalaycıoğlu, E. Turan, İ. (Ed.). *Perspectives on democracy in Turkey*, (ss. 30). Ankara: Türk Siyaset Bilimi Derneği.
- Özdemir, H. (2014), *Turgut Özal Biyografisi*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Özen, H. (2011). Turgut Özal. Toros, E. (Ed.). *Türkiye’de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan Örnekleri*, (ss. 144). Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Özkazanç, A. (1996). *Türkiye’de Yeni Sağ*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: Yüzyıl Biterken içinde (ss. 1224). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Pamuk, Ş. (2015). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tokatlı, O. (1999). *Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Turgut, H. (1986). *12 Eylül Partileri*. İstanbul: ABC Ajansı Yayınları.
- Tümtürk, Y. (2008). *Yeni Türkiye'nin Mimarı*. Ankara: Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği.
- Türk, H. B. (2014). *Muktedir Türk Sağ Geleneği ve Recep Tayyip Erdoğan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uçar, B. (1998). *1983-1991 ANAP Hükümetlerinde Çağ Atlarken Çalışma Hayatı, İstihdam, İşsizlik, Politika, Bilim, İcraat*. Ankara: ZY Yayıncılık.
- Ulagay, O. (1987). *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Vurgun, L. (2015). *Dönüştürücü Liderlik Konsepti ve Turgut Özal'ın İç ve Dış Politika, Ekonomi, Silahlı Kuvvetler, Yürütme ve Yargı Alanlarındaki Dönüştürücü Liderlik Uygulamaları*. Erkan Ertosun ve Erkan Demirbaş (Ed.). Turgut Özal Değişim, Dönüşüm içinde (ss. 60). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.
- Yavuz, M. N. (Tarihsiz). *Özal'ın Değişim Modeli İkinci Cumhuriyet*. Ankara: Öncü Kalem.
- Yavuzalp, E. (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Yayla, A. (2001). Turgut Özal'ın Siyasi Anlayışı ve Siyasi Liberalizm. Bıçak, V. (Ed.). *Liberalizmin İncelenmesi Friedrich Naumann Vakfı'nın Türkiye'de On Yıllık Siyasi Çalışması*. (ss. 17). Ankara: Uluslararası Konferans.
- Yayla A. (2005). *Özal, Özal Reformları ve Liberalizm*. Murat Yılmaz (Ed.). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Cilt 7 Liberalizm içinde (ss. 585). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yayla, A. (2016). *Özal: Reformcu Lider*. İ. Sezal ve İ. Dağı (Der.). Özal'lı Yıllar Siyaset, İktisat: Zihniyet içinde (ss. 369). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yeldan, E. (2013). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm Birikim ve Büyüme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yetkin, B. (2010). *Popülizm ve Özal-Erdoğan*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları.
- Yücel, M. S. (2006). *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Y. Gönen (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

MAKALELER

- Akıncı, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve E-Muhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/2, 42.
- Aral, O. (2000). Söyleşi. *Kitaplık Dergisi*, 42, 27.
- Aral, O. (2001). Mizah Türk Halkının Kendisinde Var Olan Bir Şey. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, 232, 61.
- Aral, T. (1997). Mizah Bıçak Sırtı Bir İş Bir Maceradır. *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, 196, 48.
- Ataman, M. (2000). Özalizm: Türkiye'de Yeniden Yapılanma Teşebbüsü. *Liberal Düşünce Dergisi*, 19, 55-56.
- Ayaz, M. F. (2015). Turgut Özal Dönemi Eğitim Politikaları ve Günümüze Yansımaları, *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 330.
- Aviv, E. F. (2013). "Cartoons in Turkey- From Abdülhamid to Erdoğan", *Middle Eastern Studies*, 49 (2), 221-236.
- Bayram, Y. (2009). Türkiye'de Siyasi Karikatürün Yeri ve 11inci Cumhurbaşkanlığı Seçimine İlişkin Siyasi Karikatürlerin Çözümlemesi. *Selçuk İletişim*, 6/1, 109.

- Beriş, H. E. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazi”nin Oluşumu. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19/69, 39.
- Boz, U. (2014). Toplumsal Eleştiri Yöntemi Olarak Mizah ve Türk Mizahı: Yeni Medyadan Bahattin Örneği. *Akdeniz İletişim Dergisi*, 21, 143-146.
- Cankara, P. Ö., Aysel, Y. E. (2015). Türkiye’de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan’ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41, 527-529.
- Cantek, L. (2004). Gırgır Efsanesine Dışarıdan Bakmak. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 129, 16-18.
- Çavuşoğlu, H. (2010). Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi’nin Karşılaştırmalı Analizi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/1, 22.
- Çınar, Y. (2011). Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncesinin Türk Dış Politikasına Etkisi. *Akademik Bakış Dergisi*, 26, 8.
- Çakır, D. (2001). 70’li Yılların Karikatür Dili: Gırgır. *Popüler Tarih*, 14, 93-94.
- Çakır, H. (2006). Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen’in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 161.
- Demirkanoğlu, Y., Özdemir H. (2013). Türkiye’de Merkez Sağ Partilerin Kentsel Toprak Politikaları: Turgut Özal Dönemi Anavatan Partisi (ANAP) Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 35, 2.
- Demirci, C. (2005). Mizah Dergilerimizde Yazının Serüveni. *İmge Öyküler*, 1/5, 77-81.
- Demirkol, G. (2016). Türkiye’nin İlk Türkçe Mizah Dergisi: Terakki. *Akademik Bakış Dergisi*, 10/19, 153.
- Duman, D., İpekşen, S. S. (2013). Türkiye’de Genel Seçim Kampanyaları. *Turkish Studies*, 8/7, 117-135.
- Kamiloğlu, Z. (2015). Penguen Dergisinden Hareketle Türk Karikatür Tarihinde Mizahın Saldırı İşlevi. *Milli Folklor Dergisi*, 25/98, 166-167.
- Köse, A. (2016). Geleneksel ile Modern Arasındaki Kültürel Boşluk: 80’lerdeki Toplumsal Değişimi Mizah Üzerinden Okumak. *Milli Folklor Dergisi*, 28/111, 118.
- Kurumuş, O. (2010). Türkiye’de Neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, xxxiv/268, 31.
- Mumcu, Ö. (2011). Türkiye’de Mizahın Anlamları Levent Cantek ile Söyleşi, Bensoy, O. (Düz.). *“Nasıl” Dergisi*, 6, 4.
- Özer, A. (1991). Türk Mizah Dergileri ve Karikatür Sanatındaki Değişmeler. *Kurgu Dergisi*, 9, 225-226.

- Özkorkut, N. Ü. (2002). Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51/3, 73.
- Özocak, G. (2011). Türkiye'de Siyasi İktidarın Mizahla İmtihani: İfade Özgürlüğü ve Karikatür. *TBB Dergisi*, 94, 264.
- Yardımcı, İ. (2010). Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, 2.
- Şener, B., Solak Ç. D. (2015). Türkiye'de Yeni Sağ'ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/18, 405.
- Türköz, E. N. (2016). Özal'lı Anap Döneminde Muhafazakâr Düşüncenin Gelişimi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/9, 110.

TEZLER VE PROJELER

- Öğdü, H. (2011). *Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya.
- Konak, İ. (2006). *Türkiye'de Askeri Müdahaleler Sonrası Dergicilikte Mizah*. (Yayımlanmamış mezuniyet projesi). İstanbul Üniversitesi/ Gazetecilik Bölümü, İstanbul.
- Ersoy, U. (2002). *Türkiye Örneğinde Yeni Sağ: Anavatan Partisi Üzerinde Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi/ Kamu Yönetimi, Ankara.
- Filizer, R. (2013). *Türkiye'de Neo-Liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Yetkin, B. (2010). *Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal'ın "İcraatın İçinden" ve Recep Tayyip Erdoğan'ın "Ulusa Sesleniş" Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yayımlanmış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

İNTERNET SİTELERİ

- (1980, 2 Şubat). Demirel shakes the ground. Erişim tarihi: 30.01.2016.
<https://www.economist.com>.

- Akarçay, E. (2008). *Bir Muhafazakârlaştırma Projesi Olarak Türk-İslam Sentezi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Eskişehir. Erişim tarihi: 25.11.2017. <https://tr.scribd.com/document/53607753/Bir-Muhafazakarlastirma-Projesi-Olarak-Turk-Islam-Sentezi-the-Turk-Islamic-Synthesis-as-a-Conservatisation-Project>.
- Barlas, M. (2000). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık. Erişim tarihi: 26.11.2017. <https://tr.scribd.com/document/118020307/Turgut-Ozalin-Anilari-Mehmet-Barlas>.
- Belhan. Ş. (2005). *Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir. Erişim tarihi: 26.11.2017. <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6697/205261.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*. Ankara: İmge Kitapevi. Erişim tarihi: 26.11.2017. <http://www.altinicizdiklerim.com/resimler/TurkiyeIktisatTarihi.pdf>.
- Ertosun, E. ve Demirbaş, E. (Ed.). *Turgut Özal Değişim, Dönüşüm*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları. Erişim tarihi: 26.11.2017. https://issuu.com/aysupdf/docs/turgut_ozal_de_gi_s_i_m_2c_d_n.
- Eştürk. Ö. (2006). *Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Hatay. Erişim tarihi: 25.11.2017. http://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/turkiyedeliberalizm_1983-1989.pdf.
- İcraatın İçinden 31.10.1984. Erişim tarihi: 16.04.2016. <https://www.youtube.com/watch?v=UrRgasif-Uk.31.01.1984>.
- İnce, Ş. (2014). *Toplumsal ve Kültürel Dönüşümlerin Gündelik Hayata Yansımaları: 2000'lerde Türkiye'nin Mutfağı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara. Erişim tarihi: 26.11.2017. acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/27870/Sengul%20Ince.pdf.
- Öğdü, H. (2011). *Türk Siyasal Hayatının Karikatür Üzerinden Analizi: Akbaba Dergisi Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya. Erişim Tarihi: 25.11.2017. <http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/123456789/1579/294586.pdf;sequence=1>.
- Özder, F. (2006). *1980 Sonrasında Türkiye'de Muhafazakar Kimliğin Gelişimi ve Siyasal Partiler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyet Tarihi

- Anabilim Dalı, İzmir. Erişim tarihi: 24.11.2017.
<http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/11772/189665.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Şener, B. ve Solak Ç. D. (2015). Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/18. Erişim Tarihi: 25.11.2017.
http://www.asosjournal.com/Makaleler/1640130989_845%20B%C3%BClent%20%C5%9EEENER.pdf.
- Turgut Özal Belgeseli. Erişim tarihi: 17.08.2016.
<https://www.youtube.com/watch?v=eXpwGSE9PWw>.
- Türk Dil Kurumu İnternet Sitesi. Erişim tarihi: 11.07.2017.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.59d49a571887a0.22170766.
- Türk Tarihi ve Türk Siyaseti Hakkında Bütün Gerçekler. Erişim tarihi: 26.11.2017.
<http://www.turktoresi.com/viewtopic.php?f=138&t=7146>.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanakları. Erişim tarihi: 26.09.2016.
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c021/tbmm18021051.pdf>.
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi. Erişim tarihi: 03.11.2017.
<http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?OPER=MAINPAGE&PAGE=X>.

KARİKATÜRLER

- Karikatür 1: Teodor Kasap. Erişim tarihi: 09.12.2016,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Teodor_Kasap.
- Karikatür 2: Kutay, C. (2013). *Osmanlı’da Mizah (1868-....) kişiler, olaylar, belgeler, çizgiler, dergiler....* İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yayınları.
- Karikatür 3: Cemil Cem. Erişim tarihi: 17.10.2016,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Cemil_Cem.
- Karikatür 4: Akbaba Dergisi. (1923, 29 Kasım). Erişim tarihi: 16.11.2016,
<http://ismailsen.com/?p=713>.
- Karikatür 5: Cantek, L. (2015). *Markopaşa Bir Mizah ve Muhalefet Efsanesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karikatür 6: Çeviker, T. (2010). *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi, 1923-2008*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Karikatür 7: Atay, K. ve Akşit, F. K. (2008). *Mizahın Abisi Oğuz Aral*. İstanbul: Doğan Kitap.

Karikatür 8: Atay, K. ve Akşit, F. K. (2008). *Mizahın Abisi Oğuz Aral*. İstanbul: Doğan Kitap.

Karikatür 9: Gırgır Dergisi. (1981, 19 Temmuz). Sayı 467.

Karikatür 10: Gırgır Dergisi. (1980, 21 Eylül). Sayı 424.

Karikatür 11: Gırgır Dergisi. (1984, 20 Mayıs). Sayı 611.

Karikatür 12: Gırgır Dergisi. (1984, 10 Haziran). Sayı 614.

Karikatür 13: Gırgır Dergisi. (1984, 7 Ekim). Sayı 631.

Karikatür 14: Gırgır Dergisi. (1984, 14 Ekim). Sayı 632.

Karikatür 15: Gırgır Dergisi. (1989, 26 Şubat). Sayı 860.

Karikatür 16: Gırgır Dergisi. (1983, 13 Kasım). Sayı 584.

Karikatür 17: Gırgır Dergisi. (1984, 27 Mayıs). Sayı 612.

Karikatür 18: Gırgır Dergisi. (1986, 9 Mart). Sayı 705.

Karikatür 19: Gırgır Dergisi. (1988, 20 Kasım). Sayı 846.

Karikatür 20: Gırgır Dergisi. (1984, 21 Ekim). Sayı 633.

Karikatür 21: Gırgır Dergisi. (1985, 22 Aralık). Sayı 694.

Karikatür 22: Gırgır Dergisi. (1986, 30 Mart). Sayı: 708.

Karikatür 23: Gırgır Dergisi. (1986, 2 Mart). Sayı 704.

Karikatür 24: Gırgır Dergisi. (1988, 23 Ekim). Sayı 842.

Karikatür 25: Gırgır Dergisi. (1985, 15 Eylül). Sayı 680.

Karikatür 26: Gırgır Dergisi. (1984, 8 Nisan). Sayı 605.

Karikatür 27: Gırgır Dergisi. (1984, 9 Aralık). Sayı 640.

Karikatür 28: Gırgır Dergisi. (1984, 21 Ekim). Sayı 633.

Karikatür 29: Gırgır Dergisi. (1985, 28 Nisan). Sayı 660.

Karikatür 30: Gırgır Dergisi. (1986, 16 Şubat). Sayı 702.

Karikatür 31: Gırgır Dergisi. (1984, 6 Mayıs). Sayı 609.

Karikatür 32: Gırgır Dergisi. (1984, 23 Aralık). Sayı 642.

Karikatür 33: Gırgır Dergisi. (1985, 13 Ocak). Sayı 645.

Karikatür 34: Gırgır Dergisi. (1985, 20 Ocak). Sayı 646.

Karikatür 35: Gırgır Dergisi. (1986, 31 Ağustos). Sayı 730.

Karikatür 36: Gırgır Dergisi. (1988, 18 Eylül). Sayı 837.

Karikatür 37: Gırgır Dergisi. (1986, 13 Nisan). Sayı 710.

Karikatür 38: Gırgır Dergisi. (1989, 15 Ocak). Sayı 854.
Karikatür 39: Gırgır Dergisi. (1985, 3 Şubat). Sayı 648.
Karikatür 40: Gırgır Dergisi. (1986, 20 Temmuz). Sayı 724.
Karikatür 41: Gırgır Dergisi. (1985, 9 Haziran). Sayı 666.
Karikatür 42: Gırgır Dergisi. (1986, 23 Mart). Sayı 707.
Karikatür 43: Gırgır Dergisi. (1984, 23 Aralık). Sayı 642.
Karikatür 44: Gırgır Dergisi. (1984, 7 Ekim). Sayı 631.
Karikatür 45: Gırgır Dergisi. (1984, 9 Eylül). Sayı 627.
Karikatür 46: Gırgır Dergisi. (1986, 30 Mart). Sayı: 708.
Karikatür 47: Gırgır Dergisi. (1989, 21 Mayıs). Sayı 872.
Karikatür 48: Gırgır Dergisi. (1988, 13 Kasım). Sayı 845.
Karikatür 49: Gırgır Dergisi. (1985, 1 Aralık). Sayı 691.
Karikatür 50: Gırgır Dergisi. (1985, 27 Ocak). Sayı 647.
Karikatür 51: Gırgır Dergisi. (1986, 18 Mayıs). Sayı 715.
Karikatür 52: Gırgır Dergisi. (1986, 5 Ocak). Sayı 696.
Karikatür 53: Gırgır Dergisi. (1986, 18 Mayıs). Sayı 715.
Karikatür 54: Gırgır Dergisi. (1984, 3 Haziran). Sayı 613.
Karikatür 55: Gırgır Dergisi. (1987, 22 Şubat). Sayı 755.
Karikatür 56: Gırgır Dergisi. (1989, 19 Şubat). Sayı 859.
Karikatür 57: Gırgır Dergisi. (1989, 23 Nisan). Sayı 868.
Karikatür 58: Gırgır Dergisi. (1989, 10 Eylül). Sayı 888.
Karikatür 59: Gırgır Dergisi. (1983, 4 Kasım). Sayı 583.
Karikatür 60: Gırgır Dergisi. (1983, 13 Kasım). Sayı 584.
Karikatür 61: Gırgır Dergisi. (1984, 1 Nisan). Sayı 604.
Karikatür 62: Gırgır Dergisi. (1986, 25 Mayıs). Sayı 716.
Karikatür 63: Gırgır Dergisi. (1987, 10 Mayıs). Sayı 766.
Karikatür 64: Gırgır Dergisi. (1987, 30 Ağustos). Sayı 782.
Karikatür 65: Gırgır Dergisi. (1987, 5 Eylül). Sayı 783.
Karikatür 66: Gırgır Dergisi. (1987, 15 Kasım). Sayı 793.
Karikatür 67: Gırgır Dergisi. (1987, 6 Aralık). Sayı 796.

Karikatür 68: Gırgır Dergisi. (1988, 4 Eylül). Sayı 835.

Karikatür 69: Gırgır Dergisi. (1988, 18 Eylül). Sayı 837.

Karikatür 70: Gırgır Dergisi. (1988, 2 Ekim). Sayı 839.

Karikatür 71: Gırgır Dergisi. (1989, 29 Ocak). Sayı 856.

Karikatür 72: Gırgır Dergisi. (1989, 26 Şubat). Sayı 860.

Karikatür 73: Gırgır Dergisi. (1989, 24 Mart). Sayı 864.

EK 1.
ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Soyisim, İsim : Ecem ŞENER BALIKÇIOĞLU
Uyruđu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 13/09/1988 ANKARA
Medeni Hali : Evli
Telefon Numarası : 0553 455 07 19
E-posta : ecemmsener@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Çankaya Üniversitesi	2011
Lise	Mamak Anadolu Lisesi	2006

İŞ DENEYİMİ

Yıl	Yer	Pozisyon
2013	Aramed Medikal Sistemler Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Dış Ticaret Sorumlusu
2017	Mesa İmalat Sanayi ve Ticaret A.Ş.	Dış Ticaret Uzmanı

YABANCI DİL

İyi seviyede İngilizce

Başlangıç Seviyesi Almanca

HOBİLER

Kitap okumak, piyano çalmak, sinema, tiyatro